

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Political Life

4 – 2019

Редакційна політика

«Політичне життя» – загальнополітичний, навчальний, науковий, науково-популярний журнал, присвячений дослідженням у сфері соціально-політичного та соціогуманітарного наукового знання. Тематика поданих статей має відповідати актуальним проблемам соціально-політичної реальності та сучасного політичного дискурсу. Практичне значення авторських статей має бути спрямоване на дослідження та рекомендації, які розкривають – світові, загальнонаціональні та регіональні політичні процеси; актуальні проблеми міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій; шляхи вдосконалення державного управління та місцевого самоврядування.

Публікація статей в межах зареєстрованого обсягу журналу є безкоштовною.

Журнал «Політичне життя» включено до переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 996 від 11.07.2017. Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus: <https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46655>.

Журнал «Політичне життя» №4, 2019 р. публікується за рішенням Вченої Ради Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Протокол № 4 від 02.12.2019 р.

Редакційна колегія:

Польовий М. А., д. політ. н., професор,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*головний редактор*)

Нагорняк Т. Л., д. політ. н., професор,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*заступник головного редактора*)

Скопова О. І., к. і. н.,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*технічний секретар*)

Брусиловська О. І., д. політ. н., професор, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Іваницька О. П., д. і. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Лендъел М. О., д. політ. н., професор, Ужгородський національний університет

Мацшишина І. В., к. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мелеганіч Г. І., к. політ. н., доцент, Ужгородський національний університет

Осін В. В., к. політ. н., доцент, Університет митної справи та фінансів

Примуш М. В., д. політ. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Синовець П. А., к. політ. н., доцент, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Чальцева О. М., д. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Andrei Taranu, Prof., dr., v-ce dean of the Faculty of Political Science, National School of Political Science and Administration in Bucharest (Romania)

Arkadiusz Modrzejewski, Prof. UG, dr hab., Department of Political Science, University of Gdansk (Poland)

Daniela La Foresta, Prof., dr., Department of Political Science, Naples Federico II University (Italy)

Lucia Mokra, doc. JUDr., PhD., PhD., dean of Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava (Slovakia)

Rafał Raczyński, dr., assistant professor at the Department of History and Political Science, Pomeranian University in Slupsk (Poland)

Tatiana Papiashvili, dr hab., International Black Sea University in Tbilisi (Georgia)

DOI 10.31558/2519-2949.2019.4

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017.

З М І С Т

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Ващенко А. С.</i> МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АСПЕКТ	4
<i>Гапоненко В. А.</i> ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ	10
<i>Довбиш М. О.</i> СОЦІАЛЬНІ ПРОГРАМИ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ПАЛІАТИВНОЇ МЕДИЦИНИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ)	16
<i>Зан М. П.</i> СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В УКРАЇНІ ТА РУМУНІЇ: КОМПАРАТИВНИЙ ВИМІР	22
<i>Lushahina T. V., Soloviova A. S.</i> THE CONCEPT OF POLITICAL PATRIOTISM OF YOUTH AS A BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL SECURITY OF THE STATE	32
<i>Мелеганіч Г. І.</i> СУСПІЛЬНА БЕЗПЕКА В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ	39
<i>Попков В. В.</i> М. БЕРДЯЄВ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ РОСІЙСЬКУ ІНТЕРПРЕТАЦІЮ МАРКСИСТСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ РЕВОЛЮЦІЇ (ДОСВІД ГЕРМЕНЕВТИЧНОГО АНАЛІЗУ)	45
<i>Ярошенко В. М.</i> РОЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В УКРАЇНІ	53

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

<i>Нирук М. І.</i> CIVIC CULTURE UNDER DECENTRALIZATION: MUNICIPAL LEVEL	61
<i>Єфтєні Н. М.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ	66
<i>Іваницька О. П.</i> ІДЕОЛОГІЯ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ДОКТРИНИ ДЕРЖАВНОГО УРЯДУВАННЯ У ФРАНКІСТСЬКІЙ ІСПАНІЇ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ	71
<i>Кушнарєва М. Б.</i> ВІДРОДЖЕННЯ/РЕНЕСАНС: ІСТОРІЯ ЗАСТОСУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО КОНЦЕПТУ В ПОЛІТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ	82
<i>Савойська С. В.</i> СИНЕРГЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПОБУДОВИ МОДЕЛІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ	92
<i>Стеблина Н. О.</i> РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ УКРАЇНИ У НОВИНАХ ОНЛАЙН-ВИДАННЯ «УКРАЇНСЬКА ПРАВДА»	99

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

<i>Літвін Л. А.</i> СУЧАСНІ ГЕОПОЛІТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ: ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ	109
<i>Майніна М. С.</i> АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНА-ЄС: ПОЛІТИЧНІ ЗАГРОЗИ ТА ЕКОНОМІЧНІ МОЖЛИВОСТІ	116
<i>Паюк К. А.</i> ВЗАЄМОВПЛИВ «М'ЯКОЇ СИЛИ» ТУРЕЧЧИНИ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.	123
ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	129

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2519-2949.2019.4.1

УДК 323.212

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6306-320X>

Ващенко А. С., Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається теоретико-концептуальний аспект моделей взаємодії громадянського та політичного суспільства. Метою даної статті виступає аналіз наукових досліджень політичного виміру громадянського суспільства та виокремлення моделей взаємодії громадянського та політичного суспільства в концепціях представників політичної науки XIX-XXI ст.

Для аналізу політичного виміру громадянського суспільства використані, головним чином, праці С.П.Перегудова, Ю.Жіліна, І.І.Кравченко, А.П.Бутенко, О.В.Міронова, І.Ф.Яруліна. Для виокремлення сучасних моделей взаємодії громадянського суспільства та політичного суспільства використовувалися праці А. де Токвіля, А.Грамії, Л. Альтюсера, Дж. Коена та Е. Арато.

В ході проведеного дослідження встановлено, що досить тривалий період часу громадянське суспільство трактувалося як особлива позадержавна сфера суспільного життя, альтернатива державній системі управління. Однак, поступово все більша кількість науковців розпочинає акцентувати увагу на питанні політичного феномену громадянського суспільства.

Розпочинаю з XIX ст. все більше уваги науковців приділяється питанню необхідності окремого виділення поняття «політичного суспільства» та моделей його взаємодії з громадянським суспільством.

Здійснений теоретико-концептуальний аналіз взаємодії громадянського суспільства та політичного суспільства дозволяє виділити кілька класифікацій моделей їхньої взаємодії.

В рамках хронологічного аспекту та культурно-історичних традицій розрізняють: французьку (А.де Токвіль, Л.Альтюсер), італійську (А.Грамії) та американську (Дж. Коен та Е. Арато) моделі взаємодії громадянського та політичного суспільства.

При виділенні кількісного аспекту ми можемо розрізнити трьохчленну (А. Грамії, А. де Токвіль, Л. Альтюсер) та п'ятичленну (Дж. Коен та Е. Арато) моделі взаємодії.

І нарешті, при акцентуванні уваги на критерію співіснування, варто виділити третю класифікацію моделей взаємодії:

модель взаємодії за якої політичне суспільство виступає посередником між державою та громадянським суспільством (Дж. Коен та Е. Арато);

модель взаємодії за якої політичне суспільство фактично ототожнюється з державою (А. де Токвіль, А.Грамії, Л. Альтюсер).

Ключові слова: *громадянське суспільство, політичне суспільство, економічне суспільство, держава, взаємодія, моделі взаємодії*

Постановка проблеми. Громадянське суспільство вкрай необхідне для утвердження демократичного врядування, бо як пише Джон Кін, там, «де немає громадянського суспільства, не може бути взаємодії й обміну думками між громадянами, здатними публічно обирати свої ідентичності, шанувати свої обов'язки в рамках політично-правової структури, яка забезпечує мир між громадянами, добре функціонування уряду, соціальну справедливість та – перш за все – діє відповідно до принципу, що влада має бути підзвітна суспільству» [1, с.78].

Останнім часом все більше уваги в наукових дослідження громадянського суспільства приділяється питанню ролі та значення політичного виміру громадянського суспільства. В даному контексті особливий акцент робиться на питанні: варто чи неварто проводити розподіл на громадянське та політичне суспільство; чи можливо варто говорити лише про політичний вимір громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання політичного виміру громадянського суспільства розглядається в працях С.П.Перегудова, Ю.Жіліна, І.І.Кравченко, А.П.Бутенко, О.В.Міронова, І.Ф.Яруліна. Значна увагу взаємодії та протиставленню громадянського та політичного суспільств приділена в роботах А. де Токвіля, А.Грамші, Л. Альтюсера, Дж. Коена та Е. Арато та інших. Однак, незважаючи на значний масив наукових досліджень громадянського суспільства, політичного виміру громадянського суспільства та головних теоретико-концептуальних аспектів взаємодії/протиставлення громадянського та політичного суспільства, виокремлення моделей взаємодії та систематизація досліджень з даного питання потребують подальшого вивчення.

Метою даної статті виступає аналіз наукових досліджень політичного виміру громадянського суспільства та виокремлення моделей взаємодії громадянського та політичного суспільства в концепціях представників політичної науки XIX-XXI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досить тривалий період часу громадянське суспільство трактувалося як особлива позадержавна сфера суспільного життя, альтернатива державній системі управління. Однак, поступово все більша кількість науковців розпочинає акцентувати увагу на питанні політичного феномену громадянського суспільства.

Так, про політичний феномен громадянського суспільства пише в своїх працях С.П.Перегудов. Зокрема, у статті «Громадянське суспільство в політичному вимірі» [2] автор досліджує канали зв'язку між політичними і громадянськими сферами. За основу російський політолог приймає визначення політики, запропоноване М. Вебером: політика – «прагнення до участі у владі або до здійснення впливу на владу» [3]; і виділяє два «входи» в сферу політики з боку суспільства: через активність політичних партій і через активність груп інтересів, які спочатку зароджуються як неполітичні і лише на певній фазі громадської активності потрапляють в сферу політики. Дослідник рішуче виступає проти політичного суспільства, пояснюючи це тим, що громадянське суспільство, будучи, по суті, соціальним утворенням, здатне виконувати і політичні функції [2].

У руслі вивчення громадянського суспільства в аспекті політичного виміру проводять свої дослідження Ю.Жілін, І.І.Кравченко, А.П.Бутенко, О.В.Міронов. Ці автори не відкидають політичність громадянського суспільства і поряд з громадянськими структурами включають в нього і політичні відносини.

Виокремлювати політичний вимір громадянського суспільства пропонує І.Ф.Ярулін в праці «Підстави громадянського суспільства». Автор зазначає про політичність громадянського суспільства, а в якості його найважливішої політичної асоціації представляє державу [4].

Вищеназвані дослідники відстоюють точку зору, що політична сфера суспільства, включає не тільки інститути державної влади. Вона представлена і недержавними політичними об'єднаннями, і неорганізованим політичним населенням, якщо останнє бере участь в політиці (наприклад, мітинги, демонстрації і т.д.). Якщо виходити з того, що громадянське суспільство є опосередкованою ланкою між суспільством і державою і засобом впливу суспільства на державу, то, отже, вся політична сфера суспільства може і повинна розглядатися як громадянське суспільство. «Тому і партії, і громадські об'єднання, і групи тиску, взагалі всі суб'єкти, які беруть участь в політиці, можуть бути віднесені до елементів (суб'єктів) громадянського суспільства» [5].

Розпочинаю з XIX ст. все більше уваги науковців приділяється питанню політичного суспільства та моделей його взаємодії з громадянським суспільством.

Одним з перших, хто сформулював трьохчастинну модель суспільства з розподілом на громадянське суспільство, політичне суспільство, державу був французький політичний мислитель А. де Токвіль.

Концепція громадянського суспільства А. де Токвіля довгий час виступає еталоном для сучасного західного світу. Дослідник диференціює громадянське суспільство і політичне суспільство і вважає, що політичні інститути ніколи не стануть виразом громадянського суспільства [6, с.172-193].

За А. Токвілем, джерелом легітимної влади є народ. Громадянське суспільство характеризується наявністю свобод, рівністю громадян перед законом, інституалізацією суду присяжних, відповідальністю уряду. Але в той же час, громадянське суспільство може існувати тільки тоді, коли значна кількість громадян має ідентичні погляди з багатьох питань, що об'єднує їх на рівні менталітету [6, с. 392-393]. Громадянське суспільство гіпотетично може бути побудовано на принципах рівності, але це рівність за природою не може домінувати в політичному світі. Всі індивіди рівні, за винятком кількох персон – членів уряду, які формують апарат управління і розпоряджаються всіма ресурсами.

А. де Токвіль визнає пріоритет політики над економікою. Він підкреслює: «Політична сила ... стає умовою національного процвітання» [6, с. 162]. Згідно А. Токвілем, при справжній демократії державні доходи розподіляються на користь населення, а не тих, хто ним керує, при аристократії – навпаки.

Усвідомивши, що при демократичному ладі громадяни окремо безсилі, А. Токвіль рекомендував створення великого числа добровільних асоціацій для того, щоб індивіди без сприяння уряду могли досягти своїх цілей своїми власними силами. Якщо в демократичному суспільстві індивіди об'єднуються в політичні асоціації, вони збережуть свою власність, але їх свобода буде поставлена під питання. Якщо вони не формують громадські асоціації, загрози піддадуться основи їх існування [6, с. 107]. В концепції А. Токвіля, добровільні асоціації громадян – це і є громадянське суспільство. Згідно А. Токвіль, об'єднати громадянське суспільство може релігія і патріотизм. Справедливі закони не можуть відродити віру, але вони можуть пробудити у співвітчизників почуття патріотизму, тому від законодавства залежить доля країни.

Італійська традиція поч. ХХ ст., в основі якої лежать погляди А. Грамші, також використовує трьохчленну структуру. Аналізуючи механізм панування буржуазії в капіталістичному суспільстві, А. Грамші виділяє три його складові частини, три «суспільства»:

- «економічне суспільство», яке автор називає базис – економічна основа панування буржуазії, її володіння засобами виробництва і розподілу;
- «політичне суспільство» – держава у власному розумінні слова, зі своїм апаратом державного примусу;
- «громадянське суспільство» – сукупність так званих «приватних» організмів – партії, профспілки, церква [7].

Політичне і громадянське суспільства представляють собою дві частини надбудови, між якими існує тісний взаємозв'язок, оскільки через них здійснюється влада одного панівного класу.

Між трьома вищеназваними складовими частинами механізму панування виникає єдність, яка формується в результаті завоювання державної влади певним класом в ході одночасного руху «вшир» (встановлення класових союзів) і «вгору» (перехід від економічного рівня до політичного) [7]. Встановлюється таким чином єдність базису і надбудови, яку А. Грамші називає «історичному блоком», що фіксує результати класового союзу або класового компромісу.

Панування, на думку А. Грамші, поєднує в собі систему політичного панування (політичне суспільство) і систему ідейно-морального панування (громадянське суспільство). При цьому політичне панування, що спирається на апарат насильства, він іменує диктатурою, а панування ідейно-моральне – гегемонією. Особливість останньої як морального, інтелектуального і політичного керівництва суспільством полягає в тому, що свідомість панівного класу, його світогляд і цілі сприймаються як єдино розумні й незаперечні, як загальний здоровий глузд.

Таким чином, поняття «громадянське суспільство» дослідник застосовує, як правило, для позначення того, як апарати гегемонії поширюють ідеологію панівного класу. Під «політичним суспільством» А. Грамші розуміє державу як урядовий апарат, який діє на основі формальних процедур і регулює свою діяльність юридичними нормами. Він включає в себе органи примусу.

Організації «громадянського суспільства» діють неформально, їх рішення не мають юридичної сили, не забезпечуються державним примусом, вони мають тільки моральний авторитет. «Політичне суспільство» спирається, як правило на примус, на юридичну силу законів.

Іншими словами, в сфері «громадянського суспільства» панівний клас шукає собі союзників, домагається від інших класів і соціальних груп підтримки і згоди, горезвісного консенсусу, коротше кажучи, – «концентрує згоду» [7].

Однак «громадянське суспільство» є нерозривна частина суспільства в цілому. Тому «громадянське суспільство» стає ареною зіткнення інтересів різних соціальних класів і груп. Тут проявляється вплив не тільки пануючого класу, але і класу-антагоніста, який чинить опір гегемонії. Коли методи переконання перестають діяти, панівний клас вдається до методів примусу, застосовує силу, закон, встановлений «політичним суспільством», тобто державним апаратом.

А. Грамші зазначає, що між «громадянським суспільством» і «політичним суспільством» існує не тільки взаємодія, а й взаємопроникнення. Воно полягає в тому, що для прикладу, державні школи, університети, які виступають елементами «громадянського суспільства», знаходяться під безпосереднім контролем держави. В той же час, парламент як інститут «політичного суспільства», поповнюється за рахунок інститутів «громадянського суспільства».

Таким чином в концепції А. Грамші гегемонія – це така форма диктатури класу, яка спирається не тільки на голе насильство, примус, а й на ідейне і культурне верховенство. Гегемонія може сформуватися лише в тих країнах, де є більш-менш розвинене «громадянське суспільство», розвинені класові структури.

Шлях до соціалізму А. Грамші вбачав в створенні нового типу самоврядного громадянського суспільства, яке поглине державу і політичне суспільство. Воно поступово витіснить всякий державний контроль над громадським життям і покладе початок відмирання як держави, так і політичного суспільства. Регульоване суспільство, тобто суспільство без держави, вимагає рівності і заміни закону моральністю [7].

Варто відмітити, що питання співвідношення громадянського та політичного суспільства в поглядах послідовників А. Грамші має дещо відмінне трактування. Так, французький дослідник Л. Альтюсер значною мірою ігнорує ту версію теорії Грамші, в якій має місце опозиція держави і громадянського суспільства, рішуче віддавши перевагу іншій версії, в якій громадянське і політичне суспільства виступають в якості функціональних аспектів держави. Політичне суспільство виступає в концепції Л. Альтюсера «репресивним державним апаратом», визначеним в термінах унітарної структури уряду, адміністрації, армії, поліції, судів та в'язниць. «Громадянське суспільство» в свою чергу стає диференційованою структурою з «ідеологічними державними апаратами», що складаються з релігійних, освітніх, сімейних, правових, профспілкових, комунікативних та культурних компонентів [8, с. 221].

Американські вчені Дж. Коен та Е. Арато зазначають, що в рамках французької дискусії поч. ХХ ст. було збережено тричастинний токвілівський розподіл на громадянське суспільство, політичне суспільство і державу. Громадянське суспільство визначається в термінах міжкласових громадських асоціацій, таких, як групи сусідів, самодіяльні служби взаємодопомоги, місцеві обслуговуючі структури. У більш динамічному варіанті громадянське суспільство зображується у вигляді якогось простору для соціального експериментування, мета якого – розвиток нових форм життя, нових типів солідарності, нових соціальних зв'язків в процесі праці і кооперації. На відміну від нього політичне суспільство розглядається як такий простір, в рамках якого визначається автономія груп, виявляються міжгрупові конфлікти, мають місце дискусії і дебати, пов'язані з здійсненням колективного вибору. Таким чином, поняття політичного суспільства має своєю головною складовою публічну сферу, але так як особлива увага приділяється поняттям конфлікту (а також переговорів і компромісів), воно все ж не цілком зводиться до неї [9, с. 70].

Дослідники, розвиваючи свою ідею далі, дають важливе пояснення про «сучасну» роль громадянського суспільства в політиці, якщо його розглядати без політичного суспільства. На їхню думку, вона «... безпосередньо пов'язана не з контролем або захопленням влади, а з впливом, провідником якого є демократичні асоціації і вільна дискусія в інтелектуальних колах. Подібна політична роль неминуче пов'язана з розпиленням і неефективністю впливу» [9, с. 8]. Тому Коеном та Арато обґрунтовується виділення «політичного суспільства» як необхідного посередника між суспільством громадянським і державою. Одночасно, прослідковується чітке розмежування сфер позадержавного суспільного життя на «економічне суспільство», «громадянське суспільство» та «політичне суспільство».

У подібній п'ятичленній моделі (державна – політичне суспільство – громадянське суспільство – економічне суспільство – економіка), на думку авторів, громадянське суспільство зберігає свої опозиційні установки не тільки при авторитарному режимі, але і в форматі ліберальної демократії.

При визначенні концептуальних засад власного дослідження Дж. Коен та Е. Арато здійснюють чіткий розподіл між громадянським суспільством та суміжними категоріями – економічним та політичним суспільствами. Як політичне суспільство (сфера діяльності партій, політичних організацій та органів публічної політики), так і економічне суспільство (що складається із організацій, що зайняті у процесі виробництва та розподілу матеріальних благ) виникають на основі громадянського суспільства, їх об'єднує ряд спільних організаційних та комунікативних форм, вони інституціоналізуються на основі політичних і економічних прав, що стоять на сторожі громадянського суспільства. Разом з тим, політичне та економічне суспільство не можуть дозволити собі поставити стратегічні та інструментальні критерії в залежність від характерних для громадянського суспільства типів нормативної інтеграції та відкритої комунікації. Саме з таких мотивів, дослідники наполягають на посередницькій ролі політичного суспільства між громадянським суспільством та державою, а економічного – як посередника між громадянським суспільством та ринковим устроєм.

Висновки. Політизованість громадського життя і політизованість концепції громадянського суспільства – це одна з найбільш істотних особливостей сучасного суспільства. Незважаючи на відмінності в оцінках різноманітних аспектів взаємодії чи протиставлення громадянського і політичного суспільства, всі викладені точки зору збігаються в одному: в трактуванні політики, яка розглядається в традиційному плані, в аспекті політики як сфери переважно державних справ, діяльності професійних політиків.

Здійснений теоретико-концептуальний аналіз взаємодії громадянського суспільства та політичного суспільства дозволяє виділити кілька класифікацій моделей їхньої взаємодії.

В рамках хронологічного аспекту та культурно-історичних традицій розрізняють: французьку (А. де Токвіль, Л. Альтюсер), італійську (А. Грамші) та американську (Дж. Коен та Е. Арато) моделі взаємодії громадянського та політичного суспільства.

При виділенні кількісного аспекту ми можемо розрізнити трьохчленну (А. Грамші, А. де Токвіль, Л. Альтюсер) та п'ятичленну (Дж. Коен та Е. Арато) моделі взаємодії.

І нарешті, при акцентуванні уваги на критерію співіснування, варто виділити третю класифікацію моделей взаємодії:

– модель взаємодії за якої політичне суспільство виступає посередником між державою та громадянським суспільством (Дж. Коен та Е. Арато);

– модель взаємодії за якої політичне суспільство фактично ототожнюється з державою (А. де Токвіль, А. Грамші, Л. Альтюсер).

Бібліографічний список:

1. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. Переклад з англ. – Київ: «К.І.С.» / «АНОД», 2000. С.78.
2. Перегудов С. П. Гражданское общество в политическом измерении. МЭиМО, 1995. No 12.
3. Вебер М. Политика как призвание и профессия. Изд. Рипол Классик, 2016. 292 с.
4. Ярулин И.Ф. Основания гражданского общества. Хабаровск: Изд-во Хабар, гос. техн. ун-та, 1998. 139 с.
5. Гражданское общество: истоки и современность/ научный редактор проф. И.К. Кальной. СПб.: Изд-во Юридический центр Пресс^а, 2000. С.196.
6. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке: Пер. с франц. / Предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М.: Прогресс, 1992. 554 с.
7. Грамши А. Тюремные тетради. Часть первая. Москва: Издательство политической литературы, 1991. С. 230-250 с.
8. Альтюссер Л. Идеология и идеологические аппараты государства (замечки для исследования) // *Неприкосновенный запас*. 2011. № 3(77). С. 221.
9. Коэн Джин Л., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. Пер. с англ. / Общ. ред. И.И. МІОрберг. – М.: Издательство «Весь Мир», 2003. 784 с.

References:

1. Kin Dzh. Hromadianske suspilstvo. Stari obrazy, nove bachennia. Pereklad z anhl. – Kyiv: «K.I.S.» / «ANOD», 2000. S.78
2. Perehudov S. P. Hrazhdanskoe obshchestvo v polytycheskom yzmerenyy. МЭуМО, 1995. No 12.
3. Veber M. Polytyka kak pryzvanye y profesyia. Yzd. Rypol Klassyk, 2016. 292 s.
4. Iarulyн Y.F. Osnovanyia hrazhdanskoho obshchestva. Khabarovsk: Yzd-vo Khabar, hos. tekhn. un-ta, 1998. 139 s.
5. Hrazhdanskoe obshchestvo: ystoky y sovremennost/ nauchnyi redaktor prof. Y.K. Kalnoi. SPb.: Yzd-vo Iurydycheskyi tsentr Press^a, 2000. S.196
6. Tokvyl Aleksys de. Demokratyia v Ameryke: Per. s frants. / Predysl. Harolda Dzh. Lasky. – М.: Prohress, 1992. 554 s
7. Hramshy A. Tiuremnye tetrady. Chast pervaya. Moskva: Yzdatelstvo polytycheskoi lyteratury, 1991. S. 230-250.
8. Altiusser L. Ydeolohyia y ydeolohycheskye aparaty hosudarstva (zametky dlia yssledovanyia) // *Neprykosnovennyy zapas*. 2011. № 3(77). S. 221
9. Коэн Dzhyn L., Arato Э. Hrazhdanskoe obshchestvo y polytycheskaia teoryia. Per. s anhl. / Obshch. red. Y.Y. MIOrberh. – М.: Yzdatelstvo «Ves Myr», 2003. 784 s.

Vashchenko A. S. Models of interaction between civil society and political society: theoretical and conceptual aspect

The article examines the theoretical and conceptual aspect of the models of interaction between civil and political society. The purpose of this article is to analyze the scientific studies of the political dimension

of civil society and to identify models of interaction between civil and political society in the concepts of representatives of political science from nineteenth to twenty-first centuries.

To analyze the political dimension of civil society have been used mainly works of S.Peregudov, Y. Zhilin, I. Kravchenko, A. Butenko, O. Mironov, I. Yarulin.

The works of A. de Tocqueville, A. Gramsci, L. Althusser, J. Cohen and E. Arato have been used to distinguish contemporary models of interaction between civil society and political society.

In the course of the conducted research it was established that for quite a long period of time civil society was treated as a special non-state sphere of public life, an alternative to the state system of government. However, a growing number of scholars are beginning to focus on the political phenomenon of civil society.

From the nineteenth century more and more scholars are paying attention to the need for a separation of the concept of «political society» and models of its interaction with civil society.

The theoretical and conceptual analysis of the interaction between civil society and political society makes it possible to distinguish several classifications of models of their interaction.

Within the chronological aspect and cultural and historical traditions, French (A. de Tocqueville, L. Althusser), Italian (A. Gramsci) and American (J. Cohen and E. Arato) models of interaction between civil and political society are distinguished.

In the quantitative aspect, we can distinguish between three-membered (A. Gramsci, A. de Tocqueville, L. Althusser) and five-membered (J. Cohen and E. Arato) interaction models.

Finally, when we focusing on the coexistence criterion, a third classification of interaction models should be highlighted:

– the model of interaction in which political society mediates between the state and civil society (J. Cohen and E. Arato);

– the model of interaction in which political society actually identifies with the state (A. de Tocqueville, A. Gramsci, L. Althusser).

Key words: *civil society, political society, economic society, state, interaction, models of interaction.*

DOI 10.31558/2519-2949.2019.4.2

УДК 321.011.5

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1004-3165>**Гапоненко В. А., Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова**

ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ

У статті розглядаються особливості та суперечності інституційних механізмів захисту прав в умовах військового протистояння в контексті демократизації політичної системи України. Обґрунтовано роль процесу інституціоналізації конфлікту для завершення переходу до демократії у нашій державі.

Визначено основні особливості інституційного забезпечення захисту прав. Це, зокрема, неготовність до захисту прав через відсутність відповідного досвіду, навздогін ний характер захисту прав, що полягає не у створенні гарантій, а відновленні вже порушених прав, нормативні неточності щодо визначення статусу окупованих територій, процедури захисту прав, юридичних наслідків за порушення прав, відсутність в структурі вищих органів державної влади спеціалізованих інститутів з координації процесу забезпечення прав та налагодження у цій сфері співпраці з громадськими організаціями, недостатнє фінансування та вичерпність ресурсів для реалізації задекларованих прав у зв'язку з тривалістю військового конфлікту, практичні складності реалізації, відсутність чіткої програми реінтеграції.

Запропоновано пріоритетні завдання вдосконалення інституційних механізмів захисту прав, зокрема здійснення заходів щодо демократизації політичної системи загалом, інституціоналізації конфлікту, підвищення рівня легітимності інститутів влади, створення вищого виконавчого органу, який забезпечив би злагодженість та комплексність захисту прав, передача частини повноважень і ресурсів щодо захисту прав на місця, розробка довготривалих програм соціального забезпечення та адаптації внутрішньо переміщених осіб, забезпечення необхідної інформаційної підтримки щодо можливостей захисту прав, виховання в дусі ідеології миру, толерантності, поліетнічної солідарності, інших демократичних цінностей.

Ключові слова: демократизація політичної системи, військово-політичний конфлікт, захист прав людини, інституціоналізація конфлікту.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сьогодні функціонування політичної системи України здійснюється в умовах глибокого соціально-політичного конфлікту. Як відомо, це створює ситуацію соціальної напруженості, що перешкоджає формуванню демократичних цінностей та створює загрозу деінституціоналізації демократії.

Населення окупованих територій позбавлене базових прав людини права на життя і безпеку. Внаслідок погіршення соціально-економічної ситуації в країні значно ускладнена реалізація задекларованих прав людини на решті території України. Особливо вразливою категорією виявляються діти, які не в змозі захистити себе самі. Це підриває демократичний устрій та його пріоритетні цінності, створюючи перешкоди для подальшої демократизації. Тому захист прав громадян має величезне значення для збереження перспектив демократизації політичної системи в Україні.

Очевидно, що в умовах політичної нестабільності виникає потреба у додаткових гарантіях прав людини та їхнього відповідного забезпечення. Тому актуальність проблеми інституційного вдосконалення системи захисту прав зростає у світлі сучасних політичних подій в Україні.

Тому **метою** статті є виявлення основних суперечностей інституційних механізмів захисту прав в умовах військово-політичного конфлікту та шляхів їхнього усунення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Джерельну базу дослідження складають аналітичні звіти правозахисних

організацій, публікації М.І. Малихи [1], О.В. Новакової [2], В.А. Явора [3] присвячені проблемам захисту прав громадян на окупованих територіях та внутрішньо переміщених осіб. У них подається вичерпна інформація щодо основних понять, теоретичних засад теми дослідження, суперечностей захисту прав громадян. Також варто відзначити публікацію А.Дакал [4], в якій розкриваються механізми захисту прав в контексті теорії сталого розвитку.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Однак, залишається без відповіді питання про підвищення ефективності впровадження прийнятих правових норм та функціонування відповідних інститутів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів.

Насамперед, зазначимо, що демократизація об'єктивно створює конфліктогенне середовище через стимулювання багатоманітності інтересів та поглядів: «Введення демократії в розколотих суспільствах лише заохочує націоналізм, етнічні конфлікти і навіть війни. Організувати собі масову підтримку простіше за все на расовому, етнічному чи релігійному ґрунті» [5, с. 117].

Тобто, військове протистояння в Україні засвідчує незрілість демократії, що проявляється у нездатності вирішувати конфлікти в межах політичних інститутів, відсутність системи превентивних заходів для запобігання зростання соціальної напруженості та конфліктного потенціалу, програми антикризових заходів та комунікації. У 2014 році українська влада вперше стикнулася з потребою протистояння зовнішній агресії та усунення військової небезпеки і виявилась не готовою з формально-юридичної та політичної точки зору. Тому до особливостей захисту прав на сучасному етапі можемо віднести необхідність розробляти механізми інституційного захисту прав людини «навздогін», відновлення вже порушених прав.

Як наслідок, прийняті Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [6], Закон України «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [7] не регламентують багатьох питань пов'язаних із захистом прав в умовах збройного конфлікту. Зокрема, правозахисні організації констатують відсутність комплексного та системного підходу щодо участі внутрішньо переміщених осіб в управлінні місцевими справами, належної реалізації житлових прав ВПО, компенсацій за пошкоджене (зруйноване) майно, забезпечення доступу до пенсійних виплат громадян, які проживають на тимчасово окупованій території України, тощо [8].

Також дослідники відзначають численні неточності у законодавстві. Наприклад, згадані нормативні документи містять однакові положення щодо окупованих територій Криму і ЛНР, ДНР. Фактично ж статус цих територій відрізняється [9]. Також прогалиною у законодавстві дослідники вважають відсутність нормативної бази щодо реінтеграції окупованих територій [3].

По-друге, в Україні відсутні спеціалізовані інститути, до обов'язків яких належить захист прав в умовах військово-політичного конфлікту як це характерно для інших пострадянських держав. Так, наприклад, при уряді Грузії існує окреме Міністерство у справах вимушеного переміщення з окупованих територій, а в Азербайджані – Державний комітет по роботі з особами, які вимушено покинули місця постійного проживання [10].

Міністерства Уряду України здійснюють свої повноваження, відповідно до законодавства, лише в межах конкретної галузі. Наприклад, Міністерство освіти і науки України вживає заходів для полегшення переведення громадян з окупованих територій до інших вітчизняних навчальних закладів, Міністерство охорони здоров'я України – для обслуговування у медичних закладах. Однак, на рівні вищих органів виконавчої влади бракує комплексного підходу, розробки довготривалих програм розвитку.

Також як позитивний крок у забезпеченні прав людини в умовах військового конфлікту можна вважати запровадження у секретаріаті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини посаду представника Уповноваженого з питань дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та створення відповідного структурного підрозділу [11]. Проте, зважаючи на те, що інститут Уповноваженого має, здебільшого дорадчий характер, його діяльність є недостатньо ефективною. Важливим аспектом вдосконалення роботи Уповноваженого є врегулювання питання щодо представників омбудсмена, визначення принципів їх призначення, меж компетенції, розподілення обов'язків. З цією метою було б доцільно запровадити його представництво на місцях.

Здебільшого захист прав людини на окупованих територіях здійснюють громадські організації. Серед найвпливовіших з них можна назвати агентства ООН у справах біженців, яке дуже тісно співпрацює з місцевою владою, іншими агенціями ООН, неурядовими організаціями.

Також істотну роль у врегулюванні ситуації з внутрішніми переселенцями відіграє Федерація профспілок України. Ця організація співпрацює з Міжнародною організацією праці, яка вже має досвід консультативної допомоги країнам з подібними проблемами, зокрема, щодо змін у законодавстві, використання потенціалу створення тимчасових робочих місць для таких осіб, кооперативів та інших можливостей для самозайнятих. Разом з тим, як вказують представники профспілок, їхні можливості допомоги внутрішнім переселенцям обмежені лише працюючими особами, тобто поза їх увагою будуть перебувати багато непрацюючих жінок, дітей, людей похилого віку.

Основна роль у вирішенні соціальних проблем внутрішньо переміщених осіб впала на органи місцевої влади. Саме вони надають людям тимчасове житло, розміщуючи у санаторіях чи готелях, в приватних оселях. Однак, можливості приймаючих громад швидко вичерпуються. Дедалі очевиднішою стає потреба у постійному житлі, розширенні можливостей працевлаштування, а також підтримку громадських і місцевих організацій у розробці довгострокових рішень для людей, які стали внутрішньо переміщеними особами

Для всіх перелічених інститутів гостро стоїть проблема належного фінансування вже розроблених і затверджених державних програм і стратегій, а також необхідність розробки та прийняття дієвого та, що найголовніше – забезпеченого відповідним бюджетом на його виконання Плану заходів з реалізації Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб і впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року [8].

Проведений аналіз дає змогу виділити ключові завдання підвищення ефективності інституційних механізмів захисту прав в умовах військового протистояння.

По-перше, українська влада має здійснювати комплекс заходів спрямованих на демократизацію політичної системи в цілому та підвищення легітимності державних органів зокрема. Неабияке значення у цьому напрямі відіграє створення умов для мирного протесту та конвенційних форм політичної участі. Адже, підтримка радикальних дій, схильність до екстремізму зростає у соціумі, де багато соціально незахищених осіб, в умовах глибокої соціально-економічної та світоглядної кризи, у переламні моменти історії. Зневіра у здатності впливати на владу правовими методами та реалізувати власні інтереси шляхом політичної участі штовхає людину на застосування насильства, агресивні дії у політиці.

По-друге, захист прав на сучасному етапі вимагає удосконалення та уточнення законодавства, із врахуванням перманентного характеру військових дій, перспектив реінтеграції окупованих територій та забезпечення соціальної адаптації населення з метою профілактики загострення соціальних суперечностей в майбутньому. Доцільним видається створення спеціалізованого органу в структурі вищих виконавчих органів влади, що координував би діяльність інших інститутів, забезпечував комплексний підхід у напрямку інституціоналізації конфлікту та подоланні його наслідків. При цьому важливо на державному рівні забезпечувати взаємодію громадських та державних інститутів.

По-третє, актуальною проблемою в контексті захисту прав дитини є пошук ресурсів для реалізації задекларованих у законодавстві можливостей. Важливим елементом її вирішення є соціальний захист населення, у тому числі внутрішньо переміщених осіб, розробка та реалізація програми соціальної адаптації переселенців. Також необхідно докладати зусиль для підвищення ефективності соціальної політики з метою стримування подальших спалахів акцій громадянської непокори, послаблення соціальної напруженості у суспільстві. Як зазначають дослідники на сьогодні цей напрям соціальної політики передбачає усунення ускладнень у призначенні та отриманні соціальних виплат, невинуватених перевірок, подолання непрозорості та неефективності правових норм щодо пошуку житла та роботи [2, 12].

По-четверте, важливим інституційним механізмом захисту прав є поглиблення процесів децентралізації. Місцеві органи вже довели свою адаптивність та здатність швидко реагувати на потреби внутрішньо переміщених осіб. Тому економічне зміцнення регіонів, залучення соціального капіталу на місцевому рівні, покращення соціального становища місцевих громад дасть можливість ефективніше здійснювати ці функції в подальшому. Передача частини повноважень по роботі з внутрішньо переміщеними особами місцевим органам організаційно оптимізувало б ряд адміністративних послуг. Зокрема, оформлення документів щодо громадянства України, посвідчення особи чи її спеціального статусу нині здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших

визначених законодавством категорій мігрантів, за місцем їх перебування. Всупереч цьому питаннями внутрішньо переміщених осіб займаються структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій з питань соціального захисту – від контролю за чисельністю до надання допомоги [3, С. 15]. Тобто, віднесення усіх питань до юрисдикції місцевих органів значно спростило б процедуру отримання допомоги та інших гарантій прав людини.

Нарешті, пріоритетним завданням захисту прав дітей, а також механізму запобігання конфліктів у перспективі має бути проведення виховних заходів з формування у підростаючого покоління демократичних цінностей. Адже, сучасне покоління дітей виростає в атмосфері постійного страху та ненависті, що абсолютно несумісно з ідеями демократії.

В умовах перманентного військово-політичного конфлікту широкі верстви населення відмовляються від частини своїх індивідуальних прав і свобод заради соціальної захищеності. Соціологічні дані демонструють, що цінність безпеки та проблема врегулювання збройного протистояння, терористичних загроз є найбільш значимою для 51,3% громадян у всіх регіонах [12]. Посилюється роль силових структур, директивних рішень та примусових методів вирішення суперечностей, що в умовах перехідного політичного режиму створює передумови для деінституціоналізації демократії.

Найгострішою проблемою функціонування засобів комунікації є забезпечення інформаційної безпеки в Україні. Досвід останніх років зайвий раз підтверджує, що сучасні війни за своїм змістом, насамперед, інформаційні. Безумовним є факт відсутності належного захисту українських громадян від російської пропаганди та засилля популізму у вітчизняних ЗМІ.

За таких умов звернути особливу увагу на методи формування ідеології миру та державотворення в Україні, протистояти використанню наболілих питань в ході політичної риторики та з метою виправдання прорахунків керівництва у здійсненні державної політики, погіршення соціального становища, підвищення рейтингів певних політичних сил.

Військові події засвідчили здатність інтегрувати населення. Факт того, що західні області відправляють найбільше добровольців у зону АТО та приймають постраждалих, забезпечуючи всім необхідним, засвідчують хибність міфу про відмінності Схід-Захід, що нав'язувались популістами протягом усіх років незалежності. Це має стати основою виховання у дітей патріотизму, інтеграції суспільства.

Також з метою підвищення ефективності захисту дітей в умовах військового конфлікту має бути налаштована система інформаційної допомоги батькам щодо можливості захисту своїх прав. Важливо забезпечити переклад українською мовою результатів роботи УВКБ ООН на Сході України, інших міжнародних документів щодо захисту прав дітей, розповсюджувати інформацію не лише через електронні ЗМІ, оскільки люди, що змушені були покинути місце проживання, не завжди мають доступ до мережі Інтернет.

Висновки: Захист прав дітей як складова демократизації політичної системи України в умовах військово-політичного конфлікту вимагає особливої уваги з боку органів державної влади, а відтак – забезпечення додаткових інституційних механізмів для їхнього гарантування.

Новітня історія України продемонструвала неготовність до забезпечення прав дітей у кризових умовах, засвідчила слабку систему інституційного механізму реалізації прав і свобод громадян на території нашої держави, а також відсутність ресурсів, потрібних для задоволення потреб вразливих категорій населення.

В цілому ефективний захист прав дітей тісно пов'язаний з підтриманням загального рівня демократизму політичної системи, забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, реінтеграції окупованих територій, формування демократичних цінностей в структурі свідомості підростаючого покоління.

Попри наявність всіх правових норм щодо захисту прав дітей та їхню відповідність міжнародним документам, актуальним завданням є удосконалення інституційних механізмів їхньої реалізації, зокрема створення спеціалізованого вищого виконавчого органу, налагодження взаємодії державних та громадських інститутів, поглиблення процесів децентралізації, корегування напрямів діяльності ЗМК.

Бібліографічний список:

1. Малиха М.І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика. *Грані. Політологія*. № 8 (124). 2015. С. 6-14.
2. Новакова О.В. Проблеми та складові соціальної політики української держави щодо окупованих територій Донбасу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*.

Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. [Відп. Ред. О.В.Бабкіна]. 2018. Випуск 24. С.11-16.

3. Явір В. А. Роль інформаційної політики в реінтеграції України. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 121. С. 239-242.

4. Дакал А. Реалізація прав дітей у контексті досягнення цілей сталого розвитку: Україна. *Evropský politický a právní diskurz*. Volume 6 Issue 1. 2019. С. 87-94.

5. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами. М: Ладомир, 2004. 342 с.

6. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» / Верховна Рада України. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (дата звернення: 3.04.2019).

7. Закон України «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> / Верховна Рада України. (дата звернення: 3.04.2019).

8. Захист прав внутрішньо переміщених осіб: аналіз та рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правової бази / Громадський холдинг “ГРУПА ВПЛИВУ” в партнерстві з громадською організацією «Донбас СОС». URL: https://www.vplyv.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/Group-of-Influence_analyses.pdf (дата звернення: 3.04.2019)

9. Перешкоди в реалізації прав і свобод осіб на окупованій території Кримського півострова та тимчасово невідконтрольованих територіях Донецької та Луганської областей / ГО Центр правових та політичних досліджень «СІМ», ГС Українська Гельсінська спілка з прав людини. Аналітичний звіт. URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Zvit.pdf> (дата звернення: 3.04.2019)

10. Войналович І.А., Кримова М.О., Щетініна Л.В. Вимушені переселенці: зарубіжний досвід, стан і реалізація їх прав в Україні. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2014. № 2. С. 250-257.

11. Україні з'явився омбудсмен з переселенців / Інформаційне агентство УНІАН. URL: <http://www.unian.ua/politics/1040056-v-ukrajini-zyavivsvya-ombudsmen-z-pereselentsiv.html> (дата звернення: 3.04.2019).

12. Цінності українців pro et contra реформ в Україні. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1850963-78799c8650906a9dd662cee6db323ee1.html (дата звернення: 3.04.2019).

References:

1. Maly`xa M.I. Do problemy` sutnosti ponyattya «vnutrishn`o peremishheni osoby`»: derzhavna polity`ka ta regional`na prakty`ka. *Grani. Politologiya*. # 8 (124). 2015. S. 6-14.

2. Novakova O.V. Problemy` ta skladovi social`noyi polity`ky` ukrayins`koyi derzhavy` shhodo okupovany`x tery`torij Donbasu. *Naukovy`j chasopy`s Nacional`nogo pedagogichnogo universy`tetu imeni M.P. Dragomanova. Seriya 22. Polity`chni nauky` ta metody`ka vy`kladannya social`no-polity`chny`x dy`scy`plin*. [Vidp. Red. O.V.Babkina]. 2018. Vy`pusk 24. S.11-16.

3. Yavir V. A. Rol` informacijnoyi polity`ky` v reintegracijy` Ukrayiny`. *Gileya: naukovy`j visny`k*. 2017. Vy`p. 121. S. 239-242.

4. Dakal A. Realizaciya prav ditej u konteksti dosyagnennya cilej stalogo rozvy`tku: Ukrayina. *Evropský politický a právní diskurz*. Volume 6 Issue 1. 2019. S. 87-94.

5. Zakary`ya F. Budushhee svobody: nely`beral`naya demokraty`ya v SShA y` za y`x predelamy`. M: Ladomy`r, 2004. 342s.

6. Zakon Ukrayiny` «Pro zabezpechennya prav i svobod gromadyan ta pravovy`j rezhy`m na ty`mchasovo okupovaniy tery`toriyi Ukrayiny`» / Verxovna Rada Ukrayiny`. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (data zvernennya: 3.04.2019)

7. Zakon Ukrayiny` «Pro zaxy`st prav i svobod vnutrishn`o peremishheny`x osib» URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> / Verxovna Rada Ukrayiny`. (data zvernennya: 3.04.2019)

8. Zaxy`st prav vnutrishn`o peremishheny`x osib: analiz ta rekomendacijy` shhodo vdoskonalennya normaty`vno-pravovoyi bazy` / Gromads`ky`j xoldy`ng “GRUPA VPLYV`VU” v partnerstvi z gromads`koyu organizacijeyu «Donbas SOS». URL: https://www.vplyv.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/Group-of-Influence_analyses.pdf (data zvernennya: 3.04.2019)

9. Pereshkody` v realizacijy` prav i svobod osib na okupovaniy tery`toriyi Kry`ms`kogo pivostrova ta ty`mchasovo nepidkontrol`ny`x tery`toriyax Donecz`koyi ta Lugans`koyi oblastej / GO Centr pravovy`x ta polity`chny`x doslidzhen` «SIM», GS Ukrayins`ka Gel`sins`ka spilka z prav lyudy`ny`. *Anality`chny`j zvit*. URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Zvit.pdf> (data zvernennya: 3.04.2019)

10. Vojnalovy`ch I.A., Kry`mova M.O., Shhetinina L.V. Vy`musheni pereselenci: zarubizhny`j dosvid, stan i realizaciya yix prav v Ukrayini. *Social`no-trudovi vidnosy`ny` : teoriya ta prakty`ka*. 2014. # 2. S. 250-257.

11. Ukrayini z`yavy`vsya ombudsmen z pereselenciv / Informacijne agentstvo UNIAN. URL: <http://www.unian.ua/politics/1040056-v-ukrajini-zyavivsvya-ombudsmen-z-pereselentsiv.html> (data zvernennya: 3.04.2019).

12. Cinnosti ukrayinciv pro et contra reform v Ukrayini. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1850963-78799c8650906a9dd662cee6db323ee1.html (data zvernennya: 3.04.2019).

Haponenko V. A. Institutional mechanisms for the human rights protection in conditions of military and political conflict

The article deals with the peculiarities and contradictions of institutional mechanisms for the human rights protection in the conditions of military confrontation in the context of contemporary Ukraine. The role of conflict institutionalization for completing the transition to democracy in our state is substantiated.

The main features of the institutional support for human rights protection are determined. This is, in particular, the lack of readiness to protect rights due to the lack of relevant experience, the attractiveness of the rights protection which is not the creation of guarantees, but the restoration of already violated rights, regulatory inaccuracies in determining the status of occupied territories, the procedure for protecting rights, legal consequences for violations of rights, the absence of specialized institutes in the structure of the supreme bodies of state power for coordination of the process of securing rights and the establishment of cooperation in this area with public organizations, insufficient funding, and you resources to implement the declared rights in connection with armed conflict duration, practical implementation complexity, lack of a clear program of reintegration.

The priority tasks of improving the institutional mechanisms of human rights protection, in particular, the implementation of measures on democratization of the political system in general, the institutionalization of the conflict, raising the level of legitimacy of the institutions of power, the creation of a higher executive body ensuring coherence and comprehensiveness of the protection of children's rights, the transfer of part of powers and defense resources, are proposed. Main issues of development of long-term programs of social security and adaptation of internally displaced persons, provision an information necessary support for human rights protection are described.

Key words: democratization of the political system, military-political conflict, protection of human rights, institutionalization of the conflict.

DOI 10.31558/2519-2949.2019.4.3

УДК 351.77:364

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9664-4772>*Довбиш М. О., Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського*

СОЦІАЛЬНІ ПРОГРАМИ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ПАЛІАТИВНОЇ МЕДИЦИНИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ)

Стаття присвячена питанню становлення і розвитку інституту паліативної допомоги в Україні і за кордоном, а також про роль Всесвітньої організації охорони здоров'я в вирішенні проблем. Актуальність зазначеної проблеми обґрунтовано тим, що сучасний стан українського суспільства потребує значних змін у вказаному напрямку. Дійсно, він оцінюється різними вітчизняними та міжнародними експертами як незадовільний через низький рівень соціально медичного обслуговування людей похилого віку, та тих, хто не спроможний до самообслуговування або перебуває на межі життя і смерті, а саме категорія людей, яка потребує паліативної та хоспісної допомоги. Соціальна політика повинна базуватися на розробленні ефективних механізмів державного управління паліативною та хоспісною допомогою із запозиченням кращих практик зарубіжного досвіду. Системна розробка цього вкрай актуального для українського соціуму питання може відбуватися на базі: рекомендацій ВООЗ, міжнародних стандартів та досвіду найбільш розвинутих у цій царині країн світу (перш за все держав Європейського Союзу).

Паліативна допомога – відносно новий компонент сучасної медицини, однак останнім часом її визнають однією з невід'ємних складових системи охорони здоров'я. Та й потреба в цьому виді медичної допомоги невпинно зростає. За оцінками експертів ВООЗ, останніми роками щорічно у світі її потребують 40 млн осіб, майже 80 % з яких проживають у країнах з низьким і середнім рівнем доходу.

У статті розкрито сучасний зарубіжний досвід застосування організаційного механізму державного управління паліативною та хоспісною допомогою. Результати дослідження дають підстави стверджувати, що в країнах світу застосовуються різні організаційні механізми державного управління паліативною та хоспісною допомогою, форми і підходи до надання такої допомоги. Зазначено, що найкращий стан розвитку паліативної та хоспісної допомоги спостерігається в таких країнах, як Велика Британія.

Ключові слова: державне управління, організаційний механізм, хоспіси, паліативна та хоспісна допомога, інкурабельні пацієнти, соціально-медичне обслуговування, зарубіжний досвід, соціальна послуга, невиліковні хвороби.

Актуальність і постановка проблеми. Сучасний стан українського суспільства оцінюється різними вітчизняними та міжнародними експертами як незадовільний через низький рівень соціально медичного обслуговування людей похилого віку, та тих, хто не спроможний до самообслуговування або перебуває на межі життя і смерті, а саме категорія людей, яка потребує паліативної та хоспісної допомоги. Соціальна політика повинна базуватися на розробленні ефективних механізмів державного управління паліативною та хоспісною допомогою із запозиченням кращих практик зарубіжного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Написанню цієї статті передувало ґрунтовне вивчення проблем, які супроводжують сучасну паліативну та хоспісну допомогу в Україні, механізми державного управління нею та позитивний зарубіжний досвід із цих питань. Зазначимо, що і сьогодні багато вітчизняних і зарубіжних науковців працюють в цій галузі. Вивченню проблем паліативної допомоги присвячені роботи таких авторів, як Г. Барановська, О. Вольф, Ю. Губський, Е. Девіз, Є. Москвяк, І. Хайгінсон, М. Хобзей, А. Царенко, В. Чайковська та інших науковців. М. Білинська та К. Дубич розглядають механізми державного управління соціальними та медичними послугами; Д. Дячук науково обґрунтовує організацію паліативної медичної допомоги

онкологічним хворим у термінальній стадії. Але більшість досліджень з цієї тематики направлені на медичну складову, а питання характеру та змісту такої послуги та психологічний супровід – залишаються невирішеними. Системна розробка цього вкрай актуального для українського соціуму питання може відбуватися на базі: рекомендацій ВООЗ, міжнародних стандартів та досвіду найбільш розвинутих у цій царині країн світу (перш за все держав Європейського Союзу).

Мета наукового дослідження. Мета цієї статті полягає в розкритті сучасного міжнародного досвіду застосування організаційного механізму державного управління паліативною та хоспісною допомогою та впровадження його найбільш дієвих елементів в українські реалії.

Виклад основного матеріалу

Паліативна допомога – відносно новий компонент сучасної медицини, однак останнім часом її визнають однією з невід’ємних складових системи охорони здоров’я. Та й потреба в цьому виді медичної допомоги невинно зростає. За оцінками експертів ВООЗ, останніми роками щорічно у світі її потребують 40 млн осіб, майже 80 % з яких проживають у країнах з низьким і середнім рівнем доходу.

Всесвітня організація охорони (ВООЗ) здоров'я визначає паліативну допомогу як «підхід, який покращує якість життя людей і їх сімей, що стикаються з проблемами, пов'язаними з небезпечними для життя хворобами, за допомогою профілактики і полегшення страждань за допомогою ранньої ідентифікації і бездоганної оцінки і лікування болю і інших проблем, фізичних, психосоціальних і духовних».

Законодавцем хоспісів і паліативної допомоги в сучасному вигляді вважається Великобританія, оскільки саме в Англії в другій половині ХХ ст. з'явилися перші хоспіси. Перший хоспіс Святого Христофора в Лондоні був відкритий в 1967 році Сесілією Сондерс. По мірі розвитку хоспісного руху і зростання послуг в цій області медицині знадобилася нова назва. Нова назва «Паліативна допомога» уперше була використана канадським доктором Белфуром Маунтом, тепер же воно стало загальноприйнятим. Це поняття описує вид допомоги, яку надають хоспіси і відділення паліативної допомоги.

Великобританія – країна-лідер не тільки в Європі, а й у світі. Країна накопичила значний досвід у цій сфері, трансформувавши паліативну та хоспісну допомогу в сучасну філософію гуманного ставлення до життя і смерті людини, поваги до її гідності, надання невиліковному пацієнту, членам його сім'ї кваліфікованої комплексної підтримки, якісних соціально-медичних та інших послуг. Хоспісна допомога надається переважно недержавними організаціями – національними благодійними організаціями хоспісної допомоги, яких нараховується в країні аж 220! У своїй діяльності благодійні хоспіси покладаються на підтримку територіальних громад, у межах яких вони функціонують. Благодійні хоспіси тісно співпрацюють із 24 хоспісами Національної служби охорони здоров'я (НСОЗ) та є ключовими суб'єктами в процесі розроблення і прийняття на національному і місцевому рівнях важливих рішень, пов'язаних із наданням паліативної та хоспісної допомоги, а також їх безпосередніми виконавцями.

У 2015–2016 рр. фахівцями благодійних хоспісів було надано на безоплатній основі хоспісну допомогу понад 242 тис. пацієнтам, що становить приблизно 44 % від загальної кількості осіб, які потенційно потребують такої допомоги у Великобританії. Крім того, понад 41 тис. осіб – члени сімей, родичі цих пацієнтів отримали від фахівців благодійних хоспісів підтримку у зв'язку з втратою близької людини та ще приблизно така ж кількість осіб пройшли навчання з паліативного догляду [2].

Розглядаючи організаційний механізм державного управління паліативною та хоспісною допомогою у Великобританії, необхідно звернути увагу на те, що хоспісну допомогу дорослим відокремлено від педіатричної хоспісної допомоги, яка надається невиліковним немовлятам, дітям і молоді. За експертними оцінками, у країні нараховується: приблизно 49 тис. дітей з обмеженим терміном життя; майже 100 тис. їхніх батьків, а також брати і сестри їхніх сімей, потреби яких можуть бути досить складними і довготривалими. Це потребує комплексного та індивідуального підходу до вирішення питань їхньої освіти, охорони здоров'я, соціальної допомоги, задоволення інших насущних потреб, надання їм спеціалізованих послуг. Такі діти на певних етапах свого розвитку потребують пізнання навколишнього світу шляхом проведення ігор, соціальної взаємодії зі своїми однолітками, що забезпечується в британських педіатричних (дитячих) хоспісах.

За експертними прогнозами, у Великобританії чисельність дітей, молоді зі складними медико-санітарними потребами та обмеженою тривалістю життя буде збільшуватися, що зумовлюватиме зростання потреби в різних послугах такої допомоги. Хоспісну допомогу дітям надають

у 13-ти педіатричних хоспісах спеціально підготовлені фахівці-педіатри, яких нараховується 25 осіб. Рівень розвитку системи паліативної та хоспісної допомоги, на прикладі Великобританії, Австралії, Польщі, інших країн світу, залежить значною мірою від: політичного середовища - волі вищих посадових осіб держави, спрямованості їхньої діяльності на розбудову соціальної, правової та демократичної держави (забезпечення гарантованого права людини на здоров'я та життя, поваги до гідності людини на заключному етапі її життя, соціальної безпеки тощо), віднесенні питань розвитку цієї допомоги до пріоритетів державної політики; економічного фактору – економічно розвинені держави спроможні фінансувати сферу паліативної та хоспісної допомоги в більших обсягах, забезпечувати її іншими необхідними ресурсами.

В усіх країнах витрати на систему охорони здоров'я бувають двох видів: державні і приватні. Державні витрати – це бюджетні витрати на медицину. У приватні входять витрати населення або працедавців на купівлю страхових полісів, а також оплата медичних послуг населенням «з власної кишені». Підкреслимо: платежі з власної кишені входять в загальний показник «приватні витрати».

Витрати англійців на медицину переважно покриває британська Національна служба здоров'я – НСЗ (National Healthcare System). Всього у бюджеті Великобританії на медичні витрати доводиться 18,9 %. Для тих, у кого немає приватного медичного страхування і хто не є резидентом країни, лікування обійдеться в 150 % від тарифів, встановлених НСЗ. Для мігрантів без документів або гостей країни не з Євросони безкоштовної може бути тільки екстрена допомога і лікування деяких інфекційних захворювань.

Точний перелік медичних послуг, який покриває НСЗ, законодавчо не визначений, і він може мінятися. Формування цього переліку ґрунтується на періодичному аналізі ефективності витрат (cost – effectiveness analysis). На практиці НСЗ надає або оплачує послуги із скринінгу, імунізації і вакцинації; стаціонарну і амбулаторну лікарську допомогу; послуги терапевта; клінічно необхідну стоматологічну допомогу; деяке лікування органів зору; психіатричну допомогу; догляд за інвалідами; паліативну допомогу; реабілітацію, включаючи фізіотерапію (наприклад, відновлення і лікування після інсульту).

НСЗ не повністю покриває витрати пацієнтів на стоматологію, офтальмологію, щеплення для подорожей і ліки, виписані по рецепту. Пацієнти доплачують за ці послуги згідно з системою співоплати. Проте є ті, хто може не доплачувати навіть за спеціалізовані медичні послуги. Це, наприклад, діти до 16 років (чи до 18 років, якщо вони на денній формі навчання), сім'ї з низьким рівнем доходу, вагітні, люди з певними хронічними захворюваннями, люди старше 60 років.

Якщо треба багато ліків по рецепту, пацієнт може купити сертифікат на 3 або 12 місяців і отримувати по цьому сертифікату ліки без яких-небудь додаткових доплат.

Приватне добровільне медичне страхування у Великобританії є додатковим інструментом і дає можливість отримати медичну допомогу швидше (зазвичай в лікарнях і амбулаторіях великі черги з тих, хто отримує послуги безкоштовно) або компенсувати деякі витрати на стоматологію. На нього доводяться близько 4,7 % витрат на медицину.

Доля оплати медичних послуг пацієнтами з власної кишені у Великобританії невелика і складає 15 % усіх витрат на медицину. Це в основному плата за проведення медичного обстеження при прийомі на роботу, для отримання медичної страховки або страхування на час подорожі.

Благодійні хоспіси для дорослих у Великій Британії фінансуються урядом або Національною службою охорони здоров'я лише на 34 %, хоча обсяги державного фінансування місцевих закладів цього профілю на території країни істотно відрізняються. У цілому, за даними світової статистики, 80 % хоспісів утримуються коштами благодійників. І не тому, що бюджети держав не справляються з цією проблемою (повноцінна паліативна допомога в адекватному її обсязі, безперечно, дуже дорога для будь-якого бюджету, хоча, можливо, розвинуті країни і впоралися б із цим), а тому, що переважна більшість хоспісів не є державними установами, а благодійництво у світі набуло особливого розмаху (чого не скажеш про Україну) [1].

Багато благодійних організацій протягом тривалого часу не лише підтримували хоспіси, а й брали активну участь у розвитку паліативної допомоги у своїх країнах і не тільки. На сьогодні відомим благодійником у цій галузі залишається фонд «Відкрите суспільство», який втілює власну міжнародну програму з паліативної допомоги, забезпечує її фінансово і сприяє інтеграції в систему охорони здоров'я усього світу.

Фонд Роберта Вуда Джонсона – організація, яка існувала з 1995 р до 2003 р. і фінансувала низку ініціатив, спрямованих на збільшення поінформованості суспільства про паліативну допомогу та її розвиток як окремої спеціальності. На це було витрачено понад 100 млн дол. Меморіальний фонд ім.

принцеси Діани Вельської з 2000 до 2011 року перерахував майже 12 млн фунтів стерлінгів у вигляді грантів організаціям, які інтегрували паліативну допомогу в терапію і догляд за людьми з ВІЛ-інфекцією / СНІД, онкологічними та іншими захворюваннями у країнах Африки. У цілому фонд виділив на розвиток паліативної допомоги 100 млн фунтів стерлінгів.

Найбільшими з державних донорів розвитку паліативної допомоги нині є Глобальний фонд (Global Fund), Американська президентська програма з боротьби зі СНІДом (the President's Emergency Plan for AIDS Relief, PEPFAR), Міністерство міжнародного розвитку Великої Британії (United Kingdom's Department for International Development, DFID). Наприклад, Американська президентська програма з боротьби зі СНІДом виділила 15 % своїх коштів на паліативну допомогу. Глобальний фонд переважно фінансував паліативну допомогу ВІЛ-інфікованим і хворим на мультирезистентний туберкульоз громадам, які опікуються цими питаннями [2].

У Великобританії паліативна допомога існує для того, щоб люди, які наближаються до кінця свого життя, отримали найкращий і якомога більш комфортабельний догляд, щоб полегшити біль та інші симптоми, а також надати соціальну, психологічну та емоційну підтримку. Паліативна допомога може включати: медичне лікування та догляд; полегшення болю та симптомів; реабілітацію; терапію, включаючи фізіотерапію та додаткові види терапії; духовну підтримку; побутові та фінансові поради; допомогу при втраті для опікунів пацієнта, сімей та друзів [2].

Паліативна допомога може бути запропонована або після, або одночасно з іншими методами лікування, такими як хіміотерапія для онкохворих. Це особливо доречно для молодих людей, які можуть тривалий час жити з невиліковною хворобою.

Паліативну допомогу можна отримати в хоспісі (в якості резидента або в денному стаціонарі), в лікарні або вдома.

У Великобританії існують (для дорослих) 220 хоспісів та стаціонарів паліативної допомоги; 3175 хоспісних та паліативних ліжок; 288 закладів по наданню паліативної допомоги на дому; 127 хоспісів на дому; 272 денних стаціонарів; 343 відділень у лікарнях (hospital support services). У Великобританії щоденно витрачається 1,4 млн фунтів стерлінгів на хоспісну допомогу [1].

Допомога наприкінці життя надається пацієнтам з певними захворюваннями, включаючи рак, серцеву недостатність, дихальну недостатність, хронічну ниркову недостатність, печінкову недостатність, деякі неврологічні захворювання, такі як розсіяний склероз та хвороба рухових нейронів, та СНІД.

В цілому, служба паліативної допомоги Великобританії вважається однією з найкращих в світі. Паліативна допомога здійснюється багатьма провайдерами від НСЗ до добровільного сектора. Відсутність інтеграції між цими закладами вважається одним з основних недоліків системи. Це призводить до зниження прозорості, а також розбіжностям в наданні медичної допомоги в різних населених пунктах.

Національна Рада спеціалізованої хоспісної та паліативної допомоги Великобританії рекомендує включати до складу служб паліативної допомоги, крім фахівців з паліативної та хоспісної медицини, спеціалістів, які можуть працювати як повний, так і неповний робочий час, але на регулярній основі, наприклад: фізіотерапевт, соціальний працівник, консультант з духовних питань і т. д.

Звісна річ, що не всі організації спеціалізованої паліативної допомоги можуть дозволити собі виконувати цю рекомендацію. Тому що, як і в більшості англосаксонських країн (США, Австралія і т. д.), за класифікацією Лейбфріда та Еспінг-Андерса, у Великобританії розвивається залишкова модель.

Основними її ознаками є те, що вона використовує цінності вільного ринку (основним із елементів якого є конкуренція), й переважна роль недержавних організацій, які виконують функцію догляду. Мета соціальної політики в межах такої моделі – це забезпечення рівності можливостей, рівних шансів для самореалізації. Роль держави в наданні соціального захисту полягає у створенні відповідних умов, обсяг соціального захисту скорочується, а держава бере на себе тільки ті функції, які не здатна виконати самотужки особа чи родина.

У Великобританії особам віку 65 років і вище грошова допомога платиться автоматично, якщо людина визнана термінально хворою без вимоги відповідності критерію «6-х місяців». При цьому така людина може отримати різне обладнання, наприклад, підйомачі по сходах, підйомачі з кріпленням до стелі, електричні або ручні багатофункціональні ліжка тощо. Але за це все обладнання треба заплатити. У випадку обмеженої платоспроможності хвора людина може отримати «грант» [5].

Розвиток паліативної медицини і сучасний хоспісний рух почався в Англії в 1960-х роках з надання допомоги онкологічним хворим. Однак потреба в паліативній медицині ще вище в країнах з обмеженими ресурсами, так як лікування там часто неможливо через пізні звернення до лікаря і обмежених можливостей лікування. І тому освіта є одним з трьох основних напрямків стратегії успішного розвитку паліативної допомоги як галузі охорони здоров'я разом з доступністю лікарських препаратів і політикою, здійснюваною державою в області організації служб на всіх рівнях медичної допомоги.

Ще в 1989 р. ВООЗ рекомендувала в загальні програми навчання всіх фахівців охорони здоров'я включити основні положення паліативної медицини і основні принципи лікування хронічного больового синдрому; проводити післядипломне навчання медичних працівників з питань паліативної допомоги на базі вищих та середніх медичних навчальних закладів з видачею документа, що посвідчує отримання освіти в цій галузі; провідним фахівцям в області паліативної медицини в кожній країні проводити навчання практикуючих лікарів різних спеціальностей і студентів-медиків з використанням ефективних методів [7].

У Великобританії вперше паліативна медицина була визнана самостійною медичною спеціальністю в 1987 році, а з 1990 року в програми всіх медичних навчальних закладів були включені курси або годинник з даної дисципліни [6]. У Польщі перша кафедра паліативної медицини була організована в 1991 році на базі університету в місті Познань. У США ця спеціальність з'явилася в 1996 р., Практично у всіх вищих медичних школах проводиться навчання студентів паліативної медицини, а після 1–2 років післядипломної освіти можна отримати спеціалізацію з паліативної медицини на 50 кафедрах. У медичних ВУЗах США питання паліативної допомоги включені в освітні програми вищої освіти на кафедрах сімейної медицини (92 %), терапії (92 %), невідкладної медичної допомоги (78 %), педіатрії (74 %), хірургії (65 %) [7].

Висновки.

Як свідчить міжнародна практика, тільки узгоджена, системна політика держави, та використання різних джерел фінансування – як за рахунок бюджетних коштів, так і залучення благодійних фондів та приватного сектору, та тісної співпраці держави і громадськості, призводить до позитивних результатів щодо розвитку та забезпечення доступності паліативної допомоги, зокрема і наданню цієї послуги вдома особам похилого віку.

Міжнародний досвід також свідчить, що необхідна інтеграція і координація допомоги та послуг, що надаються державою та добровольцями. Це дозволило б забезпечити надання більш ефективної допомоги групам пацієнтів з певними типами захворювань, а також ефективне використання наявного фінансування на кожному рівні. Зокрема, в Україні добровільний сектор є більш розвиненим для хворих на ВІЛ / СНІД; проте їх цілісність та координація є слабкою. Водночас, держава повинна відігравати основну роль у відкритті хоспісів у всіх областях України для людей, які потребують паліативної допомоги.

Ці дослідження узагальнюють досвід Великобританії з надання медичної допомоги багатьом важливим групам пацієнтів. Такий досвід може бути слушним для України, оскільки в британській системі охорони здоров'я лікар загальної практики є першою контактною особою для більшості пацієнтів та першим надавачем медичної допомоги. Такий підхід було прийнято в якості нової моделі для України. До того ж британська система охорони здоров'я майже повністю фінансується з державного бюджету, що справедливо й для України.

Бібліографічний список:

1. Фінансування правильного догляду та підтримки для всіх для створення справедливої та прозорої системи фінансування; Заключний звіт огляду фінансування паліативної допомоги, липень 2011 року, с. 21. URL: <http://palliativecarefunding.org.uk/PCFRFinal%20Report.pdf>
2. Дубич К. В. Механізми державного управління соціальними послугами: зарубіжний досвід та українські реалії : монографія. Київ: Вид-во НАДУ, 2015. 386 с.
3. Дячук Д.Д. Організаційні підходи до надання паліативної медичної допомоги інкрабельним онкологічним хворим. Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2003. №2. С. 48–54.
4. Commission into the Future of Hospice Care. URL: <http://www.helpthehospices.org.uk/about-hospice-care/facts-figures/#Hospice-and-Palliative-Care-Directory-2011>
5. Fraser HC, Kutner JS, Pfeifer MP. Senior medical students' perceptions of the adequacy of education on end-of-life issues. *Journal of Palliative Medicine*. 2001. № 4. S. 337–343.
6. Oxford Textbook of Palliative Medicine. Derek Doyle, Geoffrey Hanks, Kenneth Calman, Nathan Cherny, editors. Oxford: Oxford University Press; 2003. 1270 p.
7. World Health Organization. Cancer pain relief and palliative care. Report of a WHO Expert Committee. WHO Technical Report Series No. 804. Geneva: World Health Organization; 1990. 76 p.

References:

1. Finansuvannia pravylnoho dohliadu ta pidtrymky dlia vsikh dlia stvorennia spravedlyvoi ta prozoroj systemy finansuvannia; Zakliuchnyi zvit ohliadu finansuvannia paliatyvnoi dopomohy, lypen 2011 roku, s. 21. URL: <http://palliativecarefunding.org.uk/PCFRFinal%20Report.pdf>
2. Dubych K. V. Mekhanizmy derzhavnogo upravlinnia sotsialnymy posluhamy: zarubizhnyi dosvid ta ukraïnski realii : monohrafiia. Kyiv: Vyd-vo NADU, 2015. 386 s.
3. Diachuk D.D. Orhanizatsiini pidkhody do nadannia paliatyvnoi medychnoi dopomohy inkraabelnim onkolohichnym khvorym. Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy. 2003. №2. S. 48–54.
4. Commission into the Future of Hospice Care. URL: <http://www.helpthehospices.org.uk/about-hospice-care/facts-figures/#Hospice-and-Palliative-Care-Directory-2011>
5. Fraser HC, Kutner JS, Pfeifer MP. Senior medical students' perceptions of the adequacy of education on end-of-life issues. Journal of Palliative Medicine. 2001. № 4. S. 337–343.
6. Oxford Textbook of Palliative Medicine. Derek Doyle, Geoffrey Hanks, Kenneth Calman, Nathan Cherny, editors. Oxford: Oxford University Press; 2003. 1270 p.
7. World Health Organization. Cancer pain relief and palliative care. Report of a WHO Expert Committee. WHO Technical Report Series No. 804. Geneva: World Health Organization; 1990. 76 p.

Dovbysh M. O. Social programs in the context of state support for palliative medicine in the European Union (the United Kingdom pattern)

The paper devoted to the issue of establishment and development of palliative care institute in Ukraine and abroad, as well as the role of the World Health Organization in solving the problems. The urgency of this problem is justified by the fact that the current Ukrainian society requires significant changes in this direction. Indeed, various domestic and international experts assessed the problem as unsatisfactory due to the low level of social care for the elderly and those who are incapable of self-care or are on the verge of life and death, namely the category of people in need of palliative care and hospice care. Social policy should be based on the development of effective mechanisms of public administration of palliative and hospice care, with the borrowing of the best practices of foreign experience. The systematic development of this issue, highly relevant for Ukrainian society, may be based on: WHO recommendations, international standards and the experience of the most developed countries in this area (especially the European Union countries).

Palliative care is a relatively new component of modern medicine but has recently been recognized as one of the essential components of the health care system. The need for this type of care is constantly growing. According to WHO experts, 40 million people in the world annually need the care recent years. Almost 80% of those people live in low- and middle-income countries.

The paper presents contemporary foreign experience of applying the organizational mechanism of state management of palliative and hospice care. The results of the study give reason to argue that different organizational mechanisms of public administration of palliative and hospice care, forms and approaches to providing such assistance are used in the world. It was noted that the best state of palliative and hospice care was observed in the United Kingdom.

Key words: *governance, institutional mechanism, hospices, palliative and hospice care, patient's incurable, social care, the elderly, the index as death, foreign experience, social service, incurable diseases.*

DOI 10.31558/2519-2949.2019.4.4

УДК 321.15(477+498):352/354–042.2

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8967-0083>

Зан М. П., ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В УКРАЇНІ ТА РУМУНІЇ: КОМПАРАТИВНИЙ ВИМІР

У статті представлено порівняльний аналіз структурно-функціональних особливостей публічних органів влади, які регулюють етнонаціональні процеси в Україні та Румунії. Автор висвітлює чотири рівні етнополітичного менеджменту в двох країнах Центрально-Східної Європи: президентський, урядовий, парламентський та регіональний.

Президентський рівень етнополітичного менеджменту України в силу об'єктивних обставин наразі ще не сформований. В колишнього Президента України Петра Порошенка він був представлений в окремих департаментах Адміністрації; діяв інститут Уповноваженого Президента України у справах кримськотатарського народу. В структурі Адміністрації Президента Румунії Клауса Йоганніса наявні департаменти, які займаються етнополітичною проблематикою. Окремо виділяється Департамент взаємовідносин з румунами за кордоном.

Урядовий рівень управління етнонаціональною сферою суспільства в Україні наразі реформується. Департамент у справах релігій та національностей при Міністерстві культури України трансформується у Державну службу України з етнополітики та свободи совісті, яка матиме свої представництва в регіонах. У Румунії на урядовому рівні функціонують Рада національних меншин; Департамент міжнаціональних відносин; Відділ національних меншин при Міністерстві культури та національної ідентичності; Відділ меншин при Міністерстві національної освіти. Окремою урядовою структурою є Міністерство у справах румунів звідусіль.

У Верховній Раді України етнополітичний менеджмент репрезентований Комітетом з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономній Республіці Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин. В Палаті депутатів Румунії представлений Демократичний союз угорців Румунії та парламентська група національних меншин.

На рівні місцевого самоврядування в регіонах із поліетнічним складом населення утворюються відповідні депутатські комісії. До прикладу, в Закарпатській обласній раді діє постійна комісія з питань освіти, науки, культури, духовності, молодіжної політики, фізкультури і спорту, національних меншин та інформаційної політики. Подібно до цього в Румунії, в повіті Сату Маре діє комісія юриспруденції, дисципліни, відносин з громадянами, проблем меншин при Повітовій Раді. Поряд із цим на рівні державного управління функціонує Управління національностей та релігій Закарпатської обласної державної адміністрації. Питання етнополітики в Румунії вирішуються на рівні префектур окремих повітів держави.

Ключові слова: етнополітичний менеджмент, етнічна меншина, Україна, Румунія, президент, уряд, парламент, місцеве самоврядування, регіональна влада.

Постановка проблеми. Етнополітичний менеджмент є складовою частиною державного управління, який включає розгалужену структуру публічних інституцій, завданням яких є регулювання процесів у етнонаціональній сфері суспільства. Вони представлені як на рівні вищих і центральних, так регіональних органів публічної влади. Проблема збалансування інтересів держави та громадянського сегменту етнічних меншин, залишається актуальною. Особливо це стосується тих країн, де вирізняються регіони з поліетнічним складом населення. Україну та Румунію, як держави центрально-східноєвропейського геоетнополітичного регіону, поєднує спільна історія та культура, прикордонні ареали взаємодії в інтеретнічному середовищі тощо. Власне тому предметом нашої розвідки є спроба компаритивного аналізу етнополітичного менеджменту названих країн.

Аналіз досліджень і публікацій. Варто відзначити, що у вітчизняній політичній науці вперше на проблематику етнополітичного менеджменту звернули увагу Віктор Котигоренко [8] та

Олександр Антонюк [2]. Згодом дискурс публічного управління у сфері етнопонаціональних відносин в Україні стає предметом окремих студій Сергія Тимофєєва [18], Ганни Мелеганяч [9; 10], Лариси Грицик [4], Вікторії Андріяш [1], Надії Підбережник [11–13] та Кристини Червеняк [20]. Практичні напрями реалізації румунської моделі етнополітики з акцентом на парламентській репрезентації етнічних меншин знайшли висвітлення у працях румунських дослідників Чіпріана-Каліна Аліонеску [22], Санди Фаркаш [28], Іштвана Герго Сикей [35], Оани-Валентіни Сучіу [34], Моніки Калушер [23] та ін. Утім, варто зауважити, що дискурс етнополітичного менеджменту України та Румунії в рамках бінарного порівняння не був предметом окремої студії в політичній науці.

Метою статті є компаративне висвітлення структурно-функціональних особливостей президентського, урядового, парламентського та регіонального рівнів управління у сфері етнопонаціональних відносин України та Румунії. В контексті порівняльного аналізу етнополітичного менеджменту зробимо акцент на еволюції органів публічного управління та виробленні специфічних національних моделей етнополітики двох країн-сусідів регіону Центрально-Східної Європи.

Виклад основного матеріалу. *Президентський рівень етнополітичного менеджменту.* Ще за часів другої каденції президентства Леоніда Кучми (1994–2005) була організована Рада представників громадських організацій національних меншин України, яку очолював лідер угорців України Іштван Гайдош. Під час президентства Віктора Ющенка в 2006 році названу Раду було ліквідовано й створено іншу – Раду з питань етнопонаціональної політики. В 2010 році, відповідно до указу нового Президента Віктора Януковича, створено Громадську гуманітарну раду при Президентові України. Відповідні ради також було сформовано на місцях, при обласних державних адміністраціях.

У структурі Адміністрації Президента Петра Порошенка виокремлювалися п'ять інституцій, які впливали на вирішення етнополітичних проблем українського суспільства: 1) Уповноважений Президента України у справах кримськотатарського народу (Мустафа Джемільев); 2) Відділ забезпечення діяльності Уповноваженого Президента України у справах кримськотатарського народу (Лімара Таїрова); 3) Департамент з питань громадянства (Максим Моїсєєв); 4) Головний департамент з питань гуманітарної політики (Юрій Рубан); 5) Головний департамент з питань внутрішньої політики (Олександр Гончарук) [16].

Зауважимо, що в структурі Офісу Президента Володимира Зеленського наразі (середина листопада 2019 року – М.З.) не виділено спеціального відділу, який функціонально дотичний до проблем етнополітики України. Кінцевий термін прийняття документів на посаду Генерального директора Директорату з питань внутрішньої та гуманітарної політики тривав до 8 листопада [17]. Очевидно, в найближчій перспективі ряд питань етнопонаціональної політики, буде курувати цей підрозділ Офісу Президента України.

Звертаючи увагу на Румунію, зазначимо, що в структурі Адміністрації Президента Румунії Клауса Йоганніса представлені окремі департаменти до відання яких входять також питання етнополітики. Зокрема, це департаменти: 1) взаємовідносин з державними органами та громадянським суспільством; 2) культури, культів та століття (мається на увазі святкування столітнього ювілею Румунської держави (1918–2018) – М.З.); 3) освіти та досліджень. Окремо варто виділити діяльність Департаменту взаємовідносин з румунами за кордоном [21]. Прикметно, що паралельно до цього органу, в структурі уряду Румунії діє окреме Міністерство у справах румунів звідусіль [32].

Урядовий рівень етнополітичного менеджменту. Етнополітичний менеджмент як України, так Румунії не передбачає пряму кооптацію представників громадсько-політичних організацій етнічних меншин до виконавчої влади. Водночас міноритарна етнічність (латентно чи актуалізовано – М.З.) так чи інакше може бути представлена в структурі уряду країни. До прикладу, попередній прем'єр-міністр України Володимир Гройсман (2016–2019) – вихідець із єврейської родини м. Вінниця. Батьки міністра внутрішніх справ України Арсена Авакова (з грудня 2014 року) мають вірменське етнічне походження. Попередній уряд Румунії на чолі з Віорікою Денчіле (2018–2019) був сформований з представників Соціал-демократичної партії, за винятком чотирьох представників Альянсу лібералів і демократів та міністра юстиції. В його складі не було представників від організацій етнічних меншин Румунії, зокрема домінуючої угорської громади. Водночас, нинішній уряд Румунії (з 4 листопада 2019 року), який майже повністю представлений Національною ліберальною партією, в особі самого прем'єр-міністра Людовіка Орбана презентує угорську етнічність (батько є угорцем, мати румункою з м. Брашов – М.З.).

Структура етнополітичного менеджменту в Україні та Румунії

№	Рієнь	Україна	Румунія
1.	Президент	<p><i>Петро Порошенко (2014–2019):</i></p> <ul style="list-style-type: none"> а) Уповноважений Президента України у справах кримськотатарського народу (Мустафа Джемілев); б) Відділ забезпечення діяльності Уповноваженого Президента України у справах кримськотатарського народу (Лімара Таірова); в) Департамент з питань громадянства (Максим Моїсєєв); г) Головний департамент з питань гуманітарної політики (Юрій Рубан); д) Головний департамент з питань внутрішньої політики (Олександр Гончарук). <p><i>Володимир Зеленський (2019 –)</i> Структурні підрозділи у процесі формування.</p>	<p><i>Клаус Йоганніс (2014 –):</i></p> <ul style="list-style-type: none"> а) Департамент взаємовідносин з державними органами та громадянським суспільством / Departamentul Relații cu Autoritățile Publice și Societatea Civilă; б) Департамент культури, культів та століття / Departamentul Cultură, Culte și Centenar; в) Департамент освіти та досліджень / Departamentul Educație și Cercetare; г) Департамент взаємовідносин з румунами за кордоном / Departamentul pentru Relația cu Româniile din Afara Granițelor.
2.	Уряд	<ul style="list-style-type: none"> а) Департамент у справах релігій та національностей при Міністерстві культури України (Андрій Юраш) / Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (новостворений орган центральної влади); б) Експертна рада Міністерства культури України з питань етнополітики (Володимир Євтух). 	<ul style="list-style-type: none"> а) Рада національних меншин / Consiliul minorităților naționale; б) Департамент міжнаціональних відносин / Departamentul pentru Relații Interetnice; в) Відділ національних меншин при Міністерстві культури та національної ідентичності / Compartimentul Minorități Naționale, Ministerul Culturii și Identității Naționale; г) Відділ меншин при Міністерстві національної освіти / Direcția Minorități, Ministerul Educației Naționale; г) Міністерство у справах румунів звідусіль / Ministerul pentru Româniile de Pretutindeni.
3.	Парламент	Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин (Дмитро Лубінець).	<ul style="list-style-type: none"> а) Демократичний союз угорців Румунії / Uniunea Democrată Maghiară din România; б) Парламентська група національних меншин / Grupul parlamentar al minorităților naționale.
4.	Регіональна влада (case study)	<ul style="list-style-type: none"> а) <i>місцеве самоврядування</i> (Постійна комісія з питань освіти, науки, культури, духовності, молодіжної політики, фізкультури і спорту, національних меншин та інформаційної політики Закарпатської обласної ради); б) <i>державне управління</i> (Управління національностей та релігій Закарпатської обласної державної адміністрації). 	<ul style="list-style-type: none"> а) <i>місцеве самоврядування</i> (Комісія юриспрудентції, дисципліни, відносин з громадянами, проблем меншин при Повітовій Раді Satu Mare / Comisia 7 – Comisia juridică, de disciplină, administrație publică, relații cu cetățenii, probleme ale minorităților, Consiliul Județean Satu Mare); б) <i>державне управління</i> (Префектура Повіту Satu Mare / Prefectura Județului Satu Mare).

Варто зауважити, що в складі колишніх урядів Румунії представники від Демократичного Союзу угорців Румунії володіли міністерськими портфелями. Громадсько-політична сила угорців Румунії брала участь у формуванні урядів Віктора Чорбя (1996–1998), Раду Васіле (1998–1999) та Мугура Ісереску (1999–2000). Надавала зовнішню підтримку уряду Адріана Нестасе (2000–2004), сформованого Соціал-демократичною партією Румунії в 2000 році, не входячи до його складу [3, с. 285]. В уряді Келіна Попеску Терічану (2004–2008) міністрами-угорцями були Марко Бела, Борбелі Ласло, Вінклер Дюла, Надь Жолт, Борбелі Каролі та Короді Аттіла.

В умовах політичного протистояння між демократами-лібералами та соціал-демократами, лідери Демократичного Союзу угорців Румунії здобули можливість ще більш оптимальної репрезентації в складі уряду. Зокрема, в Кабінеті Міністрів Еміля Бока (2008–2012) ця організація була представлена віце-прем'єром Марко Бела, міністром навколишнього середовища та лісів Борбелі Ласло, міністром культури та національної спадщини Келеменом Гунором та міністром охорони здоров'я Чеке Аттілою. Це стало можливим після формату нової коаліції у складі Демократичної ліберальної партії, Демократичного Союзу угорців Румунії, групи депутатів від національних меншин і незалежних депутатів та затвердження парламентом Румунії 23 грудня 2009 року нового складу уряду. Таким чином, представники національних меншин успішно використали ситуативний момент «турбулентності» румунського політикуму, фактично зрадивши попереднім домовленостям з опозицією до Траяна Басеску та Демократичної ліберальної партії. На президентських виборах 2009 року організації національних меншин спочатку підтримували кандидатуру мера міста Сібіу Клауса Йоганніса, а в другому турі лідера Соціал-демократичної партії Мірчу Джоане [6, с. 107]. В рамках третього складу Кабінету міністрів Віктора Понти (04.03–17.12.2014) віце-прем'єрами були Келемен Гунор та Гегедюш Чілла, а міністром навколишнього середовища та зміни клімату Короді Аттіла.

Поряз із репрезентацією меншин на рівні Кабінетів міністрів, варто розглянути структурно-функціональні особливості окремих органів виконавчої влади України та Румунії, які вирішують питання етнополітики. Зокрема тривалий період у структурі уряду України діяв спеціальний орган влади, який відповідав за етнополітичну політику на тактичному рівні етнополітичного менеджменту. Він часто змінював свою назву та підпорядкування: Комітет у справах національностей (лютий 1992 – квітень 1993 років); Міністерство України у справах національностей та міграції (квітень 1993 – липень 1994 років; грудень 1995 – вересень 1996 років); Міністерство України у справах національностей, міграції та культів (липень 1994 – грудень 1995 років); Державний комітет України у справах національностей та міграції (вересень 1996 – квітень 2000 років; грудень 2001 – листопад 2006 років); Державний департамент у справах національностей та міграції у складі Міністерства юстиції (квітень 2000 – грудень 2001 років); Державний комітет України у справах національностей та релігії (листопад 2006 – грудень 2010 років).

Із кінця 2010 року питання етнополітичної політики на урядовому рівні вирішує Департамент у справах релігій та національностей при Міністерстві культури України. Структура Департаменту у справах релігій та національностей (директор Андрій Юраш) складається з наступних відділів: 1) релігієзнавчо-аналітичної роботи; 2) моніторингу діяльності та реєстрації статутів релігійних організацій; 3) комунікації та сприяння діяльності релігійних організацій; 4) інформаційно-аналітичної роботи з питань етнополітики; 5) міжнародного співробітництва з питань національних меншин; 6) взаємодії з національними спільнотами України та закордонними українцями [5].

3 лютого 2017 року при Міністерстві культури України як консультативно-дорадчий орган діє також Експертна рада з питань етнополітики. Він створений з метою «проведення аналізу суспільних процесів, підготовки експертної оцінки, надання рекомендацій та пропозицій з питань етнополітики, а також забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері міжнародних відносин та захисту прав національних меншин» [14]. Важливим є те, що представники Ради мали можливість провести виїзні засідання на місцях й констатувати всю складність та контрверсійність точок зору офіційного Києва та поліетнічних регіонів. Це зокрема засвідчили палкі дискусії щодо змісту Концепції державної етнополітичної політики України у м. Берегого 19 грудня 2017 року. На наш погляд, розробивши тільки цей важливий документ із відповідним узгодженням нормативних положень на місцях, місію Експертної ради з питань етнополітики можна вважати успішною.

12 червня 2019 року Кабінет Міністрів України створив Державну службу України з етнополітики та свободи совісті як центральний орган виконавчої влади, який буде сформовано

на базі Департаменту у справах релігій та національностей. Гранична чисельність працівників цього органу виконавчої влади буде складати 57 чол. Відповідне «Положення про Державну службу України з етнополітики та свободи совісті та внесення змін до Положення про Міністерство культури України» прийнято 21 серпня 2019 року. Головним завданням новоствореного органу повинно стати «підвищення ефективності здійснення державної політики, спрямованої на утвердження суспільної злагоди, створення умов для розвитку усіх етнічних та релігійних спільнот України, дотримання загальноєвропейських стандартів прав людини у галузі забезпечення прав національних меншин та свободи віросповідання» [19].

У свою чергу, в рамках Міністерства культури та національної ідентичності Румунії представлений Відділ національних меншин [26], який забезпечує дотримання та заохочення основних свобод і прав, закріплених у Конституції, а також міжнародних договорах і конвенціях, підписаних і ратифікованих Румунією. Головною сферою його діяльності є організація культурно-мистецьких акцій етнічних меншин Румунії. Відділ меншин Міністерства національної освіти координує питання розвитку освіти мовами етнічних меншин Румунії. В його складі 11 співробітників, головним чином інспекторів з окремих мов навчання у школах країни [27].

Окремою структурою етнополітичного менеджменту Румунії з 1996 року на рівні виконавчої влади став Департамент міжнаціональних відносин [33], який підпорядковується Канцелярії прем'єр-міністра. В 1997 році Департамент створив Національне відділення для ромів з метою координації з ромськими організаціями та іншими урядовими установами, які прямо чи опосередковано впливають на соціальну інтеграцію ромів [30, с. 261]. У якості консультативного органу для взаємодії представників громадськості етнічних меншин з органами влади створена Рада національних меншин. Головна її функція полягає в розробці пропозицій уряду Румунії щодо покращення соціального і культурного життя етнічних меншин. Рада національних меншин утворює шість окремих комітетів з питань: 1) культури, культурів та ЗМІ; 2) з питань фінансів; 3) законодавства та державного управління; 4) освіти та молоді; 5) відносин з громадянським суспільством та міжнародними організаціями; 6) соціальних та економічних питань [25].

Парламентський рівень етнополітичного менеджменту. На відміну від Румунії, в Україні немає практики рекрутування до складу Верховної Ради України (далі – ВРУ) представників організацій етнічних меншин. Водночас до парламенту входять депутати, відомі лідери й репрезентанти громадських і політичних організацій, які одноосібно або у складі певних груп актуалізують врегулювання проблем етнічних меншин України. Найбільш резонансним стало утворення 5 березня 1996 року міжфракційного депутатського об'єднання національних меншин у ВРУ з метою привернення уваги парламентарів до презентації в Конституції України прав і свобод людини, зокрема представників етнічних громад. Депутатська група об'єднала 18 народних депутатів. Серед її лідерів були представник від угорців Закарпаття Михайло Товт і репрезентант румунів Чернівецьчини Іван Попеску. Принагідно також зауважимо, що тільки в 2012 році (вперше з часів незалежності України – М.З.), відбулися парламентські слухання у ВРУ щодо етнонаціональної ситуації в країні та ефективності етнонаціональної політики. Активну участь у слуханнях взяли представники органів державної влади, громадських організацій етнічних меншин, провідних наукових установ України.

Структурним підрозділом, який безпосередньо займався питаннями етнонаціональної політики у ВРУ VIII скликання був Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин (голова Григорій Немиря). До його складу були залучені такі відомі фахівці та експерти, репрезентанти інтересів етнічних меншин України як Вадим Рабінович, Олександр Фельдман, Мустафа Джемільєв, Рефат Чубаров, Василь Брензович. Водночас у структурі ВРУ IX скликання серед новостворених 23 комітетів вирізняється Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин, який очолив Дмитро Лубінець (депутатська група «За майбутнє»). Прикметно, що до його складу включені представники від кримськотатарської громадськості Рустем Умеров («Голос») та Ахтем Чийгоз («Європейська солідарність») і репрезентант єврейської спільноти України Вадим Рабінович («Опозиційна платформа – За життя»). Окрім діяльності парламентського комітету, певну роль у сфері захисту прав осіб, які належать до етнічних меншин виконує інститут Уповноваженого ВРУ з прав людини (Людмила Денісова).

Тривалий час у Румунії інституційована модель парламентського представництва громадсько-політичних організацій етнічних меншин. У верхній палаті румунського парламенту (Сенаті) наразі

представлені 9 депутатів від Демократичного Союзу угорців Румунії (керівник групи Чеке Аттіла-Золтан) [29]. У складі нижньої Палати депутатів Румунії серед семи депутатських груп виділяються парламентська група депутатів-угорців (21 депутат на чолі з керівником Короді Аттілою) та Парламентська група національних меншин (17 депутатів, очолюваних представником вірменів Румунії Варужаном Памбукчаном).

Чисельність представників від організацій етнічних меншин у Палаті депутатів Румунії до парламентської каденції 2004–2008 років постійно збільшувалася. За результатами перших парламентських виборів 1990 року були представлені 12 депутатів від організацій етнічних меншин (ромів, вірменів, греків, болгар, українців, сербів, поляків, словаків і чехів, росіяно-липован, німців, татар і турків). У 1992 році до цієї когорти долучився представник від італійської меншини, в 1996 році – єврейської та албанської, в 2000 році – хорватської, македонської та русинської етнічних громад Румунії [31, р. 19]. Таким чином, у депутатських каденціях 2000–2004 та 2004–2008 років у структурі парламентської групи національних меншин були представлені 18 депутатів.

Варто зауважити, що в рамках парламентських каденцій 2008–2012 років (відсутні македонці та хорвати) та 2012–2016 років (відсутні болгары та італійці) були представлені по 16 депутатів від організацій етнічних меншин Румунії. В складі нинішньої депутатської каденції в порівнянні з 2000–2008 роками (18 депутатів) відсутня організація Демократичного Союзу татарів туркомусульман Румунії (Uniunea Democrată a Tătarilor Turco-Musulmani din România). Причиною цього стали амбіції лідерів, внутрішньо-організаційні непорозуміння та подання двох списків, які були відхилені Центральним Виборчим Бюро напередодні виборів 2016 року. Через тотожну проблему – протистояння між колишнім депутатом Іоном Марочко та проводом Союзу українців Румунії, в той час ризикувала залишитися без представництва в парламенті й українська етнічна громада Румунії.

Регіональний рівень етнополітичного менеджменту. Управління етнополітичними процесами на рівні місцевого самоврядування України може бути представлене однією з депутатських комісій обласних рад. До прикладу, в складі Закарпатської обласної ради народних депутатів діє постійна комісія з питань освіти, науки, культури, духовності, молодіжної політики, фізкультури і спорту, національних меншин та інформаційної політики. Її очолює Ілдика Орос, представник Закарпатської обласної організації політичної партії «КМКС» Партія угорців України та голова Закарпатського угорськомовного педагогічного товариства.

На регіональному рівні в Україні етнополітичний менеджмент представлений також відповідними управліннями культури, національностей та релігій при обласних державних адміністраціях. Вони займаються моніторингом етнополітичної ситуації в регіонах, співпрацюють з громадськими організаціями етнічних меншин, реалізують регіональні програми захисту етнокультурних потреб етнічних меншин тощо. Зокрема Управління національностей та релігій (окремо діє Департамент культури – М.З.) Закарпатської обласної державної адміністрації (начальник Йосип Резеш, угорець за етнічним походженням) реалізує наступні програми: 1) «Центр культур національних меншин Закарпаття на 2016–2020 роки»; 2) «Програма забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних меншин області на 2016–2020 роки»; 3) «Ромське населення Закарпаття» на 2016–2020 роки. Для покращення становища ромів Закарпатської області також виконується План заходів з реалізації в області Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року [7].

Із 1999 року в Закарпатській області Центр культур національних меншин Закарпаття (директор Марія Моца (Гаврилешко). Він виступає дискусійним майданчиком взаємодії між представниками громадських організацій етнічних меншин, з одного боку та владою і широкою громадськістю, з іншого боку. Його діяльність спрямована на «реалізацію державної політики у сфері задоволення етнокультурних потреб національних меншин, відродження, збереження і розвитку в області їхніх культур, мов, звичаїв та традицій» [15].

У Румунії не існує подібної до України структури обласних і районних державних адміністрацій. Система місцевого самоврядування Румунії базується на принципах децентралізації й представлена місцевими радами та мерами (прімарями), діяльність яких координують повітові ради. Виконавчу владу контролюючого значення на місцях представляє назначений урядом префект. Названі органи вирішують поточні питання соціально-економічного та освітньо-культурного плану, до яких можуть входити питання й етнополітичного менеджменту. Водночас у структурі повітових рад уряді поліетнічних регіонів держави функціонують окремі комісії радників (депутатів)

у відання яких входить етнополітична проблематика. До прикладу, в Повітовій Раді Сату Марє функціонує комісія з юриспруденції, дисципліни, державного управління, відносин з громадянами, проблем меншин [24].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, окреслені структурно-функціональні аспекти етнополітичного менеджменту України та Румунії мають ряд спільних і відмінних рис. До спільних рис можна віднести: 1) відсутність прямої кооптації представників етнічних меншин в урядах (поряд із можливістю включення до вищого виконавчого органу влади та лобювання своїх інтересів з боку представників угорської етнічної громади в Румунії); 2) наявність розгалуженої структури етнополітичного менеджменту на рівні державного управління та місцевого самоврядування у регіонах з поліетнічним складом населення. До відмінних рис належать: 1) розгалужена структуризація Адміністрації Президента Румунії та виділення спеціальних органів, які забезпечують внутрішній та зовнішній вектори етнополітики, одного боку, й неструктурованість та залежність від кон'юнктури структури Адміністрації / Секретаріату / Офісу Президента України; 2) відсутність парламентського представництва організацій етнічних меншини в Україні та побудова чіткої представницько-парламентської моделі етнополітики в Румунії.

Таким чином, враховуючи досвід інституювання етнонаціональної політики Румунії, рекомендаційно можна зазначити, що *Україні в найближчій перспективі необхідно забезпечити чітку нормативно-правову основу етнополітики з відповідними законодавчими документами – «Концепцією державної етнонаціональної політики України», оновленим Законом «Про національні меншини в Україні», оптимально відредагованим мовним та освітнім законодавством. Потребує вдосконалення стратегічний і тактичний формати етнополітичного менеджменту України. Насамперед йдеться про формування дієвого механізму Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, яка повинна регулювати етнополітичні проблеми всередині країни та створення відповідної Державної служби, яка займатиметься винятково проблематикою українців діаспори.*

Бібліографічний список:

1. Андріяш В. І. Державна етнополітика України в умовах глобалізації. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 328 с.
2. Антонюк О. Етнополітичний менеджмент: теоретичне обґрунтування та емпірична реальність. *Персонал*. 2007. № 6. С. 21–27; № 8. С. 4–9.
3. Боднараш Г. Пропорційне представництво в Румунії та перетворення партій національних меншин в електоральні політичні партії. *Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. На пошану професора Р. М. Постоловського. Рівне: РДГУ, 2011. Вип. 5–6. С. 277–286.
4. Грицик Л. Формування інституційного рівня державного регулювання міжнаціональних відносин в Україні (1991–2011 рр.). *Часопис української історії*. 2014. Вип. 29. С. 46–51.
5. Департамент у справах релігій та національностей. *Міністерство культури України*. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245168495 (дата звернення: 16.11.2018).
6. Зан М., Остапеч Ю. Парламентське представництво національних меншин Румунії: політична практика та досвід для України. *Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин у контексті сучасних європейських процесів: збірник наукових праць / Буковинський політологічний центр; під заг. ред. А. М. Круглашова*. Чернівці: Букрек, 2011. Т. IV. С. 98–116.
7. Інформація про управління національностей та релігій. *Закарпатська обласна державна адміністрація*. Дата оновлення: 15.05.2018. URL: <https://carpathia.gov.ua/storinka/informaciya-pro-upravlinnya-nacionalnostey-ta-religiy> (дата звернення: 04.11.2019).
8. Котигоренко В. О. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні. *Політичний менеджмент*. 2004. № 6. С. 48–63.
9. Мелеганіч Г. І. Місце та роль державних органів влади щодо забезпечення прав і свобод національних меншин: на прикладі Закарпатської області. *Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2012. № 6. С. 125–129.
10. Мелеганіч Г. І. Політико-правові основи становлення етнополітичного менеджменту в Україні. *Україна–Цивілізація. Том 3. Традиції та сучасність українського цивілізаційного простору: проблеми духовної, державної, національної єдності / Карпатський університет імені Августина Волошина; Українська богословська академія; редкол.: Бедь В. В., архім. (гол. ред.), Гайданка С. І. (відп. секр.), Урста С. В. та ін.* Ужгород: Видавничий відділ КаУ, 2015. С. 84–92.
11. Підбережник Н. Інституційний механізм публічного управління у сфері етнополітичних відносин в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 4 (35). С. 104–112.
12. Підбережник Н. П. Інституційне забезпечення публічного управління етнополітичними відносинами на регіональному рівні в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 4 (59). С. 100–107.

13. Підбережний Н. Реалізація публічного етнополітичного менеджменту в Україні на сучасному етапі. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. № 4 (72). С. 74–78.
14. Положення про Експертну раду Міністерства культури України з питань етнополітики. *Міністерство культури України*. URL: http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=245272967&cat_id=245272928 (дата звернення: 16.11.2018).
15. Положення про Центр культур національних меншин Закарпаття у м. Ужгороді. *Центр культур національних меншин Закарпаття*. Дата оновлення: 24.01.2017. URL: <http://centerkultyr.pp.ua/2017/01/26/положення-про-центр-культур-націонал/#more-858> (дата звернення: 04.11.2019).
16. Структура Адміністрації Президента. *Президент України Петро Порошенко. Офіційне Інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/administration/aru-structure> (дата звернення: 13.11.2018).
17. Струра Офісу. *Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/administration/vakansiyi> (дата звернення: 07.11.2019).
18. Тимофеев С. Управління у сфері етнонаціональних відносин за часів незалежності української держави. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2010. Вип. 2 (5). С. 52–59.
19. Уряд затвердив Положення про Державну службу України з етнополітики та свободи совісті. *Урядовий портал*. Дата оновлення: 21.08.2019. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-polozhennya-pro-derzhavnu-sluzhbu-ukrayini-z-etnopolitiki-ta-svobodi-sovisti> (дата звернення: 05.11.2019).
20. Червеняк К. Інституційне забезпечення державної етнонаціональної політики в Україні. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 137 (10). С. 358–362.
21. Administrația Prezidențială. *Președintele României*. URL: <http://www.presidency.ro/ro/administratia-prezidentala/departamente> (дата звернення: 14.11.2018).
22. Alionescu C.-C. Parliamentary Representation of Minorities in Romania. *Southeast European Politics*. 2004. Vol. V. Nr. 1. P. 60–75.
23. Caluser M. Minority Participation at the Local and National Level in Romania. *Political Parties and Minority Participation*. Skopje: Friedrich Ebert Stiftung, 2008. P. 31–48.
24. Comisia 7 – Comisia juridică, de disciplină, administrație publică, relații cu cetățenii, probleme ale minorităților. *Județul Saru Mare. Consiliul Județean*. URL: <https://www.cjsm.ro/2011/09/comisia-7/#more-3139> (дата звернення: дата звернення: 17.11.2018).
25. Consiliul minorităților naționale. *Guvernul României. Departamentul pentru Relații Interetnice*. URL: <http://www.dri.gov.ro/consiliul-minoritatilor-nationale/> (дата звернення: 17.11.2018).
26. Diversitate – Minorități Naționale. *Ministerul Culturii și Identității Naționale*. URL: <http://www.cultura.ro/diversitate-minoritati-nationale> (дата звернення: 14.11.2018).
27. Echipa Direcției Minorități. *Ministerul Educației Naționale*. URL: <https://www.edu.ro/echipa%20minoritati> (дата звернення: 04.11.2019).
28. Fărcaș S. Forme de participare politică a minorităților naționale în contextul Uniunii Europene. Iași: Edirura Lumen, 2008. 302 p.
29. Grupul parlamentar al Uniunii Democrate Maghiare din România. *Parlamentul României. Senat*. URL: <https://www.senat.ro/ComponentaGrupuri.aspx?Zi&GrupID=ec108697-5212-442b-830e-c289b9b6fd36> (дата звернення: 17.11.2018).
30. Horváth I., Scacco A. From the Unitary to the Pluralistic: Fine-tuning Minority Policy in Romania. *Diversity in Action: Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative. 2001. P. 243–271.
31. Mictat G. Experiența României în dreptul minorităților până la alegerea lui Klaus Iohannis ca președinte al românilor. *Revista Inovația Socială*. 2015. Anul 7. Nr. 2 (iunie-decembrie). 42 p. URL: <http://www.inovatiiasociala.ro/wp-content/uploads/2018/03/2015-7-2-Mictat.pdf> (дата звернення: 17.11.2018).
32. Ministerul pentru Românii de Pretutindeni. *Guvernul României*. URL: <http://www.mprp.gov.ro/web/> (дата звернення: 14.11.2018).
33. Regulamentul de organizare si funcționare a Departamentului pentru Relații Interetnice. 8 p. URL: http://www.dri.gov.ro/wp-content/uploads/2016/08/ROF_DRI.pdf (дата звернення: 16.11.2018).
34. Suciu O.-V. Political representation of ethnic minorities in Romania elections 2004. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*. 2005. Vol. 5. Nr. 1. P. 143–166.
35. Székely I. G. Representarea politică a minorităților naționale în România / The political representation of national minorities in Romania. Studii de atelier. Cercetarea minorităților naționale din România / Working Papers in Romanian Minority Studies / Műhelytanulmányok a Romániai Kisebbségekről. 2009. Nr. 20. Cluj-Napoca: Institutul pentru studierea problemelor minorităților naționale, 2009. 120 p.

References:

1. Andriiash V. I. Derzhavna etnopolityka Ukrainy v umovakh hlobalizatsii. Mykolaiv: ChDU im. Petra Mohyly, 2013. 328 s.
2. Antoniuk O. Etnopolitychnyi menedzhment: teoretychne obgruntuvannia ta empyrychna realnist. *Personal*. 2007. № 6. S. 21–27; № 8. S. 4–9.

3. Bodnarash H. Proportsiine predstavnytstvo v Rumunii ta peretvorennia partii natsionalnykh menshyn v elektoralni politychni partii. *Panorama politolohichnykh studii: Naukovy visnyk Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu*. Na poshanu profesora R. M. Postolovskoho. Rivne: RDHU, 2011. Vyp. 5–6. S. 277–286.
4. Hrytsyk L. Formuvannia instytutsiinoho rivnia derzhavnoho rehuliuвання mizhnatsionalnykh vidnosyn v Ukraini (1991–2011 rr.). *Chasopys ukrainskoi istorii*. 2014. Vyp. 29. S. 46–51.
5. Departament u spravakh religii ta natsionalnosti. *Ministerstvo kultury Ukrainy*. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245168495 (data zvernennia: 16.11.2018).
6. Zan M., Ostapets Yu. Parlamentske predstavnytstvo natsionalnykh menshyn Rumunii: politychna praktyka ta dosvid dlia Ukrainy. *Ukraina – Rumuniia – Moldova: istorychni, politychni ta kulturni aspekty vzaiemyn u konteksti suchasnykh yevropeiskyykh protsesiv: zbirnyk naukovykh prats / Bukovynskiy politolohichnyi tsentr; pid zah. red. A. M. Kruhlahova*. Chernivtsi: Bukrek, 2011. T. IV. S. 98–116.
7. Informatsiia pro upravlinnia natsionalnosti ta religii. *Zakarpatska oblasna derzhavna administratsiia*. Data onovlennia: 15.05.2018. URL: <https://carpathia.gov.ua/storinka/informaciya-pro-upravlinnya-nacionalnostey-ta-religiy> (data zvernennia: 04.11.2019).
8. Kotyhorenko V. O. Stanovlennia derzhavnoho etnopolitychnoho menezhmentu v Ukraini. *Politychnyi menezhment*. 2004. № 6. S. 48–63.
9. Melehanych H. I. Mistse ta rol derzhavnykh orhaniv vlady shchodo zabezpechennia prav i svobod natsionalnykh menshyn: na prykladi Zakarpatskoi oblasti. *Hrani: Naukovo-teoretychni i hromadsko-politychni almanakh*. 2012. № 6. S. 125–129.
10. Melehanych H. I. Polityko-pravovi osnovy stanovlennia etnopolitychnoho menezhmentu v Ukraini. *Ukraina–Tsyvilizatsiia. Tom 3. Tradytsii ta suchasnist ukrainskoho tsyvilizatsiinoho prostoru: problemy dukhovnoi, derzhavnoi, natsionalnoi yednosti / Karpatskyi universytet imeni Avhustyna Voloshyna; Ukrainska bohoslavska akademiia; redkol.: Bed V. V., arkhim. (hol. red.), Haidanka Ye. I. (vidp. sekr.), Ursta S. V. ta in. Uzhhorod: Vydavnychi viddil KaU, 2015. S. 84–92.*
11. Pidberezhnyk N. Instytutsiinyi mekhanizm publichnogo upravlinnia u sferi etnopolitychnykh vidnosyn v Ukraini. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*. 2017. Vyp. 4 (35). S. 104–112.
12. Pidberezhnyk N. P. Instytutsiine zabezpechennia publichnogo upravlinnia etnopolitychnymy vidnosynamy na rehionalnomu rivni v Ukraini. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. 2017. № 4 (59). S. 100–107.
13. Pidberezhnyk N. Realizatsiia publichnogo etnopolitychnoho menezhmentu v Ukraini na suchasnomu etapi. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. 2017. № 4 (72). S. 74–78.
14. Polozhennia pro Ekspertnu radu Ministerstva kultury Ukrainy z pytan etnopolityky. *Ministerstvo kultury Ukrainy*. URL: http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=245272967&cat_id=245272928 (data zvernennia: 16.11.2018).
15. Polozhennia pro Tsentr kultur natsionalnykh menshyn Zakarpattia u m. Uzhhorodi. *Tsentr kultur natsionalnykh menshyn Zakarpattia*. Data onovlennia: 24.01.2017. URL: <http://centerkylytr.pp.ua/2017/01/26/polozhennia-pro-tsentr-kulturna-natsional/#more-858> (data zvernennia: 04.11.2019).
16. Struktura Administratsii Prezydenta. *Prezydent Ukrainy Petro Poroshenko. Ofitsiine Internet-predstavnytstvo*. URL: <https://www.president.gov.ua/administration/apu-structure> (data zvernennia: 13.11.2018).
17. Strura Ofisu. *Prezydent Ukrainy Volodymyr Zelenskyi. Ofitsiine internet-predstavnytstvo*. URL: <https://www.president.gov.ua/administration/vakansiyi> (data zvernennia: 07.11.2019).
18. Tymofeiev S. Upravlinnia u sferi etnonatsionalnykh vidnosyn za chasiv nezalezhnosti ukrainskoi derzhavy. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*. 2010. Vyp. 2 (5). S. 52–59.
19. Uriad zatverdyl Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z etnopolityky ta svobody sovisti. *Uriadovyi portal*. Data onovlennia: 21.08.2019. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdyl-polozhennya-pro-derzhavnu-sluzhbu-ukrayini-z-etnopolitiki-ta-svobodi-sovisti> (data zvernennia: 05.11.2019).
20. Cherveniyak K. Instytutsiine zabezpechennia derzhavnoi etnonatsionalnoi polityky v Ukraini. *Hileia: naukovy visnyk. Zbirnyk naukovykh prats*. Hol. red. V. M. Vashkevych. K.: «Vydavnytstvo «Hileia», 2018. Vyp. 137 (10). S. 358–362.
21. Administrația Prezidențială. *Președintele României*. URL: <http://www.presidency.ro/ro/administratia-prezidentiala/departamente> (data zvernennia: 14.11.2018).
22. Alionescu C.-C. Parliamentary Representation of Minorities in Romania. *Southeast European Politics*. 2004. Vol. V. Nr. 1. P. 60–75.
23. Caluser M. Minority Participation at the Local and National Level in Romania. *Political Parties and Minority Participation*. Skopje: Friedrich Ebert Stiftung, 2008. P. 31–48.
24. Comisia 7 – Comisia juridică, de disciplină, administrație publică, relații cu cetățenii, probleme ale minorităților. *Județul Saru Mare. Consiliul Județean*. URL: <https://www.cjsm.ro/2011/09/comisia-7/#more-3139> (data zvernennia: 17.11.2018).
25. Consiliul minorităților naționale. *Guvernul României. Departamentul pentru Relații Interetnice*. URL: <http://www.dri.gov.ro/consiliul-minoritatilor-nationale/> (data zvernennia: 17.11.2018).
26. Diversitate – Minorități Naționale. *Ministerul Culturii și Identității Naționale*. URL: <http://www.cultura.ro/diversitate-minoritati-nationale> (data zvernennia: 14.11.2018).
27. Echipa Direcției Minorități. *Ministerul Educației Naționale*. URL: <https://www.edu.ro/echipa%20minoritati>

(дата звернення: 04.11.2019).

28. Fărcaș S. Forme de participare politică a minorităților naționale în contextul Uniunii Europene. Iași: Edirura Lumen, 2008. 302 p.

29. Grupul parlamentar al Uniunii Democrate Maghiare din România. *Parlamentul României. Senat*. URL: <https://www.senat.ro/ComponentaGrupuri.aspx?Zi&GrupID=ec108697-5212-442b-830e-c289b9b6fd36> (дата звернення: 17.11.2018).

30. Horváth I., Scacco A. From the Unitary to the Pluralistic: Fine-tuning Minority Policy in Romania. *Diversity in Action: Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative. 2001. P. 243–271.

31. Mictat G. Experiența României în dreptul minorităților până la alegerea lui Klaus Iohannis ca președinte al românilor. *Revista Inovația Socială*. 2015. Anul 7. Nr. 2 (iunie-decembrie). 42 p. URL: <http://www.inovatiiasociala.ro/wp-content/uploads/2018/03/2015-7-2-Mictat.pdf> (дата звернення: 17.11.2018).

32. Ministerul pentru Românii de Pretutindeni. *Guvernul României*. URL: <http://www.mprp.gov.ro/web/> (дата звернення: 14.11.2018).

33. Regulamentul de organizare și funcționare a Departamentului pentru Relații Interetnice. 8 p. URL: http://www.dri.gov.ro/wp-content/uploads/2016/08/ROF_DRI.pdf (дата звернення: 16.11.2018).

34. Suciu O.-V. Political representation of ethnic minorities in Romania elections 2004. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*. 2005. Vol. 5. Nr. 1. P. 143–166.

35. Székely I. G. Representarea politică a minorităților naționale în România / The political representation of national minorities in Romania. Studii de atelier. Cercetarea minorităților naționale din România / Working Papers in Romanian Minority Studies / Műhelytanulmányok a Romániai Kisebbségekről. 2009. Nr. 20. Cluj-Napoca: Institutul pentru studierea problemelor minorităților naționale, 2009. 120 p.

Zan M. P. The structural and functional features of ethno-political management in Ukraine and Romania: a comparative dimension

The article represents a comparative analysis of the structural and functional features of public authorities which are regulated the ethno-national processes in Ukraine and Romania. The author considers four levels of the ethno-political management in two countries of the Central and Eastern Europe: presidential, governmental, parliamentary and regional as well.

Due to the objective circumstances, the presidential level of ethno-political management in Ukraine has not yet been formed. In the former President of Ukraine Petro Poroshenko it has been represented at the separate departments of President Administration of him. The Institute of Commissioner of the President for the Affairs of Crimean Tatar People has acted. In Romania within the structure of President Administration of Klaus Iohannis there are some departments that are relevant to the ethno-political issues. The Department for Relations with Romanians Abroad is presented separately.

The governmental level of the ethnonational area of Ukrainian society is being reformed. The Department of Religions and Nationalities at the Ministry of Culture of Ukraine is being transformed into the State Service of Ukraine for Ethnopolitics and Freedom of Conscience, which will have its representative offices in the regions of Ukraine. In Romania, the Council of National Minorities, Department for Interethnic Relations, Department of National Minorities at the Ministry of Culture and National Identity, Department of Minorities at the Ministry of National Education are operated. A separate governmental structure is the Ministry of Romanians from everywhere.

In the Verkhovna Rada of Ukraine the ethno-political management is represented by the Committee on Human Rights, De-Occupation and Reintegration of Temporarily Occupied Territories in Donetsk, Luhansk oblasts and the Autonomous Republic of Crimea, the City of Sevastopol, National Minorities and Interethnic Relations. In the Romanian Chamber of Deputies the Democratic Alliance of Hungarians in Romania and the Parliamentary Group of National Minorities are represented.

At the level of Local Self-Government in the regions with multi-ethnic population the special commissions of deputies are formed. For example, the Permanent Commission on Education, Science, Culture, Spirituality, Youth Policy, Physical Education and Sports, National Minorities and Information Policy in Transcarpathian Regional Council is operated. Similarly, in Satu Mare County (Romania) the Commission of Law, Discipline, Relations with citizens, Minority issues is operated. At the same time, at the level of state administration the Department of Nationalities and Religions of the Transcarpathian Regional State Administration is functioned. The issues for ethnopolitics in the separate region in Romania at the level of Prefectures are delegated.

Key words: ethno-political management, ethnic minority, Ukraine, Romania, President, Government, Parliament, local self-government, regional authorities.

DOI 10.31558/2519-2949.2019.4.5

УДК 321.01:329.73

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8599-2923>

Lushahina T. V., Petro Mohyla Black Sea National University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0524-287X>

Soloviova A. S., Petro Mohyla Black Sea National University

THE CONCEPT OF POLITICAL PATRIOTISM OF YOUTH AS A BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL SECURITY OF THE STATE

Considering current political events in Ukraine, the issue of political patriotism of the younger generation is becoming increasingly relevant. Political patriotism should become the basis for the development of national security in the state. In scientific discourse researchers often equate the concept of the “political patriotism” and “civic patriotism”. This study proves the difference between these concepts and the fact that civic patriotism can be a part of the political one. Young people can become both subject and object of political patriotism. In the first case, the youth acts as the bearer of active and passive suffrage, has the opportunity to promote the economic development of the state, to protect its borders and state sovereignty, to promote scientific and technological development. In the second case, young people are the object of national-patriotic education, which should become the basis for the development of their political culture and consciousness.

The main tasks of the research are the next: to define concepts of “political patriotism”, “civic patriotism”, “ethnic patriotism”; to consider peculiarities of formation of political patriotism of young people and factors of youth activity; to find out possible consequences of manifesting of political patriotism of youth in the context of national security of the state. The study found that as young people cover the ages of 14 to 35 years, it is appropriate to consider two subgroups of young people: the first is up to 18 years and can only have partial legal capacity, the second is elder than 18 years and has full legal capacity. The first subgroup is considered as the object of national-patriotic education, and the second subgroup is regarded as an active carrier of political patriotism. For both categories of young people, the formation of a sense of political patriotism must be of a complex strategic character and serve as a fundamental aspect of the development of civil society in a country on the one hand and as a source of national security for the state on the other. At the same time, political patriotism is the young person’s awareness of his/her real ability to actively participate in the political process, to defend homeland, to develop his/her territorial community. So the main task of the state is to promote the formation of a patriotically-minded citizen who is confident in his or her social security and self-realization in his/her own country and community.

Key words: *political patriotism, youth, civil society, social security, national security.*

General problem definition and its relation to important scientific or practical tasks.

The development of an independent state cannot take place without taking into account the youth potential as the main resource of the intellectual capital of the state, which determines the feeling of patriotism, respect for the people and the state. In the context of contemporary Ukrainian political changes, the issue of political patriotism of young people in the context of national security is becoming more urgent, which is due to several factors. Firstly, there are military actions and separatist movements on the territory of Ukraine; secondly, we observe a high level of labor migration for young people abroad; thirdly, there is a need to develop new approaches to the education of youth patriotism, which should not end with the writing of various theoretical programs and concepts, without their application. For the political sphere, youth is a rather dynamic entity that is easily manipulated and can be a source of both social consolidation and a destructive factor, given the magnitude of the influence of various social networks on political processes in the country. That is why the formation of a comprehensive strategy for the development of political patriotism of young people is the key to the development of national security of the state.

The purpose of the article (statement of the task). According to the above-mentioned relevance, the purpose of the research is to define the concept of political patriotism of young people as a vector for the development of national security of the state.

Analysis of recent research and publications that started this issue and which form the basis of the study. The issue of fostering a sense of youth patriotism has been sufficiently researched in the field of pedagogy. However, in the field of political science this problem remains open as well as the definition of the concept of “political patriotism”. Thus, socio-political and ethnic dimensions of national-patriotic education in their studies are considered by H. Korzh [7], V. Krotiuk [9], and peculiarities of interpretation of the concept of “patriotism” are explored by B. Filatov [4], I. Chernova [2]. Prospects for the development of patriotism in Ukraine, taking into account historical features, are studied by R. Hula [5]. Issues of upbringing the feeling of patriotism in the context of public administration are revealed by V. Markovets [10; 11]. Along with these studies, the issue of the peculiarities of the formation of political patriotism of young people through the lens of national security remains unresolved.

Highlighting previously unresolved parts of the issues raised in the article. Given the relevance of research and analysis of recent research and publications, a certain spectrum of issues remains undisclosed. First, we have to give the clear definition of the term “political patriotism” and its difference from the concepts of “civic patriotism”, “ethnic patriotism”. Second, it is important to consider the peculiarities of political patriotism of such a part of the population as youth and to identify certain aspects that encourage youth to political activity. Third, it is necessary to find out the possible consequences of the manifestation of political patriotism among young people in the context of national security of the state.

Presenting main research material with full reasoning of the obtained results. In the modern world of the latest technologies and communications, we face new challenges to ensure the basic directions of national security of the state. Social networks, a variety of Internet resources that often support untrue (fake) information are starting to get more and more involved in business. Such unverified information can become a very powerful weapon in the international arena between conflicting states or organizations, and within the state, which is a new threat to the national security of the state.

National security is the protection of vital interests of the individual, the state and society, state borders, territorial integrity, socio-political system, cultural values and all the basis of material and spiritual life of the country from internal and external threat. It can also be defined as a condition of the state, which allows it to maintain its integrity and act as an independent subject of the system of international relations [12, p. 386]. The Law of Ukraine “On National Security of Ukraine” defines this concept as the protection of state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order and other national interests of Ukraine against real and potential threats [13].

One of the fundamental aspects of the protection of state sovereignty and the national interests of the state is social consolidation based on a sense of patriotism, respect for the state and people. The feeling of patriotism depends on the level of social security in the state. Social security is one of the important components of the national security of the state. M. Kalnytska believes that the term “social security” should be understood as a complex multifactorial category that characterizes the state of protection of social interests of the individual, economic entities, society and the state. This, on the one hand, reflects the ability to withstand the destabilizing effects of various external and internal factors that create a real threat to stability in society, i.e. the threat of social tension, and on the other hand – it is provided (guaranteed) by the social protection system and maturity of social institutions [6, p. 567]. That is, patriotism as a characteristic of conscious activity of the individual in political life is closely related to the social security of the state, especially it concerns the youth. If there is a high level of social danger in the country, young people can become agents of change. If the level of patriotism of the young generation is low, it is usually destructive to the state: young people either go to live and work abroad, or can be actively exposed to manipulative technologies of political forces opposing each other, both within the country and from outside. Therefore, there is an increasing need to nurture patriotically conscious young people with a high level of political culture.

There is no consensus among researches on the definition of “patriotism”. As I. Chernova notes, patriotism is one of the dominant socio-psychological characteristics of an individual as a person and is based on the higher human feelings that characterize him/her as a citizen, the bearer of certain spiritual qualities; it is an integrative concept, the meaning of which is formed at the intersection of the various sciences, in particular, political science, political philosophy, ethics and psychology [2, p. 236].

V. Krotiuk defines the following approaches to the interpretation of patriotism:

- sublimely emotional – which is characterized by the fixation of a certain, definitely positive, often pronounced attitude to the Motherland, limited mainly by the level of emotional reflection and expression in the abstract form of love for nature, native land, native home, pictures of childhood, etc.;
- actively practical – the power of patriotic feeling is not limited only by the depth and exaltation of love for the Motherland, but it also encourages the subject to take active deeds and acts for the benefit of his or her Motherland;
- historical – patriotism is viewed in the context of the development of national history as an expression of specific features of the mentality and identification, the psyche of different communities, etc.;
- state – which implies understanding of patriotism as revealing by its subjects a sense of national pride for the state, their active participation in the strengthening of the state and statehood as a priority for the effective functioning of social institutions, development of society and personality;
- personal – patriotism can be defined as a spiritual and creative act of elevation of the personality, possessing the most important moral and other qualities, to the realization of his/her indivisibility, unity with the Motherland as the highest value, the need to serve it and its people;
- spiritual-religious – patriotism is seen as the top of spiritual-religious self-expression of a person who has reached a level of individual growth that allows one to feel natural divine love for the Motherland, with readiness for self-sacrifice and self-denial for its good [9, pp. 52-55].

Consequently, in its conceptual meaning, patriotism is an integrated concept that assumes a certain state of consciousness and a set of value orientations of the individual in relation to own state and his/her people. In accordance with the multiplicity of approaches to the definition of the term “patriotism”, the scientific discourse also distinguishes the whole spectrum of varieties of patriotism: “civic nationalism”, “state patriotism”, “constitutional patriotism”, “civic patriotism”, “political patriotism”, “Ukrainian national state patriotism”, “national patriotism”, “Ukrainian patriotism”, “imperial patriotism”, “ethnic patriotism” related to the formation of ethno-national consciousness of Ukrainians, “topological patriotism” related to the countryside where the one was born, “non-national patriotism” and “patriotic nationalism”, “cosmopolitan patriotism” (“internationalist nationalism”), “personal patriotism” [7, p.152].

Along with the notion of the “political patriotism” in the scientific literature there are two more similar in meaning concepts of “civic patriotism” and “ethnic patriotism”. Therefore, in this study, we should define “the political patriotism” and how it differs from state patriotism, which is often identified with the civic one. According to V. Markovets, the concept of civic consciousness (public spirit) is often associated with statehood: they closely interact and do not exist separately. And patriotic education is a process of purposeful and systematic influence on the political consciousness and political behavior of citizens in order to form certain political qualities in them [11, p. 116]. In fact, civic or state patriotism is oriented in a clearly defined “state-citizen” system, and political patriotism is the elevation of a sense of a certain system of political values formed for the development of their state in the internal and external political context, accompanied by an politically active personality. Ethnic patriotism, in turn, is based on a sense of belonging to a particular ethnic group, beyond the economic, social, political, and confessional divisions in the state. Ethnic patriotism is determined by belonging to a common ethnic consciousness and language, and the absence of such a sense of belonging shows its crisis. Ethnic patriotism, like civic patriotism, can be an integral part of political patriotism, in particular at the macro level. Thus, B. Filatov notes that political patriotism can be manifested at the macro level (as the choice of elites regarding the country’s strategic course and means of achieving it), at the meso- and microlevels of politics (as the means of consolidation and unity in values, which are common for political forces, regardless of their ideological commitment or pragmatic thinking, change in their political status, or gaining advantages in the competition) [3, p. 220]. That is, political patriotism is manifested not only in an active civic position of a person, but also in the awareness of his/her responsibility to the people and the state, the readiness to protect the borders of the state and its sovereignty, to support the national producer, to promote the development of territorial community, etc. Political patriotism implies a higher level of social consciousness, which reflects the attitude of person to his/her homeland, people, country.

Political patriotism for youth has two main areas: youth as a subject of political patriotism and youth as an object of national patriotic education. For a detailed understanding of both areas, it is appropriate to define the category of young people and consider its main subgroups.

Thus, according to the Law of Ukraine “On Promoting the Social Development of Youth in Ukraine”, youths are the citizens of Ukraine between the ages of 14 and 35 [14]. Given such a wide age range, it is accepted to distinguish two subgroups of youth:

- 14 – 18 years old – persons with incomplete civil capacity who are mostly a homogeneous group of young pupils or students and are mainly at the stage of secondary education, receiving in most cases the financial support from their parents. Parents (guardians), medical, social and educational institutions are legally responsible for ensuring a healthy lifestyle.
- 18 – 35 years old – persons with full legal capacity – this group has a heterogeneous structure: student’s youth; young people who are studying and working; workers, entrepreneurs, young parents. These groups include individuals with different levels of education and marital status and, consequently, significant differences in lifestyle [15, p. 226].

Considering youth as a subject of political patriotism, it is appropriate to speak about the second category of youth. Such a group has active and passive suffrage, can carry on military service and conduct economic relations. This category of youth is the basis of civil society and a driving force in protecting the national security of the state. The political patriotism of such a category of youth may be manifested by:

- active participation of the individual in the development of their territorial community and their region (performing administrative and political functions, doing business, cultural and educational activities, etc.);
- a willingness to protect national sovereignty and national borders;
- organization and participation of youth in various social projects on a voluntary basis;
- volunteer activity;
- philanthropic activities.

Political patriotism in this case may also manifest itself in the active participation of young people in the electoral process; in the activities of local self-government bodies; in expressing their constructive vision of regional and national development (petitions, appeals, rallies, etc.); in responsible consumption of information (counteracting fakes and information distortion); in readiness to mobilize for a single national idea, regardless of party or ideological affiliation.

For Ukraine, the issue of political patriotism in this context is extremely important. However, if we’d like political patriotism to become the basis for the development of national security it requires an integrated conceptual vision of patriotic education of youth. In this case, youth becomes the object of fostering political patriotism.

National-patriotic youth education is targeting mainly the first category of young people and starts with the school years. I. Timkin and N. Novikova define the system of principles of national-patriotic education for achievement of the appropriate results of the educational process:

1. General pedagogical principles of education: child-centrism; cultural conformity; responsibility for nature; humanism; taking into account age and individual characteristics;
2. Actually the principles of patriotic education:
  - the principle of national orientation, that involves the formation of national consciousness in the youth, fostering love for the native land and the Ukrainian people, respectful attitude to its culture, respect for the culture of all peoples who inhabit Ukraine, the ability to maintain own national ideology, to be proud of belonging to the Ukrainian people and to take part in the development and protection of their state;
  - the principle of self-adequacy and self-regulation, which produces a civic position, forms the ability to be critical and self-critical;
  - the principle of multiculturalism that involves the integration of Ukrainian culture into the European and world space with creating the necessary prerequisites: formation of tolerance for different ideas, values, culture, art, beliefs of other peoples; ability to accept Ukrainian culture as an integral part of human culture;
  - the principle of social openness, which determines the need to adjust the content and methods of patriotic education with the real social situation;
  - the principle of historical and social memory, aimed at preserving the moral and cultural-historical heritage;
  - the principle of intergenerational continuity that preserves for descendant samples of Ukrainian culture, ethnic cultures of peoples living in the territory of Ukraine [16].

All these principles should include the basics of political science (social sciences, ethno-political science, political history, media literacy). Since school years we should begin to form political awareness

of youth as the basis of political patriotism. Then in the future youth potential will become the basis for the development of civil society in the state. As S. Lizakovska notes, civil society as a component of social development and an indicator of democracy, is the structure in which society acts as a partner of the state. The task of civil society is to formulate a system of sharing responsibility with public authorities for the current state of society through the participation of public organizations or non-governmental organizations in solving social and economic problems [1, p. 33]. This system of responsibility is an important component of political patriotism. Therefore, the concept of political patriotism is closely related to the level of civil society development in the country.

Conclusions for this study and prospects for further research in this area. Thus, the issue of political patriotism of young people as a basis for the development of the national security of the state is relevant, but however remains poorly researched in political science. Quite often in scientific discourse, the term “political patriotism” is identified with “civic patriotism”. However, if civic patriotism operates only in the “citizen-state” system, then political patriotism implies a holistic view of a complex approach to the formation of political values and attitudes towards their state and people. Political patriotism implies the real ability of young people to actively fulfill their political, economic, social responsibilities, to participate in the local government system, to protect the national interests of the state.

So far in Ukraine, the system of national patriotic education has to some extent a declarative approach. That is, concepts and programs on patriotic education are offered as a certain action of the state addressed to young people. The state should not “up bring”, but create conditions for the development of a feeling of political patriotism in the young generation. So, it should be mutual cooperation through partnerships. In this context, it is necessary to form a certain base of political science knowledge among pupils and students, which will include the basics of politics, social sciences, political history, ethno politics and media literacy. Therefore, we consider promising to continue research in this direction, to make real measures for the development of political patriotism of young people.

References:

1. Aktualni pytannia suspilnykh transformatsii v Ukraini: bezpekovi ta yevrointehratsiyni vymiry [Actual Issues of Social Transformations in Ukraine: European Integration and Security Aspects]: Collective monograph / Ed. Yu. V. Palahniuk, S. I. Shkirchak. Mykolaiv : Vyd-vo ChNU imeni Petra Mohyly, 2018. 310 p. [in Ukrainian].
2. Chernova I. V. Problema patriotyzmu v suchasnomu naukovomu dyskursi [The Problem of Patriotism in Modern Scientific Discourse]. *Viiskovo-naukovyi visnyk – Military Scientific Journal*. 2011. Vyp. 15. P. 228-238. [in Ukrainian].
3. Filatov B. Patriotyzm u politychnykh systemakh stalykh demokratii: funktsionalnyi vymir [Patriotism in the Political Systems of Sustainable Democracies: A Functional Dimension]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofsko-politolohichni studii – Visnyk of the Lviv University. Philosophical and Political studies*. 2018. Vyp. 16. P. 216-222. [in Ukrainian].
4. Filatov B. Politychnyi patriotyzm: spetsyfika tlumachennia u mizhdystsyplynarnomu naukovomu dyskursi [Political Patriotism: The Specificity of Interpretation in Interdisciplinary Scientific Discourse]. *Hileia: naukovyi visnyk – Hileya: Scientific Bulletin*. 2018. Vyp. 130. P. 388-393. [in Ukrainian].
5. Hula R. Patriotyzm v Ukraini: uroky mynuloho, suchasnyi stan, pohliad u maibutnie [Patriotism in Ukraine: Lessons from the Past, Current Status, Looking to the Future]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*. 2013. № 6. P. 38-45. [in Ukrainian].
6. Kalnytska M. A. Sotsialna bezpeka: poniattia ta rivni doslidzhennia [Social Security: Concepts and Levels of Research]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and National Problems of Economics*. 2017. Vyp. 10. URL: <http://global-national.in.ua/archive/17-2017/118.pdf> (date of request: 20.10.2019) [in Ukrainian].
7. Korzh H. V. Natsionalno-patriotychne vykhovannia: sotsialno-politychnyi ta etnichnyi vymiry [National Patriotic Education: Socio-Political and Ethnic Dimensions]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Humanities bulletin of Zaporizhzhie state engineering academy*. 2011. Vyp. 45. P. 148-156. [in Ukrainian].
8. Kovnir O. I. Formuvannia patriotyzmu ta natsionalnoi svidomosti ditei ta molodi yak skladovykh natsionalnoi bezpeky ukrainskoi derzhavy [Formation of Patriotism and National Consciousness of Children and Youth as Components of National Security of the Ukrainian State.]. *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu “Kyievo-Mohylianska akademiia”]. Seriiia : Pedahohika – Scientific Works of Petro Mohyla Black Sea National University*. Series: Pedagogy. 2016. T. 269, Vyp. 257. P. 33-37. [in Ukrainian].
9. Krotiuk V. A. Suchasni kontseptsii doslidzhennia patriotyzmu [Modern Concepts of the Study of Patriotism]. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Ser. : Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophies of law, political science, sociology*. 2013. № 5. P. 52-58. [in Ukrainian].
10. Markovets V. Tekhnolohii vplyvu derzhavnoi polityky na protses formuvannia patriotychnoho vykhovannia molodi [Technologies of Influence of State Policy on the Process of Formation of Patriotic Education of Youth].

Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Electronic scientific journal “Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok”. 2014. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_8_9 (date of request: 19.10.2019) [in Ukrainian].

11. Markovets V. Vychovannia patriotychnoi osobystosti v umovakh stanovlennia nezaleznoi derzhavy: derzhavno-upravlinskyi aspekt [Upbringing of a Patriotic Personality in the Conditions of Establishing an Independent State: State-Administrative Aspect]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Efficiency of Public Administration*. 2015. Vyp. 43. P. 116-122. [in Ukrainian].

12. *Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk [Political Science Encyclopedic Dictionary]*. Comps. V. Horbatenko; Ed. Yu. Shemshuchenko, V. Babkin, V. Horbatenko. 2-nd ed. K.: Heneza. 2004. 736 p. [in Ukrainian].

13. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On National Security of Ukraine]. *Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] Vidomosti Verkhovnoi Rady – VVR*. 2018. № 31. Art. 241. [in Ukrainian].

14. Pro spriannia sotsialnomu stanovlenniu ta rozvytku molodi v Ukraini [On Promoting the Social Formation and Development of Youth in Ukraine] *Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] Vidomosti Verkhovnoi Rady – VVR*. 1993. 16. 167. [in Ukrainian].

15. Shyian O. Molod yak tsilova hrupa derzhavnoi osvithoi polityky z pytan zabezpechennia zdorovoho sposobu zhyttia [Youth as a Target Group of National Education Policy to Support a Healthy Lifestyle]. *Visnyk natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia – Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*. 2009. 1. 223-229. [in Ukrainian].

16. Timkin I., Novikova N. Suchasni pidkhody do rozuminnia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia molodi [Modern approaches to understanding national-patriotic education of youth]. *Visnyk Natsionalnoho aviatyinoho universytetu. Seria: Pedagogika, Psykholohiia – Proceedings of the National Aviation University. Series: Pedagogy, Psychology*. 2016. № 9. URL: <http://jrnل.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/12427/16780>. (date of request: 24.10.2019) [in Ukrainian]. DOI: 10.18372/2411-264X.9.12427

Бібліографічний список:

1. Актуальні питання суспільних трансформацій в Україні: безпековий та євроінтеграційний виміри : колект. моногр. / під заг. ред. Ю. В. Палагнюк, С. І. Шкірчака. Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2018. 310 с.

2. Гула Р. Патріотизм в Україні: уроки минулого, сучасний стан, погляд у майбутнє. *Архіви України*. 2013. № 6. С. 38-45.

3. Закон України «Про національну безпеку України». *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. ст.241.

4. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 16.ст.167

5. Ковнір О. І. Формування патріотизму та національної свідомості дітей та молоді як складових національної безпеки української держави. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Серія : Педагогіка. 2016. Т. 269, Вип. 257. С. 33-37.

6. Кальницька М. А. Соціальна безпека: поняття та рівні дослідження. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 10. URL: <http://global-national.in.ua/archive/17-2017/118.pdf>

7. Корж Г. В. Національно-патріотичне виховання: соціально-політичний та етнічний виміри. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2011. Вип. 45. С. 148-156.

8. Кротюк В. А. Сучасні концепції дослідження патріотизму. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2013. № 5. С. 52-58.

9. Марковець В. Виховання патріотичної особистості в умовах становлення незалежної держави: державно-управлінський аспект. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. – С. 116-122.

10. Марковець В. Технології впливу державної політики на процес формування патріотичного виховання молоді. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_8_9.

11. *Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред.. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка*. 2-е вид., доп. і перероб. К.: Генеза. 2004. 736 с.

12. Тімкін І., Новікова Н. Сучасні підходи до розуміння національно-патріотичного виховання молоді. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія*. 2016. № 9. URL: <http://jrnл.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/12427/16780>. DOI: 10.18372/2411-264X.9.12427.

13. Філатов Б. Патріотизм у політичних системах сталих демократій: функціональний вимір *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 16. С. 216-222.

14. Філатов Б. Політичний патріотизм: специфіка тлумачення у міждисциплінарному науковому дискурсі. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 130. С. 388-393.

15. Чернова І. В. Проблема патріотизму в сучасному науковому дискурсі. *Військово-науковий вісник*. 2011. Вип. 15. С. 228-238.

16. Шیان О. Молодь як цільова група державної освітньої політики з питань забезпечення здорового способу життя. *Вісник національної академії державного управління*. 2009. № 1. С. 223-229.

Лушагіна Т. В., Соловійова А. С. Концепція політичного патріотизму молоді як основа розвитку національної безпеки держави

Враховуючи сучасні політичні події в Україні, все актуальнішим постає питання політичного патріотизму молодого покоління. Саме політичний патріотизм має стати основою розвитку національної безпеки в державі. В науковому дискурсі досить часто ототожують поняття «політичний патріотизм» та «громадянський патріотизм». В даному дослідженні доведено відмінність цих понять і те, що громадянський патріотизм може бути частиною політичного. Молодь може бути як суб'єктом, так і об'єктом політичного патріотизму. В першому випадку вона виступає як носій активного і пасивного виборчого права, має можливість сприяти економічному розвитку держави, захищати її кордони та державний суверенітет, сприяти науково-технічному розвитку. У другому варіанті – молодь є об'єктом національно-патріотичного виховання, що має стати основою для розвитку їх політичної культури та свідомості.

На початку дослідження були поставлені основні завдання – надати дефініції поняттям «політичний патріотизм», «громадянський патріотизм», «етнічний патріотизм»; розглянути особливості становлення політичного патріотизму молоді та чинники її активності; з'ясувати можливі наслідки прояву політичного патріотизму молоді в контексті національної безпеки держави. В результаті дослідження з'ясовано, що оскільки молодь охоплює людей віком від 14 до 35 років, то доречно розглядати дві підгрупи молоді: перша – до 18 років і може володіти лише частковою правоздатністю, друга – після 18 років, повністю володіє правоздатністю. Перша як раз і розглядається в контексті об'єкта національно-патріотичного виховання, а друга – як активний носій політичного патріотизму. Для обох категорій молоді формування почуття політичного патріотизму повинне мати комплексний стратегічний характер і виступає основоположним аспектом розвитку громадянського суспільства в державі з однієї сторони та джерелом національної безпеки держави з іншої. При чому політичний патріотизм – це усвідомлення молодою людиною своєї реальної здатності активно брати участь в політичному процесі, захищати свою Батьківщину, розвивати свою територіальну громаду. І головне завдання держави – сприяти формуванню патріотично налаштованого громадянина, який впевнений в своїй соціальній безпеці та можливості самореалізації в своїй країні, в своїй громаді.

Ключові слова: політичний патріотизм, молодь, громадянське суспільство, соціальна безпека, національна безпека.

СУСПІЛЬНА БЕЗПЕКА В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Зростання усвідомленої громадянськості та активності в неурядових організаціях є важливим елементом успіху політичного та економічного зростання держави, а також це дає забезпеченість сфери суспільної безпеки. Це поняття для України не є активним у нормативно-правовому полі, але все більше затребуваним у реальному житті. Дослідженню цього поняття присвячена дана стаття. Оскільки в сучасних умовах викликів та небезпек, які стоять перед Україною з огляду на російську агресію, згуртованість суспільства, яка є основою суспільної безпеки, має стати з'єднуючою ланкою між безпекою людини та безпекою держави. На сьогоднішній день небезпеки в цій площині пов'язані з відсутністю відповідних положень в українському законодавстві; неузгодженістю та плутаниною деяких понять (наприклад звуження розуміння «суспільної безпеки» до «громадської безпеки»); розчаруванням людей у своїх спільних можливостях. Проте, саме громадянське суспільство має бути головною опорою існуючої влади, а взаємодія між ними – запорукою забезпечення принципів демократії, пріоритету прав і свобод людини і громадянина, що є основою обраного шляху розвитку країни. Громадянське суспільство зацікавлене у забезпеченні високого рівня суспільної безпеки у країні, адже суспільне життя громадян – як цілісний процес взаємодії соціальних суб'єктів в конкретних умовах – безпосередньо залежить від цього. Саме тому безпека суспільства є однією з основних складових національної безпеки. Певні позитивні зміни останніх років в Україні можна все ж простежити (частково завдяки міжнародним організаціям та проектам), що виявились у становленні та розвитку волонтерського руху для допомоги потребуючим, формуванні громадських рад для здійснення контролю за діями органів влади та участь у прийнятті та реалізації державних рішень при проведенні низки реформ та в боротьбі з корупцією.

Ключові слова: національна безпека, суспільна безпека, громадянське суспільство, неурядові організації, виклики, загрози, небезпеки.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Система національної безпеки України зіштовхується з різними викликами та загрозами в останні роки, тому має бути готовою скористатися новими можливостями, які дають сучасні реалії. Національна безпека держави – це не тільки реакція на загрози та їх наслідки, але це й реалізація й використання всіх наявних активів та засобів впровадження політики безпеки. Це потрібно для того, щоб створити умови, за яких поява загроз та їх наслідки були б менш вірогідними або менш шкідливими для держави чи суспільства. Адже захист суверенітету країни – це не лише військові чи оборонні питання, але це обов'язок усіх громадян, тому існування національної та міжнародної безпеки в реаліях ХХІ століття вимагає врахування всіх суб'єктів, які роблять внесок у побудову безпеки демократичної держави. Безсумнівно, що сучасні військові виклики та загрози потребують інших підходів до організації національної безпеки, в якій урядові та неурядові організації (далі – НУО) беруть участь однаково і доповнюють одна одну [10, с. 117]. Водночас, як свідчить історія, нерозвиненість громадянського суспільства є однією з головних умов існування тоталітарного та авторитарного політичних режимів та створення загроз безпеці життя людей. Україна, обравши демократичний розвиток, стала на шлях розбудови громадянського суспільства з створенням надійних механізмів забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи. Проте російська гібридна загроза безпеці українського суспільства та некерованість багатьох процесів у державі протягом останніх років показала на слабкі місця національної безпеки України. І тут мова йде не лише про оборонний комплекс, а й про таке явище, як суспільна безпека. Дана ситуація, хоч і загострилася на початку

2014 року, проте належного рівня суспільної безпеки в Україні не забезпечувалося ще й задовго до цього, оскільки це є важко вимірюваним та, на жаль, не першочерговим для нашої держави. Як доказ цього є відсутність положень, які б забезпечували суспільну безпеку на законодавчому рівні, зокрема в Стратегії національної безпеки України, прийнятій у 2015 р. Весь контекст питань національної безпеки зводиться сьогодні, в умовах російської агресії, до воєнних та оборонних проблем. Найбільше потерпають від цього жителі східних регіонів країни, найменше – західних. Серед причин такої ситуації є вплив сусідніх країн та їх базові принципи існування, а також ступінь співробітництва прикордонних територій. Населення країни страждає не тільки від бойових дій у зонах конфлікту, але й від методів гібридної війни. Останні й передбачають використання громадськості у процесі досягнення поставлених агресором цілей. Відповідно, населення потребує захисту від таких гібридних викликів і загроз, що вимагає вироблення механізмів їх чіткої ідентифікації та протидії [2, с. 6]. І саме тому, громадянське суспільство і питання суспільної безпеки має бути в полі зору громадських активістів, політиків та науковців.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою даної статті є аналіз теоретичного підґрунтя та практичного забезпечення суспільної безпеки в Україні в умовах військової агресії з боку Російської Федерації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.

До проблематики безпеки в Україні зверталася значна кількість науковців, удосконалюючи існуючий понятійно-категоріальний апарат теоретичних основ (О. Бодрук, В. Горбулін, О. Дзьобань, М. Дмитренко, В. Ліпкан, Б. Парахонський, Г. Ситник [6], Л. Шипілова [9]) Проте питання окремих сфер національної безпеки вже менше розглянуті українськими науковцями. Так, соціальній безпеці, яку дехто вважає синонімом суспільної, почали належну увагу надавати лише останні роки. Зокрема, О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук, О. В. Панькова та інші автори колективної монографії [7] у 2018 році опублікували комплексний аналіз стану та проблем соціальної безпеки України. Питання ж суспільної безпеки піднімає ще менша кількість фахівців. Так, О. Корнієвський провів аналіз зарубіжних і вітчизняних методологічних підходів до тлумачення концепту суспільної безпеки. Іншим корисним для даного дослідження є аналітичний документ під загальною редакцією В.Мартинюка [2], де аналізуються гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Безпека громади розглядається у посібнику У. Шатської [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

З вище згаданого є зрозумілим, що питання забезпечення суспільної безпеки та розуміння її змісту є мало дослідженим в Україні, а отже потребує детальнішого вивчення. Необхідним є пошук нових способів мобілізації та ефективного використання наявного ресурсного потенціалу громадянського суспільства в умовах посилення небезпек і загроз, а також розуміння практичного забезпечення суспільної безпеки у державі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів.

Термін «безпека суспільства» або «суспільна безпека» почав вживатися у науковій літературі на початку 90-их років ХХ ст. Залишаючи осторонь визначення поняття безпека, все ж варто констатувати, що найперше воно стосується безпеки окремої людини, а вже потім суспільства та держави. А оскільки за сьогоднішніх умов життя людини поза суспільством чи державою не можливо, то ці поняття тісно переплітаються. І таким чином поняття безпека – складне суспільне явище, яке має прояв у суспільному житті в різних якостях, зокрема, як суспільні потреби та інтереси, суспільні відносини, процес та як соціальна функція [4, с. 104]. Як стверджує Г. Ситник, аналіз феноменів «безпека», «небезпека», поняття «національні інтереси», існуючих підходів щодо визначення сутності поняття «нація», «націоналізм», «національна безпека» у контексті відображення ними мети та характеристики розвитку соціальних систем дозволяє стверджувати про три взаємозалежні рівні (складові) національної безпеки: безпека людини (громадянина), безпека суспільства та безпека держави. Безпека суспільства передбачає захищеність життєво важливих інтересів соціальних груп і суспільства в цілому, за якої забезпечуються їх всебічний прогресивний розвиток [6, с. 115]. Перспективним видається, на думку О. Корнієвського, «новий постмодерний підхід» експертів недержавних аналітичних структур до з'ясування сутності концепту суспільної безпеки (безпеки суспільства або соціальної безпеки), у фокус якого потрапляють такі фактори, як згуртованість (організованість) та ідентичність суспільства, що визначають його здатність відповідати на численні виклики сучасного світу [4, с. 105].

Між тим в українському законодавстві з питань національної безпеки термін «суспільна безпека» («безпека суспільства») не застосовують. Окремими науковцями та міжнародними нормами цей термін звужується до протидії злочинності (Декларація Організації Об'єднаних Націй про злочинність і суспільну безпеку). В такому ж контексті зустрічається і поняття «громадська безпека». Наприклад, у п. 7 ст. 138 та деяких законодавчих актах Конституції України [3]. Сучасне українське законодавство надає дещо розширене трактування терміну «громадська безпека – захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина від протиправних посягань, надзвичайних ситуацій, які створюють загрозу спричинення шкоди життю, здоров'ю та майну значної кількості осіб, тобто тут йде мова про безпеку, дотримання якої входить у компетенції правоохоронних органів» [5]. Саме в такому розуміння поняття «громадська безпека» вживається і в щорічному посланні Президента України. Так, за 2018 рік визначальними чинниками негативного впливу на стан громадської безпеки України були такі:

- наявні загрози у сфері державної безпеки, передусім, збройна агресія РФ;
- складна соціально-економічна ситуація в країні, проблеми із занятістю населення, погіршення рівня життя населення, незадоволення ходом реформ;
- триваюче протистояння різних політичних сил, політизація й радикалізація певних суспільних відносин;
- суттєве зниження правової свідомості та моральних критеріїв у суспільстві [1, с. 99].

Війна на сході України показала, що суспільство має бути не тільки споживачем безпеки, але й учасником її збереження, а державі слід зміцнювати власні спроможності протистояти новим викликам і загрозам. На сьогодні така спроможність державних органів України все ще потребує вдосконалення, що стає очевидним після аналізу факторів, які спричинили вторгнення РФ на українську територію, та нинішніх прогалин у державній безпеці [2, с. 6].

Не є винятком й суспільна безпека – одна з найважливіших умов існування та розвитку громадянського суспільства як сукупності відносин між людьми, що складаються у процесі їх спільної діяльності, не позбавлених проявів різноманітних і гострих суперечностей, які зачіпають більшість сфер суспільного життя [4, с. 107].

Останнім часом в Україні збільшується кількість ініціатив, спрямованих на створення безпечного середовища. Це хороший показник того, що в суспільстві з'являється розуміння спільної відповідальності за якість життя. Представники громадянського суспільства, поліції, місцевих органів влади об'єднуються, створюють команди та наполегливо працюють над розвитком проєктів, які покликані змінити безпекову ситуацію на конкретній території. [8, с. 9]. Громадянське суспільство має бути головною опорою існуючої влади, а взаємодія між ними – запорукою забезпечення принципів демократії, пріоритету прав і свобод людини і громадянина. Громадянське суспільство зацікавлене у забезпеченні високого рівня безпеки у країні. Саме тому багато дослідників розглядають безпеку суспільства й держави як одну з основних концептуальних моделей, на яких формуються певні уявлення про національну безпеку, як систему підтримки наявного стану соціальної системи (суспільства загалом). Утім, у реальному житті суспільства завжди є такий соціальний простір, у якому люди або групи людей взаємодіють між собою без контролю з боку держави. До того ж їхні інтереси й потреби можуть мати самостійне й незалежне від волі держави підґрунтя для своєї реалізації. «Громадянське суспільство залишається найміцнішим елементом української демократичної модуляції», – наголошується у звіті Freedom House, де акцентується увага на активному залученні українського громадянського суспільства до боротьби з корупцією та участі в незалежних правозахисних кампаніях. У звіті також ідеться про те, що саме громадянське суспільство відіграє найважливішу роль у просуванні реформ в Україні [10].

На думку експертів проєкту «Сприяння розбудові можливостей України гарантувати безпеку суспільства в умовах гібридних загроз» слабкі місця (небезпеки) і гібридні загрози безпеці України та суспільства на сучасному етапі є: загальнодержавного характеру, у військовій сфері, у правоохоронній сфері, в інформаційній сфері, у кібер-сфері, в економічній сфері, в енергетичній сфері, у сфері прав людини, національних меншин, корінних народів та міжконфесійних відносин, у сфері історичної політики [2]. Довготривала невирішеність суспільних проблем і різке їх загострення протягом останніх 3-х років є одним із основних чинників виникнення та розвитку низки загроз у різних сегментах національної безпеки. Йдеться, зокрема, про дестабілізацію суспільно-політичних процесів, загострення конфліктів на національному і релігійному ґрунті,

формування сепаратистських настроїв в окремих регіонах та групах населення, значне підвищення протестного потенціалу українського суспільства, зневіру у дієздатності влади тощо.

Значні перешкоди на шляху розвитку українського громадянського суспільства та залучення його потенціалу до забезпечення національної безпеки проявляються через:

- значне розчарування громадян у результатах Революції гідності, значний кредит недовіри до обраної народом влади, яка не досягла визначених Революцією гідності цілей, корупція;
- слабку участь громадських об'єднань у формуванні, прийнятті та контролі за реалізацією державної політики, ухваленні стратегічних та поточних управлінських рішень;
- низьку довіру, нерозвиненість та недовіру форм взаємодії громадських об'єднань з органами державної влади, силовими структурами, органами судочинства та прокуратури.
- низьку активність та ініціативність інститутів громадянського суспільства в організації і проведенні консультацій з органами державної влади;
- необґрунтованість та неналежну якість оформлення пропозицій інститутів громадянського суспільства щодо визначення позицій, потреб, інтересів у більшості управлінських рішень;
- використання органами державної влади інститутів громадянського суспільства для формального представництва лише на етапі проведення консультацій;
- відстоювання інститутами громадянського суспільства вузького кола питань, які обмежуються груповими інтересами (наприклад, отриманням грантових коштів), а не суспільно значущими проблемами: – низьку ресурсну (фінансову, організаційну, кадрову, інформаційну, науково-методичну, матеріально-технічну) забезпеченість інститутів громадянського суспільства; – низький рівень фахових знань, дефіцит освіти, навичок і знань сторін щодо здійснення взаємодії державної влади та інститутів громадянського суспільства тощо [7, с. 68].

Українська держава має бути проактивною у сферах захисту прав національних меншин, реалізації прав людини, консолідації суспільства, підтримки громадських організацій, реалізації програм підтримки громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях. Для цього важливо впровадити в життя такі рекомендації:

- створення владою майданчиків комунікації з вітчизняними НУО;
- підтримка правозахисних організацій у їхній діяльності із захисту прав людини; поширення інформації про діяльність організацій, що працюють у сфері захисту прав людини;
- підтримка діяльності українських громадських організацій у країнах ЄС;
- реалізація стратегії у сфері захисту прав людини;
- підтримка політв'язнів на території окупованого Криму і Росії (забезпечення адвокатів, підтримка родин політичних в'язнів);
- підтримка соціально-гуманітарних заходів стосовно громадян на тимчасово окупованих територіях (освітня політика, медичне і соціальне забезпечення, робота з молоддю);
- розвиток українського мовлення на тимчасово окупованих територіях і «сірих зонах»;
- постійний моніторинг імплементації закону України про протидію дискримінації;
- широка комунікація з боку держави з представниками національних меншин з питань, які стосуються їхнього життя, зокрема, культури, мови, прав і представництва в органах влади;
- ухвалення законодавства у сфері захисту прав корінних народів України;
- поширення інформації про реальні проблеми та здобутки у сфері захисту прав національних меншин, прав людини, зокрема в країнах Східної Європи;
- відновлення посади Уповноваженого в сфері етнонаціональної політики [2, с.102-103].

Упродовж 2014–2019 рр. в Україні все ж відбувається посилення ролі громадянського суспільства в системі державного управління, яке виявилось у становленні та розвитку волонтерської діяльності, здійсненні контролю за діями органів влади через формування громадських рад, ухвалення та реалізації державних рішень при проведенні заходів із низки реформ та в боротьбі з корупцією. Показовим є те, що завдяки спільним зусиллям органів влади та організацій громадянського суспільства у 2017 році виконано всі 144 вимоги Європейського Союзу щодо надання Україні безвізового режиму. Це є позитивною ознакою міжнародного визнання України та її населення як дружніх сусідів, які не завдадуть шкоди та будуть сприяти розвитку ділових та культурних зв'язків [7, с. 57].

Висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Попри створені нормативно-правові засади для участі громадськості у прийнятті рішень, реальна зацікавленість, готовність до співпраці є низькою як на рівні органів державної влади, так і на рівні організації громадянського суспільства та підприємницького бізнес середовища. За такої

ситуації важливо не допустити конфронтації інтересів держави і громадянського суспільства, що, по суті, може свідчити про неефективність державного управління та механізмів координації дій з інститутами та організаціями громадянського суспільства в умовах різкого зниження рівня життя населення країни, погіршення суспільних настроїв та очікувань, розгортання корупції та безкарності представників політичної і ділової еліти. Важливо, щоб сучасний рівень активності громадянського суспільства в Україні унеможлилював монополізацію влади й ресурсів правлячою елітою, яка прийшла до влади в результаті виборів 2019 року Президента та Верховної Ради. Лише за умови зміни ставлення правлячої еліти до громадянського суспільства як до рівноправного суб'єкта управління через сприяння громадянській активності й упровадження якісної комунікації між владою та громадянами можна зберегти «вікно можливостей» для проведення в Україні справжніх реформ в інтересах українського народу. Це дозволить нинішньому «суспільству ризику» трансформуватися в суспільство гідності, а його суб'єктам – громадянам країни – отримати гідні та безпечні умови для свого життя й розвитку [7, с.58].

Держава у стані суспільної небезпеки втрачає лідерство у міжнародних порівняннях, змінює пріоритети серед сфер національної безпеки, віддає перевагу воєнним та оборонним питанням, а досягання соціальної безпеки відкладається на невизначену перспективу. Тому в інтересах держави налагодити діалог із громадськістю, сприяти розбудові громадянського суспільства і його ефективного функціонування задля забезпечення суспільної безпеки, що є базовим елементом національної безпеки. Якщо побудова відносин держави і суспільства відбуватиметься на партнерських засадах, то це може бути гарантією злагоди і стабільності в країні. У цьому контексті важливим є створення системи правових, інституційно-організаційних, морально-етичних, фінансових та інших можливостей. Формування таких передумов та систем можливостей сприятиме створенню стійких та ефективних форм співпраці та механізмів впливу громадськості на владу на всіх рівнях. Це у свою чергу забезпечить спільну відповідальність за стан справ в державі та регіонах.

Бібліографічний список:

1. Аналітична доповідь до щорічного послання президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році» URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analitichna-dopovid-do-schorichnogo-poslannya-prezidenta> (дата звернення: 15.11.2019).
2. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства За загальною редакцією В.Мартинюка (керівника проекту) Київ: Центр глобалістики «Стратегія XXI», 2018.105 с.
3. Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.11.2019).
4. Корнієвський О. Концепт суспільної безпеки: Сучасний науково-експертний дискурс Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, випуск 21, 2009. С.103-107. URL: http://vlp.com.ua/files/21_58.pdf (дата звернення: 15.11.2019).
5. Порядок проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту Міністерством внутрішніх справ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-2019-%D0%BF> (дата звернення: 15.11.2019).
6. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): Підручник К.: НАДУ, 2011. 730 с.
7. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія / О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук, О. В. Панькова [та ін.] / Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України, Інститут економіки промисловості . К. ; Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с.
8. Шадська У. Безпека громади: пошук спільних рішень. – К: Типографія «huss», 2018. 154 с.
9. Шипілова Л.М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України: Автореф. дис... канд. політ. наук: 21.01.01 / Л.М. Шипілова ; Рада нац. безпеки і оборони України, Ін-т пробл. нац. безпеки. – К., 2007. – 20 с. – укр.
10. Freedom House підвищив «рейтинг демократії» в Україні. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/08/160801_freedom_house_rating_sa. (дата звернення: 15.11.2019).
11. Kośmider Tomasz. National security social basis of the Republic of Poland. Role of non-governmental / Defense organizations security forum 2016 Volume of Scientific Papers I. Editori/Editors: doc. Mgr. Jaroslav Ušiak, PhD.Mgr. Dávid Kollár, PhD. Mgr. Michaela Melková p/115-125.

References:

1. Anality`chna dopovid` do shhorichnogo poslannya prezy`denta Ukrayiny` do Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` «Pro vnutrishnye ta zovnishnye stanovy`shhe Ukrayiny` v 2018 roci» URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analitichna-dopovid-do-schorichnogo-poslannya-prezidenta> (data zvernennya: 15.11.2019).
2. Gibry dni zagrozy` Ukrayini i suspil`na bezpeka. Dosvid YeS i Sxidnogo partnerstva Za zagal`noyu redakciyeyu V.Marty`nyuka (kerivny`ka proektu) Ky`yiv: Centr globalisty`ky` «Strategiya XXI», 2018.105 s.

3. Konstytuciya Ukrainy URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennya: 15.11.2019).
4. Korniyevs'kyj O. Koncept suspil'noyi bezpeky: Suchasnyj naukovo-ekspertnyj dy'skurs Ukrain's'ka nacional'na ideya: realiyi ta perspektyvy' rozvy'tku, vy'pusk 21, 2009. S.103-107. URL: http://vlp.com.ua/files/21_58.pdf (data zvernennya: 15.11.2019).
5. Poryadok provedennya oglyadu gromads'koyi bezpeky' ta cy'vil'nogo zaxy'stu Ministerstvom vnutrishnix sprav URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-2019-%D0%BF> (data zvernennya: 15.11.2019).
6. Sy'tny'k G.P. Derzhavne upravlinnya u sferi nacional'noyi bezpeky' (konceptual'ni ta organizacijno-pravovi zasady'): Pidruchny'k K.: NADU, 2011. 730 s.
7. Stan ta perspektyvy' social'noyi bezpeky' v Ukraini: ekspertni ocinky': monografiya / O. F. Novikova, O. G. Sy'dorchuk, O. V. Pan'kova [ta in.] / L'vivs'kyj regional'nyj instytut derzhavnogo upravlinnya NADU; NAN Ukrainy', Instytut ekonomiky' promy'slovosti . K. ; L'viv : LRIDU NADU, 2018. 184 s.
8. Shads'ka U. Bezpeka gromady': poshuk spil'ny'x rishen'. – K: Ty'pografiya «huss», 2018. 154 s.
9. Shy'pilova L.M. Porivnyal'nyj analiz klyuchovy'x ponyat' i kategorij osnov nacional'noyi bezpeky' Ukrainy': Avtoref. dy's... kand. polit. nauk: 21.01.01 / L.M. Shy'pilova ; Rada nacz. bezpeky' i oborony' Ukrainy', In-t probl. nacz. bezpeky'. – K., 2007. – 20 s. – ukp.
10. Freedom House pidvy'shhy'v «rejty'ng demokracji» v Ukraini. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/08/160801_freedom_house_rating_sa. (data zvernennya: 15.11.2019).
11. Kośmider Tomasz. National security social basis of the Republic of Poland. Role of non-governmental / Defense organizations security forum 2016 Volume of Scientific Papers I. Editori/Editors: doc. Mgr. Jaroslav Ušiak, PhD. Mgr. Dávid Kollár, PhD. Mgr. Michaela Melková p/115-125

Melehanych H. I. Public security in Ukraine: theoretical and practical aspects

The growth of civic consciousness and activism of non-government organizations is an important element of the success of country's political and economic development, as well as it provides public security. This concept is not active in the Ukainian regulatory field, but is increasingly in demand in real life. This article is devoted to the study of this concept. It is because in today's conditions of challenges and dangers Ukraine is encountering in the face of Russian aggression, the cohesion of the society, which is the basis of public security, should become the linking part between human security and state security. For today the dangers in this area are caused by the lack of relevant provisions in Ukrainian legislation; confusion of some concepts (such as narrowing the understanding of «security of citizens» to «public security»); inconsistency and nonsystematic of individual public initiatives; frustrating people in their shared capabilities. However, it is civil society that shall be the mainstay of existing power and the interaction between them is the key of guaranteeing the principles of democracy, the priority of human and citizen rights and freedoms, which are the basis of the chosen path of development of the country. Civil society is interested in ensuring a high level of public security in the country whereas the social life of citizens – as a whole process of interaction of social actors in specific conditions depends on it directly. That is why «security of society» is one of the main components of national security. Some positive changes in recent years in Ukraine can be traced (partly thanks to international organizations and projects) that has been showed up in the formation and development of the volunteer movement to help the needy, the formation of public councils to oversee the actions of the authorities and to participate in the adoption and implementation of state decisions in carrying out a number of reforms and in the fight against corruption.

Key words: national security, public security, civil society, non-government organizations, challenges, threats, dangers.

DOI 10.31558/2519-2949.2019.4.7

УДК 1(091)(47+56)Бердяєв

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4284-6747>

Попков В. В., Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

М. БЕРДЯЄВ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ РОСІЙСЬКУ ІНТЕРПРЕТАЦІЮ МАРКСИСТСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ РЕВОЛЮЦІЇ (ДОСВІД ГЕРМЕНЕВТИЧНОГО АНАЛІЗУ)

У статті проаналізовано інтерпретацію М. Бердяєвим особливостей трансформації марксизму в історичній практиці російського суспільства. Аналізується те, як марксизм, трансформований у більшовицьку ідеологію та філософію, вплинув на суспільну свідомість і саму організацію російського суспільства. Актуальність даного дослідження полягає в безперечній необхідності аналізу того, як західні ідеологічні доктрини трансформуються незахідними суспільствами відповідно до їхніх ціннісних орієнтацій, внутрішніх установок і потреб. Це певною мірою дозволяє зрозуміти те які сенси вкладають політичні еліти незахідних спільнот в поширені на Заході поняття, такі як «революція», «демократія», «свобода» і т. д. і як вони відповідно до цих сенсів вибудовують свою внутрішню та зовнішню політику. У цьому плані великий інтерес представляє герменевтичне тлумачення робіт відомого соціального і політичного філософа М. Бердяєва.

Джерелами для написання цієї роботи стали, передусім, численні твори самого М. Бердяєва, присвячені проблемам історії та історичної есхатології, свободи особистості, духовної детермінації соціальних революцій, та різнобічні політико-філософські твори «срібного століття» кінця ХІХ – початку ХХ ст. Також в науковий обіг був залучений ряд положень з вітчизняних і зарубіжних робіт з проблематики революційної «сучасності та пост-сучасності». В основу цієї статті увійшли також авторські роздуми, опубліковані на сторінках низки вітчизняних наукових журналів.

У викладі доводиться, що російську революцію М. Бердяєв розцінював її як революцію унікальних умов і унікального змісту. І цим «унікальним умовам і змісту» мог відповідати тільки дуже змінений, трансформований марксизм. Головна претензія лєнінізму зводилася до того, щоб стати новою активістською марксистською філософією епохи пролетарських революцій. Він спирався на тезу Маркса і Енгельса про те, що обов'язково відбудеться “стрибок з царства необхідності у царство свободи”.

Лєнін і російські комуністи зуміли переконати себе у тому, що для них цей час “великого стрибка” вже наступив. Вони почувають у собі силу і здатність за допомогою “екстремальної” революційної активності змінити увесь світ. Щось подібне ми спостерігаємо і пізніше на прикладі маоїстського “великого стрибка”.

Відповідно до цієї супер-активістської інтенції більшовицька теорія намагається дати нове тлумачення діалектичному матеріалізму. Основною категорією тут стає категорія само-руху. На матерію переносяться властивості духу – свобода, активність, розум. Активність пролетаріату переробляє середовище і по-своєму формує економіку. Це і є філософія активізму, якої притаманний прометеївській, титанічний пафос.

Борючись проти ідеалізму, більшовики, приховано прагнули надати матерії характеру активного духу. Ортодоксальну і разом з тим активістську радянську філософію Бердяєв визначав також як філософію соціального титанізму. Філософська робота повинна бути “вмонтована” в працю, в соціальне будівництво, повинна його обслуговувати. Титанічна екзальтація революційної волі припускає існування реального світу, над яким відбувається акт його зміни.

Лєнінізм також заявляв про нове розуміння свободи. Тут свобода розуміється не як свобода вибору, а як активна зміна життя, як акт, який здійснюється не індивідуальною, а соціальною людиною, після того як нею зроблений вибір. Особистість не має свободи щодо соціального колективу, вона не має особистої совісті та особистої свідомості. Її свобода полягає у винятковій пристосованості до колективу. Але особистість, що пристосувалася і злилася з колективом, одержує величезну свободу і величезну силу стосовно всього іншого світу. На цьому більшовики будували свою стратегію “нової людини”.

Комуністична моральна свідомість роздирається протиріччям між ставленням до минулого та сьогодення, з одного боку, і до майбутнього – з іншого. Єдиного людства ще немає. Є класи експлуататорів і експлуатованих. Тому не може бути і єдиної моралі. Але в майбутньому, після світової комуністичної революції, коли зникнуть класи, утвориться єдине людство – тоді виникне і єдина загальнолюдська мораль. Російський комунізм, вважає М. Бердяєв, якщо глянути на нього глибше, є деформацією російської ідеї, що прийняла в атмосфері війни і соціального розкладання потворні форми.

Загальноісторичний висновок Бердяєва має досить песимістичний і вельми співзвучний нашому політичному досвіду характер: "Революційний міф завжди містить у собі несвідомий обман, і разом з тим без революційного міфу не можна... В цьому сенсі він ніколи не буде здійснений у межах цього світу, в царстві Кесаря"

Ключові слова: Бердяєв, марксизм, більшовизм, філософія, ідеологія, міф, свобода, особистість.

Метою авторської статті є аналіз поглядів М. Бердяєва на особливості сприйняття російським суспільством ідеології комуністичної революції в ленінські-більшовицькій інтерпретації (перша чверть ХХ ст.). Актуальність даного дослідження полягає в безперечній необхідності аналізу того, як західні ідеологічні доктрини трансформуються незахідними суспільствами відповідно до їхніх ціннісних орієнтацій, внутрішніх установок і потреб. Це певною мірою дозволяє зрозуміти те які сенси вкладають політичні еліти незахідних спільнот в поширені на Заході поняття, такі як «революція», «демократія», «свобода» і т. д. і як вони відповідно до цих сенсів вибудовують свою внутрішню та зовнішню політику. У цьому плані великий інтерес представляє герменевтичне тлумачення робіт відомого соціального і політичного філософа М. Бердяєва, творчість якого набула загальноєвропейського та загальносвітового звучання.

Джерелами для написання цієї роботи стали, передусім, численні твори основного автора концепції персоналістичної революції М. Бердяєва, присвячені проблемам історії та історичної есхатології, свободи особистості, духовної детермінації соціальних революцій. Його роботи «Сенс історії», «Витоки і сенс російського комунізму», «Світогляд Достоевського», «Про рабство і свободу людини» та багато інших, – склали теоретичний фундамент цього дослідження.

Осмилення теоретичних положень Н. Бердяєва стосовно проблематики соціальних революцій відбувалося в процесі засвоєння глибокої та різнобічної соціально-філософської проблематики «срібного століття» кінця ХІХ – початку ХХ ст. Ідеї, близькі до філософії духовної революції, ми зустрічаємо в роботах В. Соловйова М. Лоського, В. Розанова, С. Булгакова, П. Флоренського, Д. Мережковського, та ін.

Феномен революції розглядається, передусім, в контексті *онтологічному*. Тому колі авторської рефлексії з'явився ряд положень з вітчизняних і зарубіжних робіт з проблематики революційної «сучасності та пост-сучасності» (М. Попович, О. Панарін, В. Штепа, Н. Хамітов, С. Кара-Мурза, Б. Кагарлицькій, В. Шапінов, З. Бжезинський, Р. Діес-Хохлайтнер І. Валлерстайн Ф. Фукуяма, Ю. Н. Харрарі, та ін.).

В основу цієї статті увійшли також авторські роздуми, опубліковані на сторінках вітчизняних наукових журналів.

Російську революцію М. Бердяєв не сприймав як "закономірне історичне явище". Він розцінював її як революцію унікальних умов і унікального змісту. І цим «унікальним умовам і змісту» мог відповідати тільки дуже змінений, трансформований марксизм. Цей "модифікований" марксизм міг трансформуватися лише у бік, протилежний економічному детермінізму.

Логіка економічного детермінізму намагалася довести неможливість у Росії пролетарської соціалістичної революції. Її основна теза: якщо припустити, що економіка дійсно детермінує весь соціальний процес, то в економічно відсталій Росії потрібно було ще чекати розвитку капіталістичної індустрії та розраховувати, в найкращому разі, на буржуазну революцію.

Але російська революція, вважає М. Бердяєв, пішла таким шляхом, який доводить, що далеко не все детерміновано економікою [1; 121]. Для обґрунтування цього шляху і з'являється ленінізм як нова своєрідна інтерпретація теорії марксизму. Головна претензія ленінізму зводилася до того, щоб стати новою марксистською філософією епохи пролетарських революцій. Але Маркс і Енгельс теж не були проти «активістського романтизму». Вони вчили, що обов'язково відбудеться "стрибок з царства необхідності у царство свободи", і тільки тоді почнеться справжня історія, в якій *людина*

соціальна звільниться від економічних детермінант. Вона буде сама детерминувати економіку, спираючись вже на інші, – духовні – інтенції.

Ленін і російські комуністи зуміли переконати себе у тому, що для них цей час “великого стрибка” вже наступив. Вони стали усвідомлювати себе “предтечами царства свободи”. Період підготовки і здійснення комуністичної революції в Росії супроводжувався яскраво вираженою революційною екзальтацією. Однак “стрибок у царство свободи” виявився ілюзією. Комунізм, як він себе проявив у російській революції, заперечував свободу, особистість, дух. Таке було категоричне твердження Н. Бердяєва [2; 218-219]. Цієї епохи Маркс не знав.

Ці “нові ліві марксистки” відчують себе незалежними від економіки, від детермінант капіталістичного розвитку. Вони намагаються самі незалежною революційною активністю визначити ту економіку, як їм заманеться. Вони почувають у собі силу і здатність за допомогою “екстремальної” революційної активності змінити увесь світ. Щось подібне ми спостерігаємо і пізніше на прикладі маоїстського “великого стрибка”.

Адаптована до цієї супер-активістської інтенції теорія намагається дати нове тлумачення діалектичному матеріалізму. Основною категорією тут стає категорія *само-руху*. Джерело руху лежить *всередині*, а не в поштовху ззовні, як думає механістичний матеріалізм. Тут не працює тойнібіанський закон «виклику – і – відповіді». Матерії у такому сенсі властива справжня свобода, в її надрах живе джерело активності, яке змінює навколишнє середовище. Примітно, що елементи такої філософії ми зустрічаємо пізніше в роботах лауреата Нобелівської премії І. Пригожина [См: 8]. На матерію переносяться властивості духу – свобода, активність, розум. Відбувається так звана *спіритуалізація матерії*. Стосовно політичної реальності це означає, що головними є не продуктивні сили, не рівень економічного розвитку, а виробничі відносини, тобто сфера вольових організаційно-управлінських рішень.

Так само у більшовицькій філософії трактувалась і революційна активність пролетаріату. Вона є само-рухом, що не залежить від середовища, від економіки. Активність пролетаріату переробляє середовище і по-своєму формує економіку. Це і є філософія активізму, якої притаманний прометеївський, титанічний пафос. В одній з пісень того часу співається:

Мы рождены, чтоб сказку сделать былью,

Преодолеть пространство и простор...

Такий же настрій ми зустрічаємо і у ідеолога «світової революції» Л. Троцького: «Людський рід, застиглий *хомо сапієнс* знову надійде в радикальну переробку і стане під власними пальцями об'єктом найскладніших методів штучного відбору і тренування» [См.: 5, 11.] Подібна філософія наближається скоріше до Фіхте, ніж до матеріалістів. Але говорити і писати про дух було суворо заборонено в державі диктатури пролетаріату. Матеріалізм для своїх апологетів і своїй “пастви” довгий час залишався “сакральним символом”. Тут є явне протиріччя: рішучі борці проти ідеалізму, більшовики, приховано прагнули надати матерії характеру активного духу.

Діалектичний матеріалізм Бердяєв розглядав як безглузде словосполучення. Матерії, яка складається з зіткнення атомів, як він вважає, не може бути властива діалектика. Діалектика передбачає активну дію логосу, сенсу, що розкривається в діалектичному розвитку через протиставлення тези і антитези. Діалектика (від терміну “діалог”) може бути притаманна лише думці та духу, а не матерії. Діалектичний же матеріалізм змушений вірити в Логос самої матерії, в сенс, що розкривається в розвитку матеріальних продуктивних сил, тобто вірити в раціональність ірраціонального.

Налаштовану таким чином радянську філософію Бердяєв визначав як державну ортодоксальну теологію, що систематично викриває та відлучає єретиків. Її ортодоксія полягає у твердженні генеральної лінії партії. (Цей принцип був сформульований ще у 1905 р. в роботі В. Леніна “Партійна організація та партійна література”). Для реалізації масштабних завдань комуністичної партії, які по суті справи не мали економічного обґрунтування, потрібно було стверджувати таку діалектику, яка, проголошуючи матеріалізм, залишалася б революційною, та активістською. За Бердяєвим це було теоретично неможливо, але психологічно необхідно. Ортодоксальний діалектичний матеріалізм, що визнає можливість само-руху, свободи революційного пролетаріату, був декретований вищим керівництвом комуністичної партії.

“Сталін, який був позбавлений будь-якої філософської культури, і менше розуміє у філософії, ніж молоді радянські філософи, привласнював собі право виносити остаточний вердикт про те, яка філософія є істинною, а яка – помилковою.” – пише Бердяєв. [1; 123]. Проте подальші дослідники сталінізму не поділяли скептицизму Бердяєва з приводу інтелектуальних можливостей Сталіна.

Чоловік, який крім обов'язкових до розгляду документів прочитував в день близько 300 сторінок текстів з історії, філософії, економіки та політичної теорії, навряд чи міг належати до категорії «нерозвинених». Швидше він вважав за краще стратегічну чіткість і недолюбливав “замутнену” філософську само-рефлексію. Це – характерна властивість диктатури ідеології та заснованого на ній авторитарного типу правління.

Ортодоксальну і разом з тим активістську радянську філософію Бердяєв визначав також як філософію *соціального титанізму*. Титаном у ній є не індивідуум, а соціальний колектив. Він всемогутній. Для нього не обов'язкові навіть закони природи, незмінність яких оголошується надбанням буржуазної науки і філософії. Канонічна марксистська філософія Плеханова, Каутського оголошується буржуазною, просвітительською, “меншовицькою”. Радянська філософія протилежна просвітницькому матеріалізму XVIII століття. Для неї важливі не просвітленість думки, не світло розуму, а екзальтація волі, волі революційної, титанічної. Ця воля в їхньому сприйнятті повинна, насамперед, переробляти світ, створювати свій новий світ.

Для буржуазного світу притаманно виділення теоретичної думки в особливу сферу, створення касти вчених і академіків. Навпаки, з точки зору більшовиків теоретичний розум повинен бути міцно “вмонтований” у практичний розум. Філософська робота повинна бути “вмонтована” в працю, в соціальне будівництво, повинна його обслуговувати. Абсолютна істина визнається лише в активності, в боротьбі, в трудових зусиллях. Титанічна екзальтація революційної волі припускає існування реального світу, над яким відбувається акт його зміни. Саме це хочуть назвати матеріалістичним припущенням.

Свідомість визначається буттям і відбувається в бутті. Філософські суперечки, які в Радянській Росії тривали цілі роки, були обговоренням питань не стільки з погляду істини та неправди, скільки з погляду ортодоксії та ересі, тобто, були скоріше теологічними, ніж науковими суперечками. Радянська філософія перетворилася в систему духовного обслуговування практики соціального активізму, була вмонтована в схему п'ятирічних планів.

Ленінізм також заявляв про нове розуміння *свободи*. Характерно те, що російські комуністи 20-х – 30-х років щиро обурювалися, коли їм говорили, що в Росії немає свободи. М. Бердяєв наводить такий випадок. Один парубок приїхав на кілька днів з Радянської Росії у Францію. В кінці його перебування його запитали, яке він дістав враження від Франції. Він відповів: “У цій країні немає свободи”. Йому з подивом заперечили: “що Ви кажете, Франція – країна свободи, кожний вільний думати, що хоче, і робити, що хоче. Це у Вас немає ніякої свободи”.

Тоді парубок виклав своє розуміння свободи: у Франції немає свободи тому, що в ній неможливо змінювати життя, будувати нове життя. Так звана свобода в ній така, що все залишається незмінним. Кожен день схожий на попередній. Можна скидати щотижня міністерства, але нічого від цього не зміниться. Тому у Франції нудно. Проте в радянській комуністичній Росії є справжня свобода, тому що щодня можна змінювати життя Росії та навіть усього світу. Можна все перебудувати, і один день не схожий на інший. Кожна молода людина почуває себе будівельником нового світу.

У російському комуністичному сприйнятті світ став пластичним. З нього можна було ліпити будь-які форми. Саме це найбільше спокушало молодь. Кожний почував себе учасником спільної справи, що має світове значення. Життя захоплене не боротьбою за своє власне існування, а боротьбою за перебудову світу. Тут свобода розуміється не як свобода вибору, не як свобода повернути праворуч або ліворуч, а як активна зміна життя, як акт, який здійснюється не індивідуальною, а соціальною людиною, після того як нею зроблений вибір. Справжня творча робота починається після того, як вибір зроблений, і людина визначилася у своєму напрямку. Тільки така свобода, а саме свобода колективного будівництва нового життя, скоординованого з генеральною лінією комуністичної партії (яка передчуває і передбачає це нове життя) визнається актуальною та революційною.

Можливо фантомні переживання саме цих настроїв стали основою різкого підвищення інтересу значної частини населення пострадянської Росії до тематики Сталіна і сталінізму. Це зокрема виразилося в результатах інтернет-голосування «Ім'я Росія», проведеного в 2008 р., де Сталін увійшов до лідируючої трійки видатних імен.

Таким чином на тлі російської “комуністичної свободи” “ліберальна свобода” бачиться консервативною. Вона заважає соціальній перебудові, оскільки зведена до того, що кожний хоче тільки обособленості. М. Бердяєв, порівнюючи два цих типи свободи, доходить до висновку, що в розуміння свободи повинна, звичайно, входити творча енергія як акт, що змінює світ. Але якщо

винятково так розуміти свободу, то неминуче заперечення свободи совісті, свободи думки. Це й відбулося, зрештою, в російській комуністичній системі, що в кінцевому підсумку призвело до краху цієї системи і розпаду СРСР.

Продовжуючи тему комуністичної інтерпретації філософії свободи, Бердяєв вказує на те, що особистість не має свободи щодо соціального колективу, вона не має особистої совісті та особистої свідомості. Її свобода полягає у винятковій пристосованості до колективу. Але особистість, що пристосувалася і злилася з колективом, одержує величезну свободу і величезну силу стосовно всього іншого світу.

Свобода совісті й, насамперед, релігійної совісті, припускає, що в особистості є духовні принципи, що не залежать від суспільства и тому служать моральним каркасом соціальності у будь яку епоху. Цього комуністична філософія не визнає. Тому, вважає Бердяєв, у комунізмі неминуче придушення особистості. Революційна комуністична мораль неминуче виявляється нещадною до живої конкретної людини, до ближнього. Індивідуальна людина розглядається як цегла, потрібна для будівництва комуністичного суспільства. Вона є лише засобом.

М. Бердяєв визнає, що в комунізмі є співзвуччя з християнством розуміння життя кожної людини як служіння надособистісній меті, як служіння не собі, а “великому цілому”. Але ця позитивна ідея спотворюється запереченням самостійної цінності та гідності кожної людської особистості, її внутрішньої свободи. У комунізмі Бердяєв знаходить ще одну вірну ідею про те, що людина покликана, разом з іншими людьми, регулювати й організувати соціальне і космічне життя. Але в російському комунізмі, вважає він, ця ідея, яка знайшла собі найбільш радикальне вираження в працях християнського теоретика М. Федорова, прийняла майже маніакальні форми і перетворила людину в знаряддя і засіб революції.

Тому, вважає Бердяєв, у марксизмі міститься моральне протиріччя, не менш значуще, ніж протиріччя логічне. Марксизм демонструє позаморальний характер свого вчення. Маркс, і тим більше Ленін, не любив етичного соціалізму, вважали реакційним моральне обґрунтування соціалізму. І разом з тим марксисти постійно висловлюють моральні судження й, особливо, осуд злодіянь експлуататорських класів.

Розрізнення буржуазії і пролетаріату носить аксіологічний характер, так само як розрізнення зла і добра. У марксизмі-ленінізмі проглядається маніхейський розподіл світу на царство тьми і царство світла. Під моральний осуд комуністів підпадає, по суті, весь світ, за винятком щирих прихильників і гарячих соратників. Отже, поширене звинувачення марксистів-ленінців-сталінців у запереченні моралі є невірним. Вірніше буде сказати, вважає Бердяєв, що в них *інша* мораль.

Комуністична мораль не є ані християнською мораллю, ані мораллю гуманістичною в старому сенсі. Комуніст переконаний, що він живе в нестерпному світі зла, і щодо цього світу він вважає дозволеними всі способи боротьби. Невірно було б вважати, що марксисти-революціонери вважали все дозволеним, але вони вважали все дозволеним щодо класового ворога, який представляє “царство диявола”, несправедливості, тьми та реакції. Щодо свого царства світла, справедливості і прогресу вони стверджували традиційну піднесену мораль обов’язку і жертви. У Радянській Росії, відзначає Бердяєв, поряд з допущенням засобів, що суперечать християнській та гуманістичній моралі, проголошувався тотальний партійний моралізм, бажання примусово насадити чесноти [3; 510].

Марксистська комуністична моральна свідомість роздирається протиріччям між ставленням до *минулого і сьогодення*, з одного боку, і до *майбутнього* – з іншого. Єдиного людства ще немає. Є класи експлуататорів і експлуатованих. Тому не може бути і єдиної моралі. Але в майбутньому, після світової комуністичної революції, коли зникнуть класи, утвориться єдине людство – тоді виникне і єдина загальнолюдська мораль. Тобто марксисти-комуністи не заперечують загальнолюдську мораль – вони відносять її до майбутнього. Відповідно до такої моралі нерозвинута людина сьогодення придушується в ім’я досконалої Людини Майбутнього. Тим самим сьогодення розглядається винятково як “добриво задля світлого майбутнього”. Самоцінність людського життя в сьогоденні заперечується.

Загальний висновок Бердяєва такий: всі ці перекручення визначаються не стільки соціально-економічною системою комунізму, скільки його специфічним духом. В ідеї безкласового трудового суспільства, в якому кожний працює для інших і для всіх, для над-особистісної мети, не міститься заперечення Богу, духу, свободі. Скоріше навпаки, ця ідея більш співзвучна християнству, ніж ідея, на якій засноване буржуазне суспільство. Але комуністичне суспільство і держава претендують на те, щоб бути тоталітарними. Це не може прийняти Н. Бердяєв. З його думки тоталітарним може

бути лише світле Царство Боже. Тоталітарність Царства кесаря завжди є темним, ущербним та шкідливим.

Але для комунізму саме царство кесаря стає царством Божим. Звідси й виникає неминучість духовної боротьби. На думку Бердяєва, весь світ іде до ліквідації старих капіталістичних суспільств, до подолання міщанського духу, що їх надихає. Рух до соціалізму – соціалізму, що розуміється в широкому, не доктринерському сенсі – є світовим явищем. Цей світовий перелом до нового суспільства, образ якого ще неясний, відбувається через перехідні стадії. Такою перехідною стадією є те, що називають регульованим державним капіталізмом. Цей важкий процес супроводжується абсолютизацією держави. У Радянській Росії цьому дуже сприяли старі традиції абсолютистської держави. Процес цивілізування відбувався через заміну для мас символіки релігійно-християнської символікою марксистсько-комуністичною.

Ненормальним і болісним з'явилося те, що залучення мас до цивілізації відбувалося одночасно з повним розгромом інтелігенції. М. Бердяєв відзначав, що знищення ілюзій свідомості, якого прагне марксистська філософія, повинне привести не тільки до зниження рівня духовної культури, але, в кінцевому підсумку, і до повного зникнення її через непотрібність [3; 511]. Велика духовна культура минулого, великі творчі підйоми, великі творчі генії – все це буде визнано продуктом експлуатації на користь привілейованого культурного шару, заснованого на несправедливості. Революція, про яку інтелігенція завжди мріяла, виявилася для неї могильником. Це призвело до того, що в російському післяреволюційному суспільстві утворився глибокий соціокультурний провал.

Російський комунізм, вважає М. Бердяєв, якщо глянути на нього глибше, у світлі російської історичної долі, став деформацією російської ідеї, російського месіанізму й універсалізму, російського шукання царства правди, російської ідеї, що прийняла в атмосфері війни і розкладання потворні форми. При тому він більше пов'язаний з російськими традиціями, ніж звичайно про нього думають.

В ХХІ столітті осмислюючи філософію соціальних змін, і, зокрема, радянську соціально-філософську традицію, академік М. Моїсеєв доходить такого висновку: "можливо один лише Едуард Бернштейн ще наприкінці минулого століття зумів розгледіти в туманній далечині суспільного розвитку ті нові обрії, до яких ішло суспільство розвинених країн". Моїсеєв вважає, що принципи соціальної захищеності, пріоритету особистості, права людини поступово пробивають собі дорогу крізь інстинкти корисливості, нещастю й неандерталізму. І відбувається це не в силу свідомості та шляхетності людей. Зміна суспільного укладу відбувається не завдяки соціальній інженерії невеликої групи обраних мудреців, або "ордена мечоносців", озброєних "найпереконливішим вченням", а завдяки тим самим ринковим механізмам, тій самій проклятій конкуренції та всьому тому, що одержало визначення "творчість мільйонів" [См.: 6,117]. Це і є процес самоорганізації, в якому ті, хто зійшов із природного шляху розвитку, хто не зумів уловити тенденцій світового розвитку, витісняються на периферію історії.

Зовсім по-іншому дивиться на цей процес сучасник Моїсеєва О. Панарін. Він пише: "Апологети – від буржуазних ідеологів XVIII століття до сучасних лібералів "чиказького зразка" – доводять природність капіталізму, що контрастує з "штучністю" і "репресивністю" будь-яких інших формацій і культур" [7; 468]. Якщо погодитись з таким формулюванням і визнати капіталізм як рух до природного, тобто інстинктивного стану, то тоді потрібно чітко усвідомити, що мається на увазі під цим "інстинктивним станом". По-перше, мова йде про нічим не обмежений інстинкт особистої наживи, а по-друге – про нічим не обмежений відбір дарвінівського зразка.

Однак є ще одна істотна деталь, пов'язана з іманентною критикою капіталізму самими представниками західної філософської традиції. Примітна так звана "парадигма Фуко". Засновник пост-структуралізму доводив, що в основі капіталістичного суспільства лежали два досить сумнівних і скандальних інститути: робочий будинок – прообраз ГУЛАГу та народний шпиталь – прообраз радянських психлікарень.

За допомогою цих репресивних інститутів капіталізм повів боротьбу з успадкованою від Середньовіччя "природною людиною" (насамперед селянином), що звикла жити в ритмах природи. Цю органічну особистість капіталізм піддав безжалісної репресії, помістив у механічний простір робочого будинку – фабрики, підкорив механічному ритму, що не має нічого спільного з проявами вільної спонтанності людського тіла і духу. Тоді ж зароджується і наукова психіатрія, яка оголосила всіх, хто не пристосувався до нового буржуазного укладу, психічно неповноцінними і неадаптованими.

Суть виробленого капіталістичною (євроатлантичною) цивілізацією "прикладного раціоналізму" полягає в тому, що не технічні об'єкти адаптуються до вищого, людського, а навпаки, вище, людське змушене уподібнюватися нижчому, механістичному, мертвому. І сьогодні промислова психологія та соціологія своєю основною проблемою вважають адаптацію людини до техніки, а економічна теорія – адаптацію її до механізмів ринку.

Згодом більшовизм на новому витку історії відтворив цю боротьбу промислової техніки й організації зі стихійної вітальністю традиційної людини (вітальність якої з особливою яскравістю виявилася в Росії з її величезним простором – колискою стихійної волі). В цьому сенсі тоталітарна дисциплінованість більшовизму, що ревнує до проявів вільних стихій – лише інваріант споконвічних буржуазних ревнощів до свободи традиційної людини, яка ще не знає кайданів промислового способу життя.

Не випадково, вважає О. С. Панарін, геноцид з боку більшовизму, спрямований на непристосованих до промислової дисципліни носіїв стихійної вітальної основи (у більшовиків вона була позначена як "селянська дрібнобуржуазна стихія"), і геноцид "молодих реформаторів" гайдарівського типу, спрямований проти всіх непристосованих до ринку, поєднує загальна ідея: неживе набагато досконаліше живого, машиноподібне – вище людиноподібного.

Тоталітарний характер ліберальної глобалізації відзначають багато авторів. Так англійський журналіст Кріс Хартман пише про «нову ортодоксію», яку нав'язують світу. В основі її, як і в будь-якій іншій догматичній системі, лежить теорія, яка не стільки аналізує реальність, скільки «говорить нам про те, як все повинно бути» [См.: 4, 42].

Ці тенденції відчував Бердяєв, і на відміну від Моїсеєва, який змінив свої колишні комуністичні погляди, залишався поборником соціалізму, але, як ми зараз виразилися б "соціалізму з людським лицем". Він так і пише: "Я прихильник соціалізму, але мій соціалізм персоналістичний, не авторитарний, не допускає примата суспільства над особистістю, виходить від духовної цінності кожної людини" [2; 218].

Однак загальноісторичний висновок Бердяєва досить песимістичний і вельми співзвучний нашому політичному досвіду: "Революційний міф завжди містить у собі несвідомий обман, і разом з тим без революційного міфу не можна... В цьому сенсі він ніколи не буде здійснений у межах цього світу, в царстві Кесаря" [3; 529].

Далі Бердяєв робить мета-історичний прогноз: нове суспільство, що утвориться в результаті революції, не буде ані досконалим, ані гармонійним, ані позбавленим протиріч. Трагізм людського життя в ньому зросте ще більше, стане більш поглибленим, внутрішнім. З'являться нові протиріччя, зовсім інші. Боротьба буде тривати, але прийме інший напрямок. Саме тоді почнеться головна боротьба за свободу і за індивідуальність. Пророчу силу цих слів ми відчуваємо в сучасну епоху.

Бібліографічний список:

1. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма./ Н.А. Бердяев. – М.: Наука, 1990. – 222с.
2. Бердяев Н.А. Самопознание. Опыт философской автобиографии./ Н.А. Бердяев. – М.: Мысль, 1991 – 320 с.
3. Бердяев Н.А. Русская идея. Судьба России / Н.А. Бердяев. – М.: Мысль, 1997. – 542 с.
4. Кагарлицкий Б.Ю. Политология революции / Б.Ю. Кагарлицкий. – М.: Алгоритм, 2007. – 576 с.
5. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – М.: Эксмо, 2006. – 864 с.
6. Моисеев Н. Как далеко до завтрашнего дня... 1917-1993. Свободные размышления. – М.: «Аспект пресс», 1994 – 304с.
7. Панарин А.С. Православная цивилизация в глобальном мире. – М., 2002. – 496 с.
8. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин , И. Стенгерс; пер с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.

References:

1. Berdyayev N.A. Istoky I smysl russkogo kommunizma / N. A. Berdyayev . – М.: Nauka, 1990 – 222 s.
2. Berdyayev N.A. Samopoznanye. Opyt filisofskoi avtbiografii / N. A. Berdyayev . – М.: Mysl, 1991 – 320 s.
3. Berdyayev N.A. Russkaia idea. Sudba Rossii / N. A. Berdyayev . – М.: Mysl, 1997 – 542 s.
4. Kagarlytsky B. U. Politologia revolutsii B. U. Kagarlytsky. – М.: Algoritm, 2007 – 576 s.
5. Kara-Mursa S.G. Manipulatsya soznanyem / S.G. Kara-Mursa. – М.: Eksmo, 2006 – 864 s.
6. Moiseyev N. Kak daleko do zavtrashnego dnya... 1917-1993. Svobodnyye razmyshleniya. – М.: «Aspekt press», 1994 – 304 s.
7. Panarin A.S. Pravoslavnyaya tsivilizatsiya v global'nom mire. – М., 2002. – 496 s.
8. Prigozhin I., Stengers I. Poryadok iz khaosa: Novyy dialog cheloveka s prirodoy / I. Prigozhin , I. Stengers; per s angl. – М.: Progress, 1986. – 432 s.

Popkov V. V. M. Berdyaev about the national Russian interpretation of the Marxist concept of revolution (The experience of hermeneutical analysis)

In the article was given the N. Berdyaev's interpretation of Marxism transformation specifics in historical practice of Russian society. The relevance of this study lies in the analyzing of undeniable importance: how Western ideological doctrines are transformed by non-Western societies in accordance with their value orientations, internal attitudes, and needs.

The sources for this work writing were, first of all, the numerous works of N. Berdyaev himself, devoted to the problems of history and historical eschatology, personal freedom, and the spiritual determination of social revolutions. The subject of analysis was also the political and philosophical "Silver Age" works, devoted to revolutionary topics of the late XIX – early XX century. A number of provisions from domestic and foreign works on the problems of revolutionary modernity and "post-modernity" were also attracted. This article also includes author's thoughts published on pages of a number of domestic scientific journals.

N. Berdyaev defined the Russian revolution as a revolution of unique conditions and unique content. And only "very changed, transformed Marxism" could respond to these "unique conditions and contents". The main claim of Leninism was to become the new activist Marxist philosophy of the "proletarian revolutions era". He relied on the thesis of Marx and Engels that a "jump from the realm of necessity to the realm of freedom" would necessarily occur.

Lenin and the Russian Communists managed to convince themselves that for them this time of the "big jump" had already come. They felt within themselves the strength and ability to change the whole world with the help of "extreme" revolutionary activity. We observe something similar later on with the example of the Maoist "big jump".

According to this super-activist intention, Bolshevik theory is trying to give a new interpretation to dialectical materialism. The main category here is the category of self-movement. The properties of the spirit are transferred to matter – freedom, activity, mind. The activity of the proletariat forms the economy, processes of the environment in his own way. This is the philosophy of activism and titanism which have to inherent to the proletarian mind.

Orthodox and at the same time activist Soviet philosophy, Berdyaev defined as the philosophy of social titanism. Philosophical work should be "built into" labor, in social construction, should serve it. Absolute truth is recognized only in activity, in struggle, in labor efforts. The titanic exaltation of revolutionary will presupposes the existence of a real world.

Leninism also claimed a new understanding of freedom. Here, freedom is not understood as freedom of choice, but as an active change of life, as an act that is carried out not by an individual, but by a social person, after he made a choice. Berdyaev indicates that the individual does not have freedom from the social collective, he does not have a personal conscience and personal consciousness. The freedom of the individual lies in exceptional fitness for the collective. But if the personality has adapted and merged with the collective, then he receives tremendous freedom and tremendous power in relation to the rest of the world.

Communist moral consciousness is torn by the contradiction between the attitude to the past and the present, on the one hand, and attitude to the future, on the other. There is no one humanity yet. There are classes of exploiters and exploited. Therefore, there can be no single morality. But in the future, after the world communist revolution, when the classes disappear, and a single humanity would be formed – then an integral universal human morality will arise. According to N. Berdyaev, Russian communism, if we look at it deeper, is a deformation of the Russian idea, which took ugly forms in the atmosphere of World War I and social decay.

The general historical conclusion of Berdyaev is quite pessimistic. It is very consonant with our political experience: "A revolutionary myth always contains an unconscious deception, and at the same time it is impossible without a revolutionary myth ... In this sense, it will never be realized within the framework of this world, in the kingdom of Caesar"

Key words: Berdyaev, Marxism, Bolshevism, Philosophy, Ideology, Myth, Freedom, Personality
Berdyaev, Marxism, Leninism, Bolshevism, Titanism, Philosophy, Ideology, Myth, Freedom, Personality.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7449-905X>**Ярошенко В. М., Миколаївський національний університет
ім. В.О.Сухомлинського**

РОЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В УКРАЇНІ

У даному дослідженні визначаються особливості функціонування територіальних громад в сучасній Україні як агентів інституціоналізації демократичної громадянськості. Статичним чинником успішної діяльній моделі розвитку громад представляється територія, а динамічним чинником – громадянськість, яка персоналізується в колективах, об'єднаних спільною взаємодією на взаємну корисність. Колективна громадянськість у образі територіальних громад визначається агентом інституціоналізації демократичної громадянськості. Стверджується закономірність визнання демократичної колективної громадянськості політичним інститутом і спільнотою одночасно, а синтез соціокультурного та стратегічного чинників розвитку громади є необхідною умовою її залучення до сучасної політики у якості політичного актора. Аналізуються праці вітчизняних і закордонних авторів з досліджуваної теми, зокрема праця Елінор Остром «Керування спільним. Еволюція інституцій колективної дії». Серед методів дослідження авторські дослідження теми самоврядування протягом останніх років (2002-2018pp) та узагальнення власного досвіду депутатської та викладацької діяльності. Наголошується важливість об'єднання територіальних громад для їх спроможності бути успішними. Індикатором розвинутої колективної громадянськості як спільноти визначається територіальна та національна ідентичність. Зокрема, територіальна ідентичність відіграє провідну роль у реформуванні місцевого самоврядування, територіальної організації держави та самоорганізації суспільства. Зосереджується увага на важливості дотримання науково обґрунтованих законодавчих норм і процедури об'єднання територіальних громад. Пропонуються рекомендації щодо ефективності подальшого розвитку територіальних громад, серед яких визначаються пріоритетними: зміцнення колективної солідарності, фінансової стійкості та підвищення громадянської компетентності.

Ключові слова: місцеве самоврядування, інститут демократичної громадянськості, територіальна громада, колективна діяльність через спільну взаємодію.

Територіальній громаді належить одна з провідних ролей у процесі становлення інституту демократичної громадянськості в Україні, набутті досвіду місцевої демократії активістами громади, у сприянні інституціоналізації демократичної громадянськості суспільства. Для підтвердження заявленої гіпотези у даному дослідженні розглянуті праці науковців, авторські дослідження теми самоврядування протягом останніх років (2002-2018pp) та узагальнення власного досвіду депутатської діяльності. Пошук шляхів зміцнення європейської демократії, відповідального використання публічної влади на фоні глобальних викликів: посилення міграційних потоків з недемократичних країн, гібридних війн, загострення і милітаризація конфліктів актуалізують і визначають тему дослідження. Наукова новизна даної теми полягає в дослідженні досвіду самоврядування територіальних громад як агентів інституціоналізації демократичної громадянськості..

В. О. Сухомлинський під «громадянськістю» розумів «складне соціально-психологічне явище, в якому органічно поєднуються інтелектуальний, емоційний, вольовий та практичний аспекти життєдіяльності людини як творця матеріальних і духовних цінностей суспільства» [9]. Авторка визначає «Інститут демократичної громадянськості» як конструктивну якісну частину – (ціннісно-діяльнісне ядро) громадянського суспільства, яка організована на об'єднанні свідомих активних компетентних національно-патріотичних громадян з високим рівнем політичної культури у політико-відповідальній співпраці з державною владою» [11]. Тобто, ми аналізуємо

громадянськість через її соціальне призначення у складі спільноти, територіальної громади, виявляємо її здатність на самоорганізацію у політичному контексті. Метою даного дослідження є встановлення ролі територіальної громади у процесі інституціоналізації демократичної громадянськості в Україні.

Вирішення наукових завдань забезпечило використання наступних методів дослідження: метод аналізу; метод історизації у вивченні історичних традицій самоврядування українців; нормативний метод при роботі над законодавчою базою функціонування місцевого самоврядування; системний метод при аналізі функціонування територіальних громад в сучасній Україні, тощо.

Дослідження інституту місцевого самоврядування мають значний перелік закордонних і вітчизняних праць. На формування теорій місцевого самоврядування мали значний вплив представники утопічного соціалізму й комунізму (Т. Мор, Т. Кампанелла, Ш. Фур'є, Р. Оуен, А. Сен-Сімон, Ж.-Ж. Руссо та ін). Також впливовими були праці відомого британського вченого Дж. С. Мілля, який вважав, що головною сутністю інституту місцевого самоврядування є залучення населення в управління, коли індивіди беруть участь в управлінні, то вони розуміють його результати. Ш. Фур'є пов'язував соціальний прогрес з часом, коли основу суспільства складатимуть асоціації – «фаланги». Свої погляди він виклав у роботі «Новий господарський соцітарний світ» (1829 р.). Перший принцип існування фаланги – особиста свобода кожного. Фаланга матиме свої загальнообов'язкові норми, але вони видаються за згодою всього колективу та виконуються всіма свідомо, добровільно. Фаланги у Ш. Фур'є – автономні й незалежні одне від одного соціальні утворення. Вони не пов'язані між собою в єдину цілісну систему, хоча й координують свою діяльність. Центральна влада та її апарат не мають права втручатися у внутрішнє життя фаланг, опікувати їх, керувати ними тощо. Будуючи теоретичну модель «нового морального світу», відомий англійський соціаліст-утопіст Р. Оуен вважав, що первинною одиницею, «молекулою» майбутнього ладу стане самодостатня комуна, «селище громад». Такі «селища громад» групуватимуться, за Р. Оуеном, у федерації національного масштабу (держави), а потім об'єднаються у масштабі міжнародному. Він розробив конституцію таких громад, за якою комуни повинні будуватися та функціонувати на основі колективної праці, громадської (і тільки громадської) власності, рівності прав і обов'язків усіх своїх членів тощо [10]. За результатами дослідження науковця Ю. Панейко у праці «Теоретичні основи самоврядування». ще з XVIII ст. у Франції проблемами місцевого самоврядування займалися фізіократи, більше відомі своїми дослідженнями в галузі економічної теорії. Приватну свободу людини фізіократи вважали необхідною передумовою для розвитку самоврядування. Один з найбільш відомих попередників фізіократів – маркіз Рене-Луї д'Аргенсон (1694 – 1757), сучасник більш відомого Монтеск'є, виступав, на відміну від останнього, за скасування будь-яких станових привілеїв. Спостерігаючи життя сучасного йому міста, д'Аргенсон дійшов висновку про необхідність міського самоврядування. В основі теорії, розробленої ним у «Трактаті про управління і демократію в монархічному суспільстві», лежить теза «Щоб управляти краще, треба управляти менше». Уся система міського самоврядування будувалася, за д'Аргенсоном, на виборній основі під наглядом інтенданта, якого призначав король. За словами Ю. Панейка, д'Аргенсон, «спираючись на голландські та фламандські зразки, вимагав визнати громади як так звані «демократії» або публічно-правні корпорації, повернути їм давню свободу – передусім право вільного вибору громадських органів – і право збирати податки» [8].

Загальна проблема, над якою працювала нобелівський лауреат Еліно́р О́стром, – це проблема колективної взаємодії. Осмислюючи її, американська дослідниця розробила теорію інституційних механізмів, пов'язаних з ефективним управлінням і керуванням спільними ресурсами. [7].

В українській політико-правовій думці ми також знаходимо прихильників державницької моделі місцевого самоврядування. Зокрема, М. І. Туган-Барановський писав, що система муніципальних органів має йти поряд із системою державних органів, причому муніципалітети «повинні створювати певну ієрархію, починаючи від великих організацій, що охоплюють великі райони і великі групи населення аж до найменших з населенням у кілька тисяч чи навіть сот родин». В основу ж компетенції головних одиниць місцевого самоврядування має бути покладено сформульований ученим політико-економічний принцип: «Кожна муніципальна організація повинна мати своє власне господарство, до того ж у розподілі господарських завдань між державними й іншими муніципалітетами повинно бути покладене правило, щоб усе, що має бути виконано муніципалітетами, покладалося на останні. Центральна державна влада мусить брати на себе лише те, що явно не під силу муніципалітету». За державою залишається загальна наглядова, спрямовуюча і регулююча влада. Отже, широке місцеве самоврядування, на думку

М. І. Тугана-Барановського, має стати «першим корективом» до «централізуючого начала державності» [6].

Розуміння місцевого самоврядування знайшло своє втілення в Конституції України, а також у чинному Законі України "Про місцеве самоврядування в Україні" (далі – законі), в якому, зокрема, зазначається: "Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України" [2], [3].

Визначення в Конституції та законах України місцевого самоврядування, хоч би яке досконале воно було, далеко не вичерпує до кінця змісту цього суспільно-політичного явища, а тому не зводиться лише до гарантованого державою права територіальних громад і тих органів, які вони обирають (органів місцевого самоврядування), самостійно вирішувати якусь частину публічних справ. При вивченні місцевого самоврядування важливо пам'ятати, що це – один з основоположних принципів організації публічної влади на місцях у державі, яка прагне стати правовою, а також форма самоорганізації місцевого населення.

Місцеве самоврядування як принцип організації публічної влади на місцях безпосередньо, відповідно до ст. 2 Європейської хартії, знайшло своє втілення в Конституції України (ст. 7), а отже, стало однією з конституційних основ нашої держави.

Концептуальні положення громадянськості, розроблені авторкою, визначають індивідуальну громадянськість базовим компонентом *колективної громадянськості*. З часом колективна спільнота шляхом агрегування та артикуляції інтересів перетворюється в громаду, що стає залученою до державної політики. У контексті колективної громадянськості громада стає найвпливовішим політичним актором, вона часто ініціює, впроваджує, оцінює та коректує національну політику. Тобто, *громадянськість у соціально-політичному аспекті цікавить авторку як спільнота, де здійснюється колективна діяльність через спільну взаємодію*.

Чинники, які вказують на посилення ролі у суспільстві територіальної громади. По-перше, реформа місцевого самоврядування в сучасній Україні сприяла *колективній діяльності через спільну взаємодію, що, в свою чергу, стало регулятором взаємовідносин, системоутворюючим чинником становлення інституту демократичної громадянськості*. Громадяни збираються разом для обговорення стратегії і пошуку варіантів успішного використання довгоочікуваного шансу стати господарями своєї території, визначають спільні інтереси і планують раціональне використання фінансових ресурсів для її перспективного розвитку. Територія – це, один із статичних чинників, який пробуджуючи громадянськість, мотивує громадян до прояви діяльнісної моделі поведінки. Тобто, визначення пріоритетної ролі громадянськості-у прояві її як любові до рідної землі, цінності території підтвердилося у трагічному 2014 році. Тоді громадяни, ризикуючи своїм життям, стали на захист національної території від російської агресії. По-друге, політичний контекст *ця колективна діяльність* набуває у межах дворівневого політичного процесу: 1) використання її стратегічного потенціалу регіональною владою для встановлення легітимного порядку 2) активне залучення національної ідентичності регіональною громадою для здійснення впливу на процес прийняття політичних рішень регіональною або загальнонаціональною владою. Після досвіду двох революцій- Помаранчевої революції та революції Гідності, відносини влади і громади почали набувати діалогічної партнерської моделі. По-третє, динамічними *чинниками* становлення інституту демократичної громадянськості можна вважати, за різними показниками, підвищення *громадянської політичної культури та громадянської політичної відповідальності*. Загрозливі випробування втратитою демократичних цінностей незалежної державності, свободи, гідності, прав людини, безпеки кінця 2013-початку 2014 року стали каталізатором пробудження громадянськості(патріотизму) у значній кількості громадян (показники до 76%). Відстоювання цих цінностей дорівнювало трагічній соціальній ціні. Пробудження у громадян цінності громадянськості у процесі боротьби відображає якісний зміст поняття «громадянин», але свідчить про незрілість і некомпетентність цього функціонального інституту. Зрілість і компетентність громадянськості має визначатися постійною традиційною співпрацею з владою у публічному управлінні, публічних консультаціях, створенні демократичного середовища, що є у демократичних країнах умовами збереження демократії. На наш погляд, саме інститут демократичної громадянськості є такою моделлю. Набуття демократичної пильності, громадянської компетентності через залучення громадян до публічного управління та громадянську освіту в сучасній Україні є беззаперечно

своєчасним. Оскільки високий відсоток прояву громадянськості (патріотизму) серед українських громадян виступає статичним чинником організації територіальної громади і одночасно агентом оформлення інституту демократичної громадянськості. Тобто, синергія ціннісно – дієвого компоненту громадянськості виокремлює його як ядро омадянського суспільства. За останні роки в Україні проявилися за діяльнісним принципом (конкретними діями) колективи однодумців в суспільстві, які проявляють себе перспективними структурними компонентами інституту демократичної громадянськості. Це багаточисельні добровільні громадські організації та об'єднання, частину з яких – *територіальні громади* ми визначили суб'єктами вивчення у нашому дослідженні у якості *агентів* становлення інституту демократичної громадянськості. За результатами дослідження внутрішніх і зовнішніх параметрів громадянськості, за останні роки громадянськість проявилася як конвертація її у героїчному захисті національної території, незалежності (волонтери, добровольці) і консолідації інтересів навколо спільної власності (активісти територіальної громади, фермери), реалізації креативного мислення через інноваційні моделі реформування основних сфер суспільного життя(науковці, молоді вчені, студентське самоврядування). Слід визнати, що це тільки менша частина громадянського суспільства, оскільки ще значна його частина вважається представниками громадянського суспільства, але не проявила себе активними учасниками трансформаційних та випробувальних змін. Більше того, частина громадян відсторонилася від обов'язків громадян(несплата податків, тіньові схеми економічних відносин). На жаль, залишається багато проявів девіантної поведінки та громадянської «мімікрії», коли громадяни вдаються до посягання на державну власність або власність інших громадян, часто видаючи себе за поважних громадян.. Саме тому метою даного дослідження ми визначили .з-поміж загал громадянського суспільства його ціннісно-діяльнісне ядро- громадянськість, спроможного скерувати вектор політичного розвитку у бік європейської демократії. Консолідація цієї свідомої активної частини громадянського суспільства набирає поступу і, на нашу думку, в *сучасній Україні настав етап переходу від персоналізації в окремих громадянах цінності громадянськості, представників національної еліти, до персоналізації цінності громадянськості в колективах, об'єднаних спільною взаємодією на взаємну корисність*. Тобто, агентами суспільних змін виступають не тільки і не скільки окремі громадяни, а їх колективна взаємодія як прояв креативного класу. Безумовно, супротив і перешкоди цьому процесу є багаточисельні, але загальна тенденція виглядає переконливо.

Оскільки культурні(соціокультурні) характеристики колективної громадянськості пов'язані з її об'єктивними особливостями, а стратегічні – з політикою національної ідентичності, то можна припустити, що:

1. Стратегічний і соціокультурний потенціал ідентичності громадянськості робить її політичним інститутом і спільнотою одночасно.
2. Синтез соціокультурного та стратегічного чинників розвитку громади є необхідною умовою її залучення до сучасної політики у якості політичного актора.
3. За умов порушення такого синтезу громади будуть використовуватись у політичних іграх, втрачаючи можливість артикуляції та агрегування власних інтересів при повному підкоренні регіональної політичної еліти державним органам влади.

Отже, головним *індикатором* розвинутої *колективної громадянськості* як спільноти є *територіальна та національна ідентичність*. Зокрема, територіальна ідентичність відіграє провідну роль у реформуванні місцевого самоврядування, територіальної організації держави та самоорганізації суспільства.

Особливості функціонування територіальної громади в сучасній Україні. Поступальний процес демократизації змусив Уряд з 2014 року розпочати реформу в межах чинної Конституції. З того часу сформований і діє основний пакет нового законодавства, впроваджуються першочергові законодавчі ініціативи такі як Закони про внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів України. Завдяки цим змінам відбулася фінансова децентралізація: місцеві бюджети за останні роки зросли на 123,4 млрд грн: з 68,6 млрд в 2014 до 192 млрд грн в 2017 році. Частка місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України постійно зростає і на кінець 2017 року склала 51,2 % (у 2015 році – 45,6% [1]).

Прийняття пакету законів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг дозволило делегувати органам місцевого самоврядування відповідного рівня повноваження з надання базових адміністративних послуг: реєстрацію місця проживання, видачу паспортних документів, державну реєстрацію юридичних та

фізичних осіб, підприємців, об'єднань громадян, реєстрацію актів цивільного стану, речових прав, вирішення земельних питань тощо.

Нова законодавча база значно посилила мотивацію до міжмуніципальної консолідації в країні, створила належні правові умови та механізми для формування спроможних територіальних громад сіл, селищ, міст, які об'єднують свої зусилля у вирішенні нагальних проблем. Також переконливо виправдовує себе нова модель фінансового забезпечення місцевих бюджетів, які отримали певну автономію і незалежність від центрального бюджету.

Уряд визначає підтримку реформи децентралізації в Україні одним з пріоритетних завдань, що сприятиме розвитку місцевого самоуправління і економічного розвитку країни в цілому. Очікується, що більшість існуючих малочисельних місцевих рад можуть об'єднатися, що стане ключовим у питанні формування базового рівня місцевого самоврядування, а отже стати спроможними перебрати на себе більшість повноважень, належним чином використовувати ресурси і нести відповідальність за свої дії чи бездіяльність перед людьми та державою. Це створить стійке підґрунтя для наступних кроків реформи місцевого самоврядування, а також сприятиме прискоренню реформ у сфері охорони здоров'я, освіти, соціальних послуг, енергоефективності та інших секторах.

Слід врахувати, що процес реформування відбувається в умовах значного гальмування як з причини психологічного супротиву запровадженню інновацій, так і з причини попереднього довготривалого виховання патерналізму у свідомості громадян за часів радянської влади. Тоталітарний політичний режим вдавався до тотального узалежнення та звуження ініціативи своїх громадян, що і проявляється у моделях поведінки супротиву сьогодишнього реформування місцевих громад. З власного досвіду депутатської діяльності (2002-2006рр), прикладів численних спротивів вирішенню питань на користь виборців за участі самих виборців можна навести досить значну кількість. Так, наприклад, у депутатській спланованій акції з вимоги поновлення опалювання у помешканнях 300 виборців складно було умовити хоча би невелику їх представницьку групу для підсилення тиску на владу для позитивного прийняття рішення. Виборці елементарно боялися влади, з недовірою ставилися навіть до очевидно корисних для них пропозицій. За весь термін чотирьох років повноважень найлегше було вирішувати численні проблеми виборців округу і найважче вдавалося навчити самих виборців вирішувати свої проблеми. При тому, найефективнішими методами вирішення проблем округу було залучення самих виборців до попереднього обговорення, прийняття спільного варіанту вирішення тих чи інших проблем. Тому підтвердженням є розуміння причини більш повільного процесу реформування місцевого самоврядування ніж планувалось. Має бути кропітка просвітницька та переконлива робота, щоб змінити у свідомості людей недовіру та супротив реформуванню. Оскільки свідомість – досить інертна сфера.

Попередні до реформування роки на всіх рівнях суспільних обговорень важливою темою була тема децентралізації. Складно було сподіватися, що влада реально погодиться поділитися своїми владними повноваженнями. Декларована демократія у нормах Конституції України до 2014 року, початку реформування місцевого самоврядування, видавалася схожою до «скляної стелі» – норми закону є, але реалізувати їх неможливо. Отже, зараз децентралізація стала можливою – це передача повноважень та фінансів від державної влади якнайближче до людей – органам місцевого самоврядування. Кожен мешканець села чи міста має право на сучасну медицину й освіту, доступні та якісні адміністративні, комунальні, соціальні послуги, гарні дороги, чисті й освітлені вулиці. Але люди можуть впливати на якість цих послуг лише тоді, коли відповідальні за їх надання знаходяться близько. Найближчою до людей владою є органи місцевого самоврядування: сільські, селищні міські ради та їхні виконкоми. Отже саме вони повинні мати широкі повноваження і достатньо коштів, щоб бути спроможними вирішувати усі місцеві питання і нести за це відповідальність. Щоб переконатися у доцільності та корисності реформування територіальної громади, наведемо конкретні статистичні дані. Так, на сьогодні в Україні 4277 місцевих рад об'єдналися у 924 спроможні громади. З них 33 – це міста обласного значення, які приєднали до себе більше 70 навколишніх місцевих рад У відомстві Мінрегіону зазначили, що це ті громади, які не побоялися взяти відповідальність у свої руки за розвиток територій і налагодження нормального життя для своїх мешканців, спираючись на децентралізацію. «За цими цифрами стоїть якісний розвиток місцевого самоврядування, а за ним – ефективні рішення на користь громад, доступні послуги для людей і вирішення всіх тих проблем у селах і містах, які не вирішувалися роками, а тільки поглиблювалися. На території об'єднаних громад проживає

10 мільйонів населення. Наше спільне з органами місцевого самоврядування і місцевими адміністраціями завдання – втілити реформу на всій території країни, щоб всі люди отримували необхідні послуги належної якості, щоб створювалися робочі місця там, де вони живуть, щоб їх населені пункти ставали для них комфортними і безпечними», – з повідомлення Мінрегіону, яке посилається на дані Моніторингу процесу децентралізації та реформування місцевого самоврядування станом на 10 липня 2019 року [5].

Умовами подальшого успішного становлення інституту місцевого самоврядування є спроможність територіальних громад, Зокрема:

– Спроможна ОТГ (об'єднана територіальна громада) має самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури іншої адміністративно-територіальної одиниці.

– Важливим є створення Перспективного плану згідно Методики формування спроможних територіальних громад 2015 [4]. Методика вчить спочатку визначитися з потенційним адміністративним центром майбутньої громади, як центру здатного надати соціальні, адміністративні та економічні послуги, а потім формувати громаду, враховуючи зони доступності на відстані 20-25 км від вибраного центру.

– чисельність населення (рекомендовано не менше 5000 мешканців) і площа (не менше 200 кв. км.) – це перша позиція, яка на 60-70% визначає спроможність громади. Ця позиція пов'язана з кадровим наповненням громади, можливістю надати якісні освітні послуги, відсутності монополій підприємницьких структур і фермерів, наповнення бюджету (земельний податок – основний ресурс місцевого самоврядування) тощо;

– мають бути приєднані до історично сформованих центрів ті громади, які мають центри, що знаходяться на відстані менше 5 км від міста обласного значення чи центру району. до історично сформованих центрів;

– важливою ознакою спроможності громади є її фінансова стійкість і рівень дотаційності майбутньої громади. Від цього залежить бюджет і майбутнє підґрунтя для розвитку;

– слід врахувати демографічну ситуацію в громаді і дані статеві-вікової піраміди.

– вкрай важливою умовою успішної громади є ініціативна і відповідальна команда.

Доцільність прописаних умов спроможності територіальних громад як і позитивні результати самої децентралізації підтверджуються результатами проведеного опитування студентів МНУ ім В.О.Сухомлинського, які навчаються на денній і заочній формі навчання і є представниками територіальних громад південних областей України: Одеської, Миколаївської, Запорізької та Херсонської областей. Серед опитаних 47 респондентів – 45 відповіли схвально на запитання «Чи помітні позитивні зміни децентралізації?», 1 – «Не помітні тому, що і до початку реформи було не гірше» (Нова Одеса, Миколаївської області), 1 – «Зовсім нічого не змінилося через корупцію»(Первомайськ, Миколаївської області. У 45 респондентів на запитання «Що саме змінилося на краще?» відповіді схожі – «Покращилася інфраструктура – відремонтовано школу, дитячий садок, клуб, дороги, освітлені вулиці, поновлено транспортне сполучення». На запитання «З чим саме пов'язані позитивні зміни?» – 32 респонденти визначили переобрання керівників громади, тобто прийшли нові люди , більш компетентні і відповідальні і зміни на краще стали помітними. На запитання: «Чи плануєте ви після закінчення навчання працювати і жити дома, на території своєї територіальної громади?» відповіді поділилися наступним чином: «Поки вагаюся»-27, «Точно ні» – 13, і «Так» – всього лише – 7. Отже, студентська молодь, прагматично оцінює зміни, замислюється над планами на майбутнє, але ще не відчуває себе суб'єктами змін. Включення студентської молоді в процес трансформаційних перетворень заслуговує на окремі наукові дослідження.

Висновки. За результатом досліджуваної теми можна погодитися з тим, що територіальній громаді належить одна з провідних ролей у процесі становлення інституту демократичної громадянськості в Україні, зокрема:

– інститут місцевого самоврядування в Україні проходить етап інституціоналізації і має всі шанси бути одним із провідних у становленні інституту демократичної громадянськості;

– переконливий досвід успішної реалізації перших років здійснення реформи місцевого самоврядування надає оптимістичні прогнози на його успішне продовження.

Вироблено наступні пропозиції співпраці місцевого самоврядування з науковцями, експертами, представниками ЗМІ, щодо їх подальшого розвитку та підвищення ролі територіальних громад у сприянні становленню інституту демократичної громадянськості:

1. Започаткувати практику співпраці територіальної громади з науковими установами, закладами вищої освіти для проведення короткотермінових тематичних семінарів, тренінгів, конференцій для активістів територіальних громад.
2. Поширювати інформацію про успіхи, яких вдалося досягти у діяльності громад, створюючи позитивний імідж територіальної громади. Оскільки це створює позитивний вплив на менш впевнених у успішних результатах активістів громади.
3. Розробляти реальні проекти залучення коштів на баланс громади, сприяти організації нових робочих місць та удосконалення інфраструктури.
4. Залучати якомога більше молоді до процесу реформування, сприяючи їх працевлаштуванню та забезпеченню житлом.

Дослідження функціонування територіальних громад в сучасній Україні надає можливість стверджувати, що процес функціонування територіальних громад, залучаючи активних громадян до вирішення основних проблем, в першу чергу, місцевого значення, сприяє визначенню груп інтересів та формування нової генерації національної еліти. Тобто, ефективне функціонування місцевого самоврядування може мобілізувати потенційні ресурси в достатню критичну масу громадянської енергії для спрямування вектору політичного розвитку до стійкої євроінтеграції. Оскільки громадяни у практиці самоврядування набувають лідерських якостей, персоналізацією якої є громадянськість патріотів України.

Бібліографічні посилання:

1. Закони про внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів України. Децентралізація в Україні: досягнення, надії та побоювання URL:http://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Decentralisation_UK_2017
2. Закони України "Про місцеве самоврядування в Україні"1997, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
3. Конституція України, 1996, URL: 2002. 196с. <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Методики формування спроможних територіальних громад, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 року № 214, URL: <https://novodrayrada.mk.ua/detsentralizatsiya/654-metodika-formuvannya-spromozhnikh-teritorialnikh-gromad>
5. Моніторинг процесу децентралізації та реформування місцевого самоврядування станом на 10 липня 2019 року, <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>
6. Основи етнодержавознавства : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. закл. осв. / за ред. Ю. І. Римаренко, Київ, Либідь, 1997. 656 с.
7. Остром Еліно́р Керування спільним. Еволюція інституцій колективної дії. 2017, URL: https://naturalworld.guru/kniga_keruvannya-spilnim-evolyuciya-instituciy-kolektivnoyi.htm
8. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування. Львів: Літопис, 2002. 196 с.
9. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина. Москва: Мол. гвардия, 1971. 336 с.
10. Филиппов Ю. В., Авдеева Т. Т. Основы развития местного хозяйства: учебник. Москва, 2000. С.17.
11. Ярошенко В.М. Вплив мережевої комунікації на становлення інституту демократичної громадянськості в Україні. *Наукові праці: Чорноморського нац. ун-ту ім. Петра Могили. Сер. Політологія* / ред. кол.Іванов М.С. Миколаїв, 2019.Т. 297. Вип. 285. С.58-64.

References:

1. Zakony pro vnesennya zmin do Byudzhetnoho ta Podatkovoho kodeksiv Ukrayiny. Detsentralizatsiya v Ukrayini: dosyahnennya, nadiyi ta poboyuvannya URL:http://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Decentralisation_UK_2017
2. Zakony Ukrayiny "Pro mi-stseve samovryaduvannya v Ukrayini"1997, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
3. Konstytutsiya Ukrayiny, 1996, URL: 2002. 196s. <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Metodyky formuvannya spromozhnykh terytorial'nykh hromad, zatverdzhenoji postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 8 kvitnya 2015 roku № 214, URL: <https://novodrayrada.mk.ua/detsentralizatsiya/654-metodika-formuvannya-spromozhnikh-teritorialnikh-gromad>
5. Monitorynh protsesu detsentralizatsiyi ta reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya stanom na 10 lypnya 2019 roku, <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>
6. Osnovy etnoderzhavoznavstva : pidruch. dlya stud. humanit. spets. vyshch. zakl. osv. / za red. YU. I. Rymarenko, Kyviv, Lybid', 1997. 656 s.

7. Ostrom Elinor Keruvannya spil'nym. Evolyutsiya instytutsiy kolektyvnoyi diyi. 2017, URL: https://naturalworld.guru/kniga_keruvannya-spilnim-evolyuciya-instituciy-kolektivnoyi.htm
8. Paneyko YU. Teoretychni osnovy samovryaduvannya. L'viv: Litopys, 2002. 196 s 9. Sukhomlynsky V. A. Rozhdenye hrazhdanyina. Moskva: Mol. hvardyya, 1971. 336 s.
10. Fylyppov YU. V., Avdeeva T. T. Osnovy razvytyya mestnoho khozyaystva: uchebnyk. Moskva, 2000. S.17.
11. Yaroshenko V.M. Vplyv merezhevoyi komunikatsiyi na stanovlennya instytutu demokratychnoyi hromadyans'kosti v Ukraini. Naukovi pratsi: Chornomors'koho nats. un-tu im. Petra Mohyly.Ser.Politolohiya / red. kol.Ivanov M.S. Mykolayiv, 2019.T. 297. Vyp. 285. S.58-64.

Yaroshenko V. M. The role of territorial communities in the process of establishing the institute of democratic citizenship in Ukraine

This study identifies features of functioning of territorial communities in modern Ukraine as agents of institutionalization of democratic citizenship. Territory is a static factor in a successful community development model, and citizenship is a dynamic factor, which is personalized in teams that work together to work together for mutual benefit. Collective citizenship in the image of territorial communities is determined by the agent of the institutionalization of democratic citizenship. The legitimacy of recognizing democratic collective citizenship as a political institute and community is affirmed, while the synthesis of socio-cultural and strategic factors of community development is a necessary condition for its involvement in contemporary politics as a political actor. The works of domestic and foreign authors on the studied topic are analyzed, in particular the work of Elinor Ostrom «Managing the Common. The evolution of collective action institutions. " Among the research methods are the author's research on the topic of self-government in recent years (2002-2018) and the generalization of his own experience of deputy activity. The importance of uniting territorial communities for their ability to be successful is emphasized. The indicator of the development of collective citizenship as a community is defined by territorial and national identity. In particular, territorial identity plays a leading role in reforming local self-government, territorial organization of the state, and self-organization of society. Emphasis is placed on the importance of adhering to scientifically grounded legislation and procedures for the unification of territorial communities. Recommendations are given on the effectiveness of further development of territorial communities, among which priorities are identified: strengthening of collective solidarity, financial stability and enhancement of civic competence.

Key words: *local self-government, institute of democratic citizenship, territorial community, collective activity through joint interaction.*

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

DOI 10.31558/2519-2949.2019.4.9

УДК 32.019.5

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5864-4931>*Huryk M. I., Ternopil National Economic University*CIVIC CULTURE UNDER DECENTRALIZATION:
MUNICIPAL LEVEL

The article deals with the problem of establishing a of civil culture as a condition for the successful implementation of decentralization in Ukraine. The author conduct a systematic analysis of specific features of civility, attempt to reveal the nature of the transformation of the culture of civicism in the context of decentralization reform. The study was analyzed of specific forms of civic activity: citizens' appeals, general meetings, public examination, public hearings, public consultations, was emphasized that electoral participation of citizens is one of the most important components of the culture of civic citizenship. It is noted that the sign of a high level of civic culture is the association of citizens with non-governmental organizations that raise their members' sense of cooperation, solidarity and civil patriotism, which ensures the political structuring of society. The importance of the role of youth civic engagement in the process of decentralization reform is highlighted. An analysis of the evolution of the role of civil society in the course of decentralization reform was conducted. It is proved that the purpose of civil society is to reconcile society with the combination of private and general interests, mediation between personality and state power. It is emphasized that strategic decisions for the structures of civil society are strategic decisions that involve the transfer to the regional level of procedures through which the functions of public authorities are subject to control by the public, which ensures greater autonomy of regional governance. It has been proved that decentralization, due to its instrumentality, creates an appropriate space for the formation of a pluralistic civil society, with the expansion of opportunities for self-recruiting communities into different institutional structures. The authors emphasize that mobilization of civil society takes place through the formation of joint responsibility as a certain form of civic consciousness, which serves to confirm the coincidence of social and civil participation in the implementation of relevant initiatives.

Key words: *citizen, citizenship, civic self-awareness, culture of citizenship, decentralization, civil society, united territorial communities.*

Problem formation in general and its connection with important practical and scientific tasks.

Human citizenship is realized, above all, through active participation in community activities, serving as a basic element of society. The formation of effective territorial communities is the basis of decentralization reform, aiming at local self-government empowering, citizens activation in interaction in order to meet their own needs and interests at the municipal level. Successful implementation of power decentralization in Ukraine requires different forms of civic activity of the population aimed at forming effective civil society institutions. Only effective civil society is a mean of citizens conscious self-expression, ready for self-organization and self-realization of their own interests, which is the basis of civil culture.

The aim of our study is to analyze the main forms of citizen's participation at the municipal level, as the main dimension of civic culture in the context of decentralization reform in Ukraine.

Selection of previously unresolved parts of the general problem highlighted in the article.

The problem of the influence of civil culture on the quality of decentralization reform and intensification of civil society institutions becoming in Ukraine.

Analysis of recent research and publications. The question of the civil culture interrelation and power decentralization has been the subject of research by such foreign scientists as: A. de Tocqueville, G.V. F Hegel, M. Weber, Y. Habermas, K.-O. Apel, D. Böhler, G. Wittimo, F. Fukuyama, O. Heffe,

S. Baumgen, R. Dalton, D. Bittchen, K. Boyle, K. Taylor, P. Waitt, T. Marshall, A. Seligman and ukrainian authors: V. Averyanov, V. Bakumenko, O. Boryslavska, M. Bratkovsky, I. Gritsyak, B. Danylyshyn, A. Lelechenko, V. Mamonova, O. Skripniuk, I. Tsurkanova, etc.

Presenting of main material. The category "civil society" is first and foremost related to the concept of "citizen" as a social type of person, characterized by the ability to combine their own and public interests, a sense of duty towards the Motherland [12, p. 117]. The social essence of a citizen is realized by him not through the concept of "citizenship", which is a formal legal status, but on the basis of civil culture. The idea of civil culture is based on the individual ability of the citizen to participate actively in the affairs of society and the state, on the basis of a deep awareness of their rights and responsibilities, maturity of political and legal consciousness, a sense of patriotism [12, p. 122]. The civic idea also implies a person's awareness of himself as a member of a unified social community formed to address vital public issues. The realization of this idea is connected with the formation of a person who is aware of his responsibility and involvement in the life of the community and its assets, for which citizens opinion and sympathy [10, p. 242]. It follows that a person's participation in community life is an integral citizenship attribute and, at the same time, a citizenship manifestation. The contemporary researcher S. Huntington considers the active citizenship participation in socio-political life as a characteristic feature of the third stage of democratic society development, which comes after its structural and representative stages [25, p. 115].

In particular, the theory of participatory democracy is based on the citizens rights to participate in the formation of public authorities, to control their activity, to influence on decisions making process, equal voting rights for all decisions, the exercise of this right in election and referendum procedures, and direct involvement in community life issues. The citizens participation in solving issues of local importance contributes to the growth of their self-awareness, self-esteem and respect for human values: freedom, justice, social equality, which are important for self-organization and protection of their rights and freedoms from the arbitrariness of the state. Awareness of the citizen's responsibility for the state of affairs in the state also contributes to the activation of civil society. This process is manifested in the context of power decentralization reform in Ukraine.

Decentralization means such a way of defining and differentiating tasks and functions, whereby most of them are transferred from the level of central authorities to the lower level and become the lower level bodies tasks [2, p. 128].

Decentralization involves bringing authorities closer to the people and delegating authority and responsibility to representative bodies in communities. According to the American political scientist A. Toffler, decentralization is a "global shift of power" that frees the individual from state custody and allows for democracy to be built from the bottom up [30, p. 24]. In addition, an increase in financial resources on the ground also implies an increase in responsibility for their using. As the authority level on the ground increases, so should the responsibility level for decisions made by officials. In doing so, the public should not be left out of the community problems, but should use all possible tools to reduce corruption and to satisfy the rights of every citizen in that community. In order to form an effective mechanism for monitoring the activities of local authorities, a partnership relations system between the state and civil society institutions should be established. Such partnerships, improving the authorities activities and ensure their transparency and openness, is a factor in improving the provision of administrative services in the community. Therefore, Centers for Administrative Services to the Population are being created as part of decentralization reform in the united territorial communities. According to the Economic Development and Trade Ministry were established 713 Administrative Service Centers in Ukraine (1 July 2017) [18]. According to the Law on Administrative Services, ASC should provide community residents with quality services in various life spheres, as well as accept reports, declarations, complaints, enter into contracts and agreements with representatives of economic entities that have a monopoly position in the relevant services market (water, heat, gas, electricity, etc.) [5].

The role of civic culture in the context of decentralization is also increasing, as the public can engage in various forms of influence on the government in order to address the urgent problems of its coexistence in communities. An important mechanism for citizen participation, a manifestation of their civic competence, is to appeal to the authorities. In particular, the Ukraine Law "On Citizens' Appeals" stipulates that Ukrainian citizens have the right to apply to bodies state, local self-government, citizens associations, enterprises, institutions, organizations regardless of ownership, mass media, officials according to their functional duties with remarks, complaints and suggestions regarding their statutory activities, statement or request for the exercise of their socio-economic, political and personal rights and legitimate interests and complaints of their violation. [14]

An important form of direct population participation in resolving issues related to local government is the Assembly of Citizens, which is approved by the Laws of Ukraine "On Local Self-Government", the Constitution of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine "On Approving the Regulations on General Meeting of Citizens at the Residence in Ukraine" are convened at the place of citizens residence to discuss the most important issues of local life) of any issue related to local government [13]. According to the content of the Law of Ukraine "On Local Self-Government", members territorial community members have the right to initiate consideration in the council (in the order of local initiative) of any issue related to the jurisdiction of local self-government [9]. In addition to the above forms, citizens have the right to carry out public examination. This right is regulated by the government Resolution "On Approving the Procedure for Promoting Public Expertise of the Executive Bodies Activity №976, which gives the right to civil society institutions: to carry out expertise and evaluate the activity of local self-government bodies, to evaluate the effectiveness of making and executing such decisions by such bodies; solving territorial community problems [8].

Public hearings are one of the building elements partnerships and trust between the state and civil society, consultations with the public, which, in accordance with the provisions of the Ukraine Law "On Local Self-Government", are formal meetings at which representatives of local authorities receive public opinion on a specific decision or action by local authorities [16]. The key to the success of public hearings is the citizens cohesion in the topics preparation and the range of issues to be discussed. The subject of the hearing may be a variety issues of concern to the community, including local taxes and fees, utility bills, local budgets, development programs. For example, in Lviv and many other cities of Ukraine, decisions of the executive committees on setting utility bills were overturned by the courts because they did not pass the statutory public consultation [3].

In addition, Ukraine citizens have a right taking part in a general meeting at the residence place to discuss or make decisions on important issues for territorial formation [6]. Decisions taken in the framework of the current legislation are binding on the citizens territorial self-organization bodies of all citizens residing in the respective territory.

Citizens electoral participation plays a special role in decentralization, which is one of the most important civic culture component, because elections are the most common, accessible and mass way of involvement in social and political life, the power formation, a means of influencing on the political course formation, the occasion and needs [7]. The right to vote for citizens is enshrined in Article 38 of Ukraine Constitution, which states that citizens have the right participating in the administration of state affairs, in all-Ukrainian and local referendums, to freely choose and to be elected to state authorities and local self-government bodies. Citizens also enjoy an equal right of access to public service, service in local self-government bodies [10].

Equality of the access right to service in local self-government bodies in the context of decentralization can be implemented precisely for young people having a considerable ideas and proposals for community development. Creativity, a fresh perspective on community development, especially the village community, can be the first step in a young people's political career. An good example of youth involvement in local self-government bodies is the Youth Committee of the Baikovsky community of Ternopil region. Many successful projects have been implemented due to the young people activity there [20].

Under new electoral law, young people have little chance to state's power taking part, but they can demonstrate their professional skills on the local level. Choosing candidates having creative programs that substantiate their political views can create the preconditions for community revival. A striking example of the high professional skills realization is the activity of 27-year-old Yulia Turchmanovich, who heads the Youth Committee of the community in her native village of Baikovtsi, and is a deputy and secretary of the Baikovsky Village Council [20]. Along with this, it is worth noting that the youth activity in the electoral processes is rather low. Age-related studies of previous elections show that the least active group is of voters aged 18 to 24 and those over 60, with the most active being citizens aged 50 to 59 [11]. A large number of political leaders are trying to attract young people to the polls, but political technologists consider this age group of the electorate the least stable.

In many countries that have implemented decentralization reform, the problem of low youth activism has also taken place, but states have tried to activate youth as it is a driving force in the electoral process. In Ukraine, the proportion of young people who cannot decide their political preferences at all is about 16%, and only every third voter under the age of 25 is ready to vote [20]. That is why, in the context of decentralization, special attention should be paid to the problems of young people in order to encourage them to change of civil society and in changes of the community socio-economic development. After all,

young people are most capable of implementing new ideas, and therefore their involvement must take place before the elections. This will allow her to evaluate the opportunities that will be given to her as a result of the candidate election. Therefore, when making choices under new territorial and administrative conditions, young people should pay special attention to the programs with which politicians go to the polls and actively participate in the electoral processes and in the processes of community development as a whole.

Engaging citizens in decentralization processes is the basis for successful reform implementation. Decentralization itself contributes to the nation consolidation around a common goal – joint responsibility for the state future. On this basis, researchers D. Bitchen and K. Boyle believe that the power decentralization, aimed primarily at ensuring "national unity, ... public authorities, by delegating some of their powers to civil society, influence it in such a way that it reflects the nation interests as a political community, whereby governmental structures and civil society institutions cooperate in unison" [22]. In view of this, the purpose of civil society is to reconcile society, to reconcile private and general interests, to mediate between the individual and the state government.

A sign of a civic culture high level is the uniting of citizens into non-governmental organizations, which ensures the political structuring of society, the separation of certain social groups interests, facilitates the relations formalization between political institutions and public organizations and associations. The active and effective activity of public and non-governmental organizations contributes to the institutional development of civil society and its institutions. Such organizations not only socialize citizens by shaping the practical and behavioral dimension of citizenship culture, but also best address the social problems of their territorial community by actively engaging its residents. Thus, citizens learn to take responsibility for the state's affairs in the environment of their cohabitation, to maintain order in it, to observe established behavior standards. It is important that non-governmental organizations cultivate a sense of cooperation, solidarity and civic patriotism among their members. Organizations members display better than others political wisdom, social trust, political activism, and subjective civic competence.

Conclusions. Thus, our analysis made it possible to understand the impact of civic culture on the decentralization processes in Ukraine. Specific forms of civic activity: citizens' appeals, general meetings, public expert examination, public hearings, public consultations, citizens electoral participation, citizens association into non-governmental organizations foster in their members a sense of cooperation, solidarity and civic patriotism, social security. An analysis of the evolution of the civil society role in the decentralization reform proves that only it is able to provide some of society mobilization for finding positive dynamics in the state development, which is an important component of the modernization reforms implementation. In turn, the aim of civil society is to reconcile society, to reconcile private and common interests, to mediate between the individual and the government. It is strategically important for civil society structures to make managerial decisions that imply a transfer to the regional level of procedures whereby the functions of public authorities are subject to control by society, which ensures greater autonomy of regional governance. Decentralization, through its instrumentality, creates an appropriate space for the pluralistic civil society formation, with the capacity to recruit communities into different institutional structures and to develop high-level civic cultures.

References:

1. Gilbret Xoldar Dzh. Gromads'ki sluxannya. URL: [http:// legal-collegium.com.ua/elektroniknugu/gromadski](http://legal-collegium.com.ua/elektroniknugu/gromadski)
2. Grojsman V. Procesy` centralizaciyi ta decentralizaciyi v suchasnomu derzhavnomu upravlinni. V. Grojsman // Derzhavne upravlinnya ta misceve samovryaduvannya. 2015. Vy`p. 2. S. 26-37. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/dums_2015_2_5.pdf.
3. Gromads'ki sluxannya yak zasib vy`rishennya problem tery`torial`ny`x gromad: prakty`chny`j posibny`k. za zag. red. M.D. Gorodka. Ky`yiv, 2015. 108 s. URL: Rezhy`m dostupu: <http://cisc.org.ua/wp-content/uploads/2015/10/books/GromSluhannya.pdf>
4. Decentralizaciya publichnoyi vlady` : dosvid yevropejs`ky`x krayin ta perspekty`vy` Ukrainy` / Bory`slavs`ka O., Zaveruxa I., Zaxarchenko E., ta in. Shvejczars`ko-ukrayins`ky`j proekt «Pidtry`mka decentralizaciyi v Ukraini – DESPRO. Kyiv: TOV «Sofiya». 2012. 128 s.
5. Zakon Ukrainy` Pro administraty`vni poslugy` (Vidomosti Verxovnoyi Rady` (VVR), 2013, # 32, st.409). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> – Zakonodavstvo Ukrainy`.
6. Zbory` gromadyan URL: http://cppk.cg.gov.ua/distsants/courses/pu01/htm/p03_help/h291.html
7. Konstytuciya Ukrainy` : Zakon Ukrainy` vid 28.06.1996 # 254k/96-VR URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
8. Lacy`ba M. Gromads`ka eksperty`za diyal`nosti organiv vy`konavchoyi vlady` : krok za krokom: posibny`k / M. Lacy`ba, O. Xmara, O. Orlovs`ky`j. UNCzPD. Kyiv, 2010. 96 s.
9. Miscevi iniciaty`vy` URL: <http://www.govforc.com/index.php?id=222> – Derzhava dlya suspil`stva.

10. Osnovy` demokratiyi: navch. posib. / M. Bessonova, O. Biryukov, S. Bondarchuk ta in.; Za red. A.Kolodiya. vy`d. 2-ge, stereoty`pne. Kyiv: Vy`d-vo «Aj Bi», 2004. 668 s.
11. Politologichny`j ency`klopedy`chny`j slovny`k /Uporyadny`k V. P. Gorbatenko; Za red. Yu. S. Shemshuchenka, V. D Babkina, V. P. Gorbatenka. – Kyiv: Geneza, 2004. 736 p.
12. Polozhennya pro zagal`ni zbory` gromadyan za miscem prozhy`vannya v Ukraini: Postanovoyu Verhovnoyi Rady` Ukrainy` vid 17 grudnya 1993 r. N 3748-XII. URL: [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/T374800.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T374800.html) – Pravovy`j portal Ukrainy` «Liga-zakon».
13. Pro zvernennya gromadyan: Zakon Ukrainy` vid 26.10.2014 # 393/96-VR. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80> – Zakonodavstvo Ukrainy`.
14. Pro dobrovil`ne ob`yednannya gromad: proekt Zakonu Ukrainy` vid 05.02.2015. URL: <http://www.golos.com.ua/article/9814>. Oficijny`j sayt gazety` Golos Ukrainy`
15. Pro misceve samovryaduvannya v Ukraini : Zakon Ukrainy` vid 21.05.1997 # 280/97-VR. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> – Zakonodavstvo Ukrainy`.
16. P`yat` neobxidny`x krokiv dlya provedennya reformy`. URL: <http://decentralization.gov.ua/fivesteps/item?id=2> Oficijny`j resurs decentralizaciya vlady`
17. Stvorennya centriv nadannya administraty`vny`x poslug v OTG Zbirny`k metody`chny`x materialiv Programy` YeS «U-LEAD Komponent 2: (pochatkova faza)» (robocha versiya Zbirny`ka vid 22.05.2017). Ky`yiv. 2017. URL: https://tsnap.ulead.org.ua/wp-content/uploads/2017/05/Stvorennya_CNAP_v_OTG_versiya_19.06.2017.pdf
18. Strategiya stalogo rozvy`tku «Ukrayina – 2020»: Ukaz Prezy`denta Ukrainy` #5/2015 vid 12.01.2015 r. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
19. Oficijnyj sayt Bajkovec`koi OTG. URL:<https://bsr1653.gov.ua/>
20. Beetham D. Introducing Democracy: 80 Questions and Answers [Text] / D. Beetham, K. Boyle. Cambridge: UNESCO and Polity Press, 2015. 116 p.
21. Baumgen S. Grazhdanskoe obshhestvo y` demokrati`zacy`y` gosudarstva [Tekst] / S. Baumgen; per s angl. M. : [b. y`], 2010. S. 124.
22. Dalton. R. Citizen Politics in Western Democracies: Public Opinion and Political Parties in the United States, Great Britain, West Germany and France [Text] / R. Dalton. Chatham; N.-J. : Chatham House, 2008. 412 p.
23. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century / S.P. Huntington. Norman : University of Oklahoma Press, 1993. 384 p.
24. Toffler Alvin. The Third Wave. N. Y. – Toronto, 1980. P. 155.

Гурик М. І. Громадянська культура в умовах децентралізації: муніципальний рівень

У статті осмислюється сутність громадянської культури в умовах децентралізації в Україні. Автор проводить системний аналіз специфічних ознак громадянськості, робить спробу розкрити характер трансформації громадянської культури на муніципальному рівні. У дослідженні проаналізовано специфічні форми громадянської участі: звернення громадян, загальні збори, громадська експертиза, громадські слухання, консультації з громадськістю, наголошено на тому, що електоральна участь громадян, є однією з найважливіших складових громадянської культури. Зазначено, що ознакою високого рівня культури громадянськості є об'єднання громадян у неурядові організації, які виховують у своїх членів самоорганізацію і самодисципліну, почуття співробітництва, солідарності та громадянського патріотизму, що забезпечує політичну структурування суспільства. Висвітлено важливість ролі громадянської активності молоді в процесі здійснення реформи децентралізації. Проведено аналіз еволюції ролі громадянського суспільства у ході проведення реформи децентралізації. Доведено, що призначення громадянського суспільства полягає у примиренні соціуму, поєднанні приватного та загального інтересів, посередництві між особистістю та державною владою. Наголошується на тому, що стратегічно важливими для структур громадянського суспільства є прийняття управлінських рішень, які передбачають передачу на регіональний рівень процедур, завдяки яким функції органів державної влади піддаються контролю з боку суспільства, що забезпечує більшу автономність регіонального управління. Доведено, що децентралізація завдяки своїй інструментальності створює відповідний простір для формування плюралістичного громадянського суспільства, з розширенням можливостей для власного рекрутування громад у різні інституційні структури. Автори наголошують на тому, що мобілізація громадянського суспільства відбувається завдяки формуванню спільної відповідальності як певної форми громадянської самосвідомості, що слугує утвердженню співпадіння суспільного та громадянського у процесі реалізації відповідних ініціатив.

Ключові слова: громадянин, громадянськість, громадянська самосвідомість, громадянська культура, децентралізація, громадянське суспільство, об'єднані територіальні громади.

DOI 10.31558/2519-2949.2019.4.10

УДК 316.64:32(045)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6671-3316>

Єфтені Н. М., Національний університет «Одеська морська академія»

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

В статті аналізуються проблеми та особливості політичної свідомості, які виникають в процесі трансформації суспільства. Швидкі зміни, які відбуваються в усіх сферах життєдіяльності в суспільстві, призводять до проблем у формуванні свідомості громадян, в тому числі інтересів, ціннісних орієнтацій. Підкреслюється, що політична свідомість відображається в почуттях, поглядах, знаннях населення і характеризує особливості політико-владних відносин в суспільстві. Формування політичної свідомості відбувається завдяки критичному мисленню, аналізу історичного досвіду і сучасних подій, усвідомленню необхідності політичної участі в політичних процесах. Політична свідомість особистості поєднує в собі сформовані ціннісні орієнтації, можливість громадян впливати на функціонування політичної системи та ставлення, рівень довіри до існуючої влади. В умовах трансформації суспільства механізми формування політичної свідомості мають латентний, суперечливий характер.

Зазначається, що політична свідомість сприяє інтеграції різних соціальних груп, індивідів в суспільстві. Політична свідомість пов'язана з особливостями політичної системи, рівнем політичної культури громадян, їх знань та освіти. Політична свідомість, виконуючи свої функції, виступає гарантом стабільного і легітимного функціонування політичної системи. Усвідомлення особистістю свого становища в суспільстві, активна громадянська позиція дозволяє впливати на політичну владу. Неспроможність політичної еліти провести реформи і подолати кризові явища в суспільстві призводить до змін в політичній свідомості і може стати причиною гострих реакцій з боку соціуму, які можуть проявлятися як у вигляді незадоволення політикою існуючої політичної влади, так і активних протестних акцій з боку населення.

Ключові слова: політична свідомість, політична культура, громадська думка, політична участь, політичне маніпулювання

Постановка проблеми. В умовах трансформації українського суспільства, суспільно-політичних відносин проблеми формування політичної свідомості набувають особливої актуальності. Демократизація суспільства пов'язана з змінами політичної свідомості та є важливою і необхідною його умовою. Складні соціально-політичні, економічні і міжнародні проблеми вимагають від особистості уміння усвідомлювати і аналізувати дійсність та процеси, які відбуваються в суспільстві. Політична свідомість виступає не просто показником чи індикатором наявного рівня демократії в суспільстві, а й як чинник та детермінанта процесу її становлення [7, с. 323].

Політична свідомість відображає політичну діяльність та визначає політичну поведінку громадян, їх політичну активність. Рівень політичної свідомості, пануючі в суспільстві настрої та ідеї в період політичної, соціально-економічної нестабільності української держави можуть виступити важливим фактором в формуванні суспільства.

Зміни в політичній системі призводять до змін в політичній свідомості громадян, яка має динамічний характер, тому ігнорування таких змін може призвести до серйозних наслідків для політичної еліти. Високий рівень недовіри в суспільстві і незадоволення діяльністю органів влади, нереалізовані очікування щодо діяльності владних структур впливають на настрої в суспільстві, формування ціннісних орієнтацій. Розбіжності в ціннісних орієнтаціях, розумінні національної ідеї та цілей суспільства сприяють політичній нестабільності в суспільстві, зростанню соціально-політичної напруженості і конфліктів.

Мета статті полягає у виявленні та аналізові особливостей і специфіки формування політичної свідомості особистості в ході трансформації суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування політичної свідомості досліджуються політологами, соціологами, психологами і представниками інших галузей науки.

Питання політичної культури, політичних цінностей, механізмів функціонування політичної свідомості досліджували Г. Алмонд, С. Верба, Р. Дарендорф, Г. Маркузе, К. Поппер, Ю. Хабермас, К. Гаджиєв, Г. Дилигенський, А. Здравомислов, О. Шестопап і т.д. Велике значення для вивчення свідомості відіграли праці З. Фрейда, К. Юнга, Е. Дюркгейма.

Серед українських вчених питанням політичної культури та політичної свідомості, її типології і рівням приділяли увагу О. Бабкіна, В. Денисенко, В. Бебик, Ф. Кирилук, М. Головатий, Є. Головаха, І. Бекешкіна, Н. Паніна.

Зміни поглядів, установок, поведінки, які фіксуються останнім часом в Україні вимагають детального аналізу та вивчення для попередження і вирішення проблем, які можуть виникнути під час розробки зовнішньої і внутрішньої політики держави.

Виклад основного матеріалу

Політична свідомість є сукупністю політичних уявлень та установок суб'єктів політики щодо розвитку суспільства. Вона має мінливий характер, є достатньо динамічною і змінюється в залежності від політичних процесів, подій, явищ. При цьому одні і ті ж поняття сприймаються і оцінюються населенням по різному.

В політичній свідомості виділяються теоретичний і емпіричний (буденний) рівні: Теоретичний рівень політичної свідомості вимагає наукового обґрунтування, теоретичних підходів та ідей до пояснення політичних процесів, забезпечує прогнозами щодо змін та розвитку суспільства. Даний рівень свідомості надає цілісне бачення про закономірності розвитку суспільства, соціально-політичні процеси та дійсність. Виступаючи центром політичної свідомості, теоретично обґрунтовуючи ідеї та погляди, політична ідеологія прагне до розробки доктрини розвитку суспільства і держави, дозволяє усвідомити інтереси та цінності населення. Вивчаючи актуальні проблеми політики, досліджуючи політичні потреби і цінності теоретичний рівень збагачується, максимально відповідає реаліям. Тому цей рівень забезпечує основу політичної свідомості, направлений на перспективи подальшого розвитку і стабільності в суспільстві. Теоретичний рівень формує уявлення суб'єктів політики про становище в системі політичних відносин суспільства і можливостей самоствердження в ньому. Політична ідеологія орієнтується на практичну реалізацію встановлених ідей, поглядів на державу і владу, їх способи управління і регулювання процесів. Це сприяє інтеграції політичної свідомості на рівні суспільних, групових інтересів. Політична ідеологія є багаторівневою і включає в себе розроблені політичні теорії і принципи, політичні програми і лозунги, політичну культуру і різні форми політичної участі.

Буденний рівень політичної свідомості виражений через політичні погляди суспільства, соціальних груп і прошарків, індивідів, які беруть участь в політичному житті. Його можна охарактеризувати нестабільністю, фрагментарністю, емоційністю, суперечливістю, оскільки даний рівень побудований на власних знаннях, уявленнях, переживаннях, відчуттях. Процес формування політичної свідомості має індивідуальні особливості і механізми формування. Базуючись на власному досвіді, даний рівень має обмежені можливості і створює передумови до впливу та маніпуляцій.

Політична свідомість відображає уявлення та погляди окремих індивідів чи соціальних груп про політичну систему в цілому, політичні процеси та політичну владу, а також роль особистості в політиці. Вона обумовлена особливостями розвитку суспільства, політичного мислення, знань, цінностей і переконань людини. Зміст політичної свідомості складають потреби, інтереси, установки, орієнтації, які визначають її направленість. Оцінку політичної свідомості можна здійснювати через систему цінностей, світогляд людей, їх інформованість щодо політики.

Актуальним є дослідження суб'єктів політичної свідомості, відповідно виділяється масова, групова та індивідуальна політична свідомість. Масова політична свідомість висвітлює ставлення суспільства до актуальних проблем, які мають політичне підґрунтя. Оскільки ставлення суспільства розповсюджується щодо значних соціально-політичних явищ і подій в суспільстві, то може мати певні політичні наслідки, в тому числі сприяти кардинальним змінам.

На формування політичної свідомості впливають соціально-економічне становище держави і політичні процеси, явища, які відбуваються останнім часом. Це підтверджується результатами соціологічних досліджень, які проводяться в Україні. Зокрема, найактуальнішими проблемами для більшості опитаних залишаються війна на Сході України (62%) та соціально-економічні проблеми: низький рівень зарплат чи пенсій (56,8%), високі комунальні тарифи (53,3%) та зростання цін (32,9%). Значна частина населення віднесла до найактуальніших проблем корупцію в центральній владі (20%), безробіття (19,3%) та недоступність якісного медичного обслуговування (13,7%) [9].

Яскраві емоційні хвилювання, які викликають загальну стурбованість серед населення, в подальшому створюють загальне ядро для масової політичної свідомості. В Україні актуальною проблемою для більшості опитаних залишається воєнний конфлікт на Сході України (62%) [8].

Феномен політичної свідомості реалізується в політичній діяльності індивідів і розкриває процес закріплення знань, цінностей. Це динамічний процес, в якому відображаються вплив різноманітних об'єктивних факторів, суб'єктів політики, які можуть значною мірою скоригувати відносини в суспільстві, вплинути на зміни в політичній системі суспільства. Результатом формування політичної свідомості є політична культура, створення системи політичних переконань.

Політичні переконання дозволяють індивіду ідентифікувати себе в політичній системі, формують систему цілей і цінностей. Індивід, усвідомлюючи свої очікування та орієнтири, ідентифікує себе з певними соціальними групами. Це дозволяє йому орієнтуватися в політичних процесах, здійснювати політичну діяльність. Підтвердженням цьому є вплив ідей, які виникають в суспільствах, підтримуються населенням і сприяють різким змінам (переворотам, революціям тощо).

Політична культура визначає систему цінностей, притаманну суспільству, соціальним групам, і буде впливати на політичну участь індивідів і прийняття ними певних рішень. Хоча при цьому соціальні групи здійснюють певний тиск на світогляд особистості, обмежують прояви її самостійності і активності, або навпаки можуть сприяти їм.

Значна роль у формуванні політичної свідомості відводиться інформації, яка надходить від політичної влади, офіційних джерел і циркуляції неформальної інформації, не підтверджених офіційно даних, тобто чуток, пліток тощо. Ступінь достовірності і повнота інформації дозволяють індивіду використати її при здійсненні вибору. Засоби масової інформації є елементом громадянського суспільства, бо саме через медіа соціально активні люди виходять на велику суспільну арену [6]. Використовуючи технології і особливі прийоми психологічного впливу, засоби масової інформації є найефективнішими маніпуляторами, які мають на меті оперативне і стратегічне маніпулювання. Зміна мислення, сприйняття інформації, поведінки людей відбувається без урахування їх інтересів. ЗМІ мають свою цільову аудиторію і з допомогою політичних міфів подають інформацію, яку наповнюють реальним змістом, і аудиторія її очікує і готова в неї вірити. Політичні міфи створюють ілюзії у населення, а не пояснюють реальну дійсність. Хоча за певних умов, політичні міфи можуть мобілізувати населення, впливати на їх дії. Під час політичних виборів відбувається активний вплив на громадську думку, мислення і політичну свідомість особистості.

Пізнавальний блок політичної свідомості включає політичну інформованість, політичні знання, уявлення, які можуть мати відносний характер і не завжди відповідати реальним процесам розвитку суспільства, оскільки можуть базуватися на чутках, а не на об'єктивних фактах. Це свідчить про незрілу політичну культуру в суспільстві, необхідність приділити увагу покращенню політичної освіти та рівня знань серед населення. Велику увагу в даному контексті потрібно приділяти і правовій свідомості, оскільки дотримання правових норм є обов'язковими для кожного громадянина. На жаль, сьогодні в вищих навчальних закладах політологія може викладатися за вибором студентів, тому з формуванням політичних знань можуть виникнути прогалини і в подальшому проблеми в об'єктивному аналізові соціально-політичних процесів в суспільстві.

Мотиваційний блок політичної свідомості наповнюється політичними інтересами, потребами, цінностями, цілями, установками і переконаннями, які спонукають людей до певної політичної поведінки, підштовхують до впливу на зміни в суспільстві. Вибори Президента України і парламенту показали, що населення є досить активним на виборах, зокрема – Президента України 62, 09 %, в парламент була дещо нижча явка – 49, 2 %, як зазначається на сайті Центральної виборчої комісії [10].

Висновки

Політична свідомість особистості є складним феноменом, який не має відображати політичну дійсність в даний момент, а бути орієнтованим на формування політичного мислення і його удосконалення в майбутньому. Оскільки сучасна людина пов'язана з політикою, вона відчуває, що може впливати на політичну ситуацію в державі і вибирає для цього відповідні форми політичної активності.

Події, які відбуваються в сучасній Україні, підштовхнули українське суспільство до змін в політичних поглядах та настроях більшої частини населення. Сформовані цінності та знання стають орієнтиром для особистості і проявляються у відповідних формах політичної участі, що сприяє стабілізації чи дестабілізації розвитку суспільства.

Формування політичної свідомості особистості залежить від політичної освіти, набутих знань, сформованих уявлень і норм, одночасно вона є віддзеркаленням типу політичної системи, соціально-економічних і культурних умов суспільства. Значна роль належить міжособистісним комунікаціям, які розширюють світогляд особистості та її особистий досвід, сприяють інтеграції до соціальних груп з відповідним мисленням. Рівень політичної свідомості залежить від соціальних груп, прошарків, до яких належить індивід, його соціального статусу.

Політична свідомість наповнює політичну поведінку змістом, сприяє взаємодії між політичною владою та соціальними групами. На політичну свідомість здійснюють вплив явища і події в суспільстві, в світі, засоби масової інформації. Формування політичної свідомості пов'язане з критичним осмисленням соціально-політичних процесів, умінням об'єктивно і раціонально оцінювати явища і події, узагальнювати і структурувати інформацію, яка надходить з різних джерел.

Формуючи політичну свідомість, особистість ідентифікує себе з суспільством, співвідносить себе з політичною системою. Політична влада враховує особливості політичної свідомості, зокрема відсутність політичних знань, що дозволяє їй маніпулювати свідомістю особистості і орієнтуватися на вибір ефективних технологій політичної маніпуляції. Розчарування в політичній владі, політичних лідерах може викликати швидкі зміни в громадській думці, настроях населення і масовій поведінці. Такі зміни в політичній свідомості сприятимуть зростанню соціально-політичної напруженості і зростанню нестабільності політичної системи.

Бібліографічний список:

1. Бабкіна О. В., Безродний Є. Ф., Горбатенко В. П., Дмитренко С. П., Дорофей В. Т. Політологія: Посібник для студ. вузів / О.В. Бабкіна (ред.), В.П. Горбатенко (ред.). К. : Видавничий центр "Академія", 2004. 366 с.
2. Бебик В. Політична свідомість українського суспільства. Соціальна психологія. 2007. № 5. С. 18-24.
3. Бебик В.М. Політологія для політика і громадянина: монографія. Київ : МАУП, 2003. 424 с.
4. Буркут І., Гуйтор М. Свобода вибору чи маніпуляції політтехнологів. Буковинський журнал. 2003. № 3-4. С. 74-96.
5. Головаха Є. Особливості політичної свідомості: амбівалентність суспільства та особистості . Політологічні читання, 1992. № 1. С. 24-39.
6. Головаха Є. Як змінюється суспільство [Електронний ресурс]. – URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/yak-zminyuyetsya-suspilstvo/> (дата звернення: 20.11.2019).
7. Кравченко Ю.І. Політична культура та політична свідомість як детермінанти розвитку демократично-орієнтованої держави. Українська політична нація : генеза, стан, перспективи: Монографія / За заг. ред. В.С.Крисаченка. Київ : НІСД, 2004. 647 с.
8. Соціально політична ситуація в Україні URL: http://socis.kiev.ua/ua/2019-02/?fbclid=IwAR1A-2Gdn0NvMrhoc_IzLz8Dffm6NLiFSP0oS7Mhyh-7mSclEwIHvIxErUc (дата звернення: 20.11.2019).
9. Україна напередодні президентських виборів 2019. – лютий. URL: http://socis.kiev.ua/ua/2019-02/?fbclid=IwAR1A-2Gdn0NvMrhoc_IzLz8Dffm6NLiFSP0oS7Mhyh-7mSclEwIHvIxErUc (дата звернення: 20.11.2019).
10. Вибори Президента України. Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wpr063prt001f01=720.html> (дата звернення: 20.11.2019).

References:

1. Babkina O. V., Bezrodny`j Ye. F., Gorbatenko V. P., Dmy`trenko S. P., Dorofej V. T. Politologiya: Posibny`k dlya stud. vuziv / O.V. Babkina (red.), V.P. Gorbatenko (red.). K. : Vy`davny`chy`j centr "Akademiya", 2004. 366s.
2. Beby`k V. Polity`chna svidomist` ukrayins`kogo suspil`stva. Social`na psy`xologiya. 2007. # 5. С. 18-24.
3. Beby`k V.M. Politologiya dlya polity`ka i gromadyany`na: monografiya. Ky`yiv : MAUP, 2003. 424 s.
4. Burkut I., Gujtor M. Svoboda vy`boru chy` manipulyaciyi polittexnologiv. Bukovy`ns`ky`j zhurnal. 2003. # 3-4. S. 74-96.
5. Golovaxa Ye. Osobly`vosti polity`chnoyi svidomosti: ambivalentnist` suspil`stva ta osoby`stosti . Politologichni chy`tannya, 1992. # 1. S. 24-39.
6. Golovaxa Ye. Yak zminyuyet`sya suspil`stvo [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/yak-zminyuyetsya-suspilstvo/>.
7. Kravchenko Yu.I. Polity`chna kul`tura ta polity`chna svidomist` yak determinanty` rozvy`tku demokraty`chno-oriyentovanoji derzhavy`. Ukrayins`ka polity`chna naciya : geneza, stan, perspekty`vy`: Monografiya / Za zag. red. V.S.Kry`sachenka. Ky`yiv : NISD, 2004. 647 s.
8. Social`no polity`chna sy`tuaciya v Ukrayini URL: http://socis.kiev.ua/ua/2019-02/?fbclid=IwAR1A-2Gdn0NvMrhoc_IzLz8Dffm6NLiFSP0oS7Mhyh-7mSclEwIHvIxErUc (data zvernennya: 20.11.2019).
9. Ukrayina naperedodni prezy`dents`ky`x vy`boriv 2019. – lyuty`j. URL: http://socis.kiev.ua/ua/2019-02/?fbclid=IwAR1A-2Gdn0NvMrhoc_IzLz8Dffm6NLiFSP0oS7Mhyh-7mSclEwIHvIxErUc (data zvernennya: 20.11.2019).

10. Vy`bory` Prezy`denta Ukrainy`. Central`na vy`borcha komisiya. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp063pt001f01=720.html> (data zvernennya: 20.11.2019).

Efteni N. M. Peculiarities of political consciousness formation

The article analyzes the problems and peculiarities of political consciousness that arise in the process of transformation of society. The rapid changes that are taking place in all spheres of life in society lead to problems in the formation of citizens' consciousness, including interests, value orientations. It is emphasized that the political consciousness is reflected in the feelings, attitudes, knowledge of the population and characterizes the peculiarities of political and power relations in society. The formation of the political consciousness of the individual is due to critical thinking, analysis of historical experience and contemporary events, awareness of the need for political participation in political processes. The political consciousness of the individual combines the formed value orientations, the ability of citizens to influence the functioning of the political system and attitude, the level of trust in the existing power. In the conditions of transformation of society the mechanisms of political consciousness formation are hidden, contradictory.

It is noted that political consciousness promotes the integration of different social groups and individuals in society. Political consciousness is related to the particularities of the political system, the level of political culture of citizens, their knowledge and education. Political consciousness, while performing its functions, allows to guarantee a stable and legitimate functioning of the political system. Awareness of one's position in society, an active civic position allows one to influence political power. The inability of the political elite to carry out reforms and overcome the crisis in society leads to changes in political consciousness and can cause sharp reactions from the society, which can manifest as dissatisfaction with the policies of the existing political authorities and active protest actions by the population.

Key words: *political consciousness, political culture, public opinion, political participation, political manipulation*

ІДЕОЛОГІЯ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ДОКТРИНИ ДЕРЖАВНОГО УРЯДУВАННЯ У ФРАНКІСТСЬКІЙ ІСПАНІЇ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ

У статті наголошується на актуальності концептуального опрацювання ідеологічної практики франкістського авторитарного режиму, який підготував умови для мирного й швидкого демократичного транзиту та набуття Іспанією в історично короткі терміни повноцінної суб'єктності у світовій та європейській політиці; з'ясовані історіографічні здобутки вітчизняної та зарубіжної науки з досліджуваної проблематики; вказані існуючі лакуни у вивченні цього питання; проаналізовані ідеологічні засади та суспільно-політичні доктрини державного урядування у франкістській Іспанії, їхні історичні витоки, фактори та причини формування, складові, сутність, спрямування, еволюція та трансформація ідеологічних принципів та доктрин відповідно до історичних етапів, які пройшов у своєму розвитку іспанський франкістський режим упродовж 1939-1975 років; доводиться відсутність у франкістській Іспанії уніфікованої ідеології на зразок націонал-соціалістичного чи фашистського режимів, проводиться компаративістика франкізму з режимом Хорти в Угорщині, Пілсудського у Польщі, Антонеску в Румунії; стверджується використання франкізмом розмаїтого ідеологічного спектру, репрезентованого націоналістичними, традиціоналістськими, консервативними рухами, коріння яких часто сягають у давнє історичне минуле Іспанії, вивчаються їхні історичні, політико-філософські, соціальні витоки та складові, простежується особливості їхнього становлення, розвитку, модифікації та еволюції відповідно до трансформації політичної, соціально-економічної та зовнішньополітичної практики франкізму, починаючи з кінця 1950-х років. Автор статті зазначає пряму взаємозалежність специфіки стабілізаційно-реформаторського франкістського авторитаризму в Іспанії та моделі її переходу до повноцінної демократії, набуття нею членства в Північноатлантичному альянсі та Європейському Союзі.

Ключові слова: Ф. Франко, ідеологія, каудилізм, антикомунізм, націоналізм, фалангізм, фашизм, католицизм, монархізм.

Після руйнації СРСР та радянсько-соціалістичного блоку на теренах пострадянського простору актуалізувалась вивчення наукової й прикладної проблематики тоталітарно-авторитарних режимів. Неоцінений вклад у розробку політичної концепції тоталітаризму, його сутності, змісту, критеріїв та ідентифікації стосовно німецької, італійської національних політичних систем 1930-х – 1940-х років та радянського режиму зробили американські та західноєвропейські вчені: Х. Арндт, К. Фрідріх, Зб. Бжезинський, Р. Арон, Х.Лінц та інші [1; 2; 3]. У контексті предмету нашого дослідження констатуємо, що однією з найприкметніших ознак тоталітарної політичної системи є наявність генерованої партією-монополістом нової, єдиної і всеохоплюючої ідеології, завдання якої полягало у тотальній перебудові суспільства та людини.

Паралельно розвивалося, зокрема і в Україні, концептуальне опрацювання авторитаризму, визначення його системотвірних ознак, відхід від ототожнення з тоталітаризмом [4; 5; 6]. Наукові пошуки дозволили з'ясувати, що авторитарний режим – це цілком самостійний, принципово відмінний від тоталітарного режиму соціально-політичний феномен ХХ сторіччя, якому не притаманна єдина та нова ідеології, спрямована на тотальну перебудову суспільства, натомість існує орієнтація на національні, консервативні традиціоналістські ідейні та моральні цінності [6, с.3-15; 7, с. 14].

Водночас у вітчизняній історичній іспаністиці окреслився у 1990-х роках інтерес до політичної та економічної практики франкізму, який був, зокрема, спричинений унікальним іспанським демократичним транзитом, який немає аналогів у сучасній світовій історії, та пошуками відповіді

на питання, яке місце та роль зіграв майже 40-річний франкістський режим у мирному та швидкому переході Іспанії від авторитаризму до демократії, у набутті нею за короткий історичний термін повноцінної суб'єктності у світовій та європейській політиці.

Водночас у теорії та практиці франкістської політичної системи існує суттєва лакуна, яка комплексно не досліджена, і потребує подальшого наповнення та з'ясування. Це стосується, по-перше, аналізу ідеологічних засад та суспільно-політичних доктрин, якими послуговувався франкістський режим упродовж своєї тривалої історії, а по-друге, чи сповідують і якою мірою, як зауважив зарубіжний науковець, політичні сили сучасної Іспанії ідеї франкізму [8, с. 24].

Виходячи із вище мовленого, метою та завданнями нашого дослідження є аналіз процесу формування ідеології та суспільно-політичних доктрин франкістського режиму, їхніх історичних, політико-філософських, соціальних витоків та складових, особливостей їх становлення, розвитку та еволюції відповідно до трансформації політико-економічної та зовнішньополітичної практики франкізму.

На теренах колишнього СРСР за абсолютного домінування марксистсько-ленінського підходу іспанський франкістський режим 1936-1975 років інтерпретувався фактично до початку 1990-х років як тоталітарний, фашистський. Такий псевдонауковий підхід убезпечував радянських науковців від будь-яких сумнівів щодо ідеології франкізму як фашистської і повного ототожнення її з іспанським різновидом фашизму, тобто фалангізмом [9, с.275, 277, 279, 282, 287, 390; 10, с.278, 303, 325; 11, с.287-340; 12, с.43-67].

У той же час лише поодинокі представники зарубіжної іспаністики лівого спрямування підтримували радянську тезу про фашистську ідеологію франкізму. До цього кола належить Рамон Тамамес, відомий іспанський економіст, за радянською термінологією «прогресивний іспанський дослідник», який навіть 1960-і роки, коли відбувалася серйозна трансформація франкістського режиму у бік його поступової і латентної лібералізації, вважав роками існування в Іспанії фашистської держави [13, с.26; 14]. Натомість інший іспанський дослідник марксистської орієнтації Серхіо Вілар, заперечуючи фашистську сутність франкізму, пропонує власну дефініцію його як «військово-інтегралістської диктатури» і стверджує, що навіть у 1939-1943 роках, тобто роках воєнних успіхів держав осі, «диктатура генералісімуса» не була фашистською [15, р. 39-45].

Хуан Вісенс, радянський історик іспанського походження, був єдиним, хто, незважаючи на тотальне домінування в СРСР марксистсько-ленінського підходу, зініціював аналіз проблематики ідеологічної конгломератності франкізму і підсумував своє дослідження наступним висновком: «франкізм і фаланга (іспанський різновид фашизму – О.І.) – це різні явища» [16, с.93].

Отожнення «франкізм – фалангізм» не знаходимо у сучасній зарубіжній та вітчизняній іспаністиці.

Перші наукові розвідки у досліджуваній царині були здійснені у вітчизняній іспаністиці ще 1996 році [6;7] і розвинені у подальших наукових пошуках [17].

Найвагомішу ідеологічну легітимізацію свого руху і влади Франсиско Франко отримав збоку католицької церкви, що заперечує фашистську сутність франкістського режиму. Щоправда, церковні ієрархи Іспанії не брали участі у підготовці військового повстання. Але з його початком один за одним висловлюють свою підтримку “патріотично-військовому” рухові, називаючи його “хрестовим походом за релігію, батьківщину та цивілізацію”. Не з'ясовано, кому належить ініціатива цього визначення. Вважають, що кардинал Гома, архієпископ Толедо і примас Іспанії, якого часто кваліфікують як духовного наставника повстання, ще в 1932 році доводив, що “святе провидіння” врятує Іспанію. Про “хрестовий похід” говорили на своїх зібраннях карлісти, які пізніше брали участь у громадянській війні під гаслами “Хай живе релігія!”, “Хай живе Ісус Христос!” Першим, хто публічно вжив цей термін, був, як стверджує іспанський історик Серхіо Вілар, Франко. Це сталося 23 липня під час промови по радіо Тетуана. 23 серпня 1936 року єпископ Памплони Марселіно Олаєча заявив: “Тільки війною без хрестового походу ми не переможемо» [18, р.8, 279-280; 15, р. 41-45].

Першого жовтня 1936 року після передачі Франко повноважень генералісімуса та глави уряду єпископ Саламанки Пла-і-Даніель опублікував пастирське послання, в якому оголосив національний рух “хрестовим походом”. Необхідно підкреслити, що це була відповідь і на бузувірську практику переслідувань за релігійні переконання у республіці і республіканській зоні в роки громадянського протистояння. Можливо, ні в якій іншій період європейської та світової історії, в жодній країні, крім СРСР, не виявлялась така сильна ненависть до релігії і всього того, що з нею зв'язане, як це сталося в Іспанії. Достатньо було бути священиком, щоб опинитися під загрозою розстрілу. Було

вбито 4184 священиків, 283 віруючих жінки, 2365 віруючих чоловіків, всього – 6832 особи. Загалом, репресовані священики та віруючі склали десять відсотків жертв у республіканській зоні. Якщо ж врахувати мирян, що зазнали переслідувань за віру, за використання розп'яття, то ця цифра зростає до 90 відсотків [19, р. 1447].

Отже, наголосимо, провідною консолідуючою силою франкістської держави стали християнство західного зразка і католицька церква. Франкізм спробував перетворити католицизм у глобальну, всеосяжну ідеологію (на зразок європейської християнської демократії). Структура та принципи франкістського режиму були за своєю природою державницькими, централістськими. Церква, католицизм і націоналізм стали основою їхньої єдності, значно простішої і зрозумілішої іспанцеві, аніж республіканські ідеї [20, р. 27; 21, с. 323; 9, с.363].

Велика питома вага консервативно-традиціоналістських елементів у блоці націоналістів, вплив церкви, погляди самого Франко, “покірного волі церкви”, вплинули на формулу майбутньої Іспанії, яку запропонував генералісимум у своєму першому публічному виступі як глава держави 19 січня 1937 року: “Іспанія повинна стати католицькою державою”. Ідеологічні принципи режиму концентрувались в поняттях “Бог, батьківщина, справедливість”. Тому франкістський режим не міг бути ідеологічно пов'язаний з тими силами, які заперечували католицизм як принцип, тобто з нацизмом [22, с.5; 15, р.11; 35, р. 9-21].

Ще під час громадянської війни і особливо по її завершенні в хід було пущено чимало вигадок і навіть “чорних легенд” про природу, сутність, мету та завдання як військового путчу, так і урядів Народного фронту [23, р. 510-517].

Найбільш поширена версія, що виникла у таборі лівих, стосується нібито фашистського характеру подій 17-18 липня, інспірованих та підготовлених Італією та Німеччиною з метою встановлення в Іспанії фашистського режиму. Цю версію посилено експлуатували ідеологи колишнього СРСР, вона й досі подає ознаки життя на пострадянських теренах.

Вище наведено розлогий фактичний матеріал, який свідчить, що громадянська війна в Іспанії була наслідком драматичного, а почасти й трагічного збігу внутрішніх політичних обставин, особливостей та специфіки розвитку іспанського суспільства у 20-30-х роках ХХ століття. І тільки з вини самих його учасників громадянське протистояння набрало інтернаціонального характеру через широкомасштабну допомогу, надану Італією, Німеччиною та Радянським Союзом відповідно франкістам та республіці. Нема жодних документальних свідчень про те, щоб німецький та італійський уряди хоча б володіли офіційною інформацією про підготовку повстання іспанськими військовими, не кажучи вже про їх участь в його підготовці. Перші контакти Моли та Франко з італійськими та німецькими урядовцями почалися в перші дні громадянської війни. Серед мотивів, що спричинили втручання Гітлера в іспанські справи, слід назвати передовсім ідеологічний, а також стратегічний, а не економічний, як інколи стверджують. Матеріальний фактор з'явиться пізніше [24, р. 118 ; 25, р. 119; 26, с.244].

Щодо загальноприйнятих тверджень радянських істориків про те що франкістський режим є “централізованою тоталітарною фашистською диктатурою”, державою “тоталітарного ладу зверху донизу” чи “іспанським різновидом фашистської державності” [9, с.279, 282, 287, 390; 12, с. 47-63], то вони цілком безпідставні. Спростовують їх аргументовані відповіді на такі питання. Усі вони заперечні: чи сповідував Франко фашистські (фалангістські) ідеї? Чи був він фашистом (фалангістом) і членом фалангістської партії? Чи належить фаланзі хоч якась роль у підготовці повстання? Чи стала реформована у 1937 році фаланга партією Франко, тобто державною партією, на кшталт націонал-соціалістичної Гітлера чи фашистської Муссоліні?

Перш за все підкреслимо, що життєвий шлях та військова кар'єра Франсиско Франко пролягали рівнобіжно з діяльністю фаланги, але їхні дороги ніколи не перетиналися. Галісійський генерал залишався, принаймні до 1936 року, аполітичною людиною, сповідував традиційні засади, успадковані від дідів-прадідів і котрі, як відомо, фаланга певною мірою прагнула знищити. Він був цілковито зосереджений на своїх професійних обов'язках та здобутті військової кар'єри, яка, як ми вже відзначали, була блискучою.

“Іспанська фаланга і ХОНС” з 1934 року, тобто з часу свого заснування, залишалась малозначною у широкому спектрі політичних партій, що діяли в Іспанії. Річ у тім, що іспанська нація і в ХХ столітті була найбільш традиціоналістською з-поміж усіх європейських народів. Націоналізм європейського гатунку, зокрема, німецького чи італійського, що почували себе скривдженими наслідками Першої світової війни, не мав ґрунту в Іспанії. Йї ніхто реально не загрожував, вона не брала участі у жодному міжнародному конфлікті, який міг би викликати

надмірне загострення національних почуттів. До того ж загальноіспанський націоналізм був розбавлений регіональними націоналізмами, особливо каталонським та баскським, які виступали проти єдиної іспанської державності. Це, звичайно, не означало, що іспанцям бракувало національного самопочуття, але їм не був властивий організований націоналізм у формі ідеологічно зорієнтованих тоталітарних партій чи рухів. Окрім цього, сильну конкуренцію іспанському фашизму – фалангізму – складала політичний католицизм в особі СЕДА, лівих партій (ІСРП , КП) та анархізму [27, с. 140].

На середину 30-х років “Іспанська фаланга і ХОНС” так і не спромоглася стати масовою партією, в її лавах перебувало всього 5 тис. членів, переважно студентська та інтелігентська молодь [28, с. 103-115].

Друга Національна рада фаланги прийняла рішення про участь у парламентських виборах, призначених на 16 лютого 1936 року. Фаланга могла перемогти лише у союзі з іншими партіями. Проте лідери Національного блоку не мали найменшого бажання включити її у свої виборчі списки, перш за все через нечисленність фалангістського електорату. До того ж вони остерігалися відходу від блоку більшості іспанців, які дотримувалися консервативно-традиціоналістських традицій і не сприймали антипарламентські та антиклерикальні гасла фаланги. Отож довелося їй самостійно брати участь у парламентських виборах, що позначилося на їх результатах. Фаланга отримала лише 44000 голосів, що становило лише 0,7 відсотка всіх бюлетенів. У Мадриді ця партія виборола 5 тис., у Вальядоліді ще менше – 4 тис. голосів, що склало відповідно 1,19 та 4 відсотки від загальної кількості виборчих голосів у цих містах. Лідер фаланги Хосе Антоніо Прімо де Рівера, балотуючись у Кадісі, набрав 6965 голосів. Таким чином на виборах 1936 року фаланга не виборола жодного депутатського мандату в іспанському парламенті [24, р.94].

Після перемоги на виборах Народного фронту існування фаланги взагалі стало проблематичним. У березні 1936 року Хосе Антоніо був ув'язнений під смішним приводом – за незаконне зберігання зброї. Хто тоді в Іспанії не мав зброї? Така ж доля спіткала й інших фалангістських керівників. Сама партія та її видання були заборонені. Уряд Народного фронту ініціював масові арешти фалангістів. Партія змушена була піти у підпілля. Фактично у фаланги як партійної організації зникли будь-які перспективи. Станом на 1 червня 1936 року через арешти, вуличні сутички вона втратила 70 відсотків своїх членів [24, р.102-105].

В цих умовах лише союз з іншими політичними силами міг врятувати фалангу. Та досягти цього практично було неможливо. Хосе Антоніо спробував налагодити із тюрми через посередників контакти з генералом Молою і навіть поторгуватися з ним. Він передав генералові “конфіденційну” інформацію про членів фаланги, її принципи і навіть намагався нав'язати своє бачення заколоту. Хосе Антоніо пообіцяв Молі підтримку у перші дні заколоту у формі 600 озброєних молодиків, що було, звичайно, краплею у морі. Мола справедливо сумнівався у бойових якостях нечисленної фалангістської міліції, яка годилася хіба що для нетривалих вуличних сутичок, і відмовився від послуг фалангістів. Таким чином, не було жодних домовленостей між військовими та фалангістами під час підготовки виступу 17 липня [24, р.110-113, 115; 28, с.110-115].

Щоправда, фалангістські лідери, з одного боку, хоч і сумнівалися у спроможності військових здобути перемогу, а з другого, мріяли про неї, бо вважали, що успіх повстання допоможе їм проголосити в Іспанії фашистську державу. “Нехай усі товариші, – писав Хосе Антоніо, – усвідомлять, якими образливими є пропозиції щодо участі фаланги в ролі статистів руху, який не призведе до націонал-синдикалістської революції.” І фалангісти вдалися до самогубної акції, захопивши 11 липня у Валенсії міську радіостанцію та заявивши, що “націонал-синдикалістський рух вийде незабаром на вулиці.” У відповідь ліві влаштували ніч погромів та підпалів у третьому за величиною місті Іспанії [24, р.114].

З початком повстання фалангісти спонтанно переходили на бік військових там, де мали хоч якусь силу, але ніякої суттєвої допомоги не могли надати через неузгодженість своїх дій та нечисленність. Фаланга залишалася автономною цивільною силою, яка не мала жодних офіційних зв'язків зі створеною Хунтою національної оборони [24, р.116, 120].

Отже, достатньо підтверджено той факт, що іспанські фашисти – фалангісти – непричетні до підготовки та організації виступу військових. Не маємо і жодних даних про контакти генерала Франко з фалангістами. Взагалі кваліфікувати військове повстання фашистським, а Франко – фашистом, – щонайменше некоректно. Те, що так робили радянські дослідники, було вважаємо, примусовою даниною часові. Ті, хто й нині дотримується такого погляду, свідомо цураються правди.

Але існує й інший бік справи, який полягає у тому, що з розгортанням громадянської війни фаланга поступово почала набирати ваги і кількісно зростати. Її радикальний націоналізм, авторитаризм, агресивна термінологія приваблювали частину членів інших партій, представників аполітичних середніх класів. Це сталося через те, що з початком громадянської війни ліві та ліберальні партії були заборонені у національній зоні і припинили свою діяльність. Лише карлісти та фалангісти трималися на плаву. Вони не брали участі у формуванні Хунти національної оборони, в обранні Франко генералісимумом та главою уряду. Більше того, коли провідна фалангістська газета “ФЕ”, що виходила у Севільї відгукнулася на обрання Франко головнокомандувачем збройних сил національної зони хвалебною статтею, то це викликало приступ люті у фалангістських керівників Мадрида й Андалузії, оскільки вони вважали генералісимума головним ворогом фаланги [24, р.129; 25, р. 175].

Неоднозначно оцінюють науковці декрет Франко від 19 квітня 1937 року про створення “Іспанської традиціоналістської фаланги і ХОНС”. Важко погодитися з думкою, що генералісимум керувався при цьому лише прагненням зміцнити свою владу через принцип “фюрерства”, зв’язки з нацистською Німеччиною і фашистською Італією та скопіювати фашистську модель державного ладу [29, с. 122].

Рішення Франко заснувати синкретичну і гетерогенну партію на базі фалангізму видається логічним й раціональним. По-перше, слід взяти до уваги загальноєвропейський політичний контекст, коли більшість держав перебували у процесі створення синкретичних національно-авторитарних систем, наслідуючи італійський приклад, формували державні партії і застосовували корпоративні методи регулювання економіки. По-друге, спектр політичних сил, що репрезентував національну зону, очолювану генералісимумом, був дуже розмаїтим. Передовсім фалангу, що залишилася без Хосе Антоніо, роздирали чвари: точилася боротьба за керівництво, партія продовжувала бути аморфною, без чітких організаційних структур. Створену із семи членів Хунту, як орган колективного керівництва, очолив Мануель Еділья, колишній корабельний механік, якому бракувало як освіти й розуму, та і організаційного досвіду, та харизми Хосе Антоніо. Фалангісти не могли дійти єдності щодо подальших дій, часто гору брали ортодокси, які закликали до перевороту за прикладом нацистської Німеччини. Серед монархістів – альфонсистів та карлістів – тривало уперте протистояння щодо кандидата на іспанський престол. Альфонсисти бажали відновлення військово-монархічного режиму за зразком диктатури Прімо де Рівери, карлісти – проголошення монархічної теократичної держави. При цьому обидва табори монархістів бачили Іспанію як авторитарну корпоративну державу. Тліла постійна ворожнеча між фалангістами та монархістами. Карлісти, до речі, називали фалангістів “нашими червоними”. Військові уникали будь-якої політизації, але теж не бажали віддати результати перемоги в чужі руки [24, р.121-124; 25, р. 181; 30, с.195; 31, р.51-54].

Таким чином, основна мета створення блоку, що отримав назву “Іспанська традиціоналістська фаланга і ХОНС” (ФЕТ і ХОНС) – очевидна, вона полягала в об’єднанні та консолідації соціальних груп та політичних сил, які підтримували Франко. Йшлося про те, щоб запобігти конфліктам між тими силами, що перебували у національній зоні, і тим самим усунути причини, які призвели до поразки у республіканській зоні, і, нарешті, поставити під контроль екстремістські елементи фаланги. На нашу думку, об’єднання політичних сил у національній зоні стало запорукою перемоги франкістів у громадянській війні. Каудильйо зробив те, чого не могли досягти у республіканці і врешті-решт зазнали поразки.

Сам Франко запевняв, що нове об’єднання не є політичною партією, а “єдиним політичним організмом національного характеру, що це союз об’єднаних спільною метою осіб, зацікавлених у підтриманні порядку, добробуту країни, в розвитку Іспанії в релігійному, культурному і економічному аспектах [12, с. 63; 29, с.128].

До того ж, слід врахувати, що фалангісти були переважно антиклерикалами, в їхній уяві майбутня Іспанія повинна стати “ідеологічно орієнтованим суспільством”, в якому провідною політичною силою стане фаланга та її ідеологія. Франко ж та його оточення, навпаки, вважали, що “тільки католицька церква є якоюсь мірою єдиним об’єднуючим фактором і що нові інституції мають пройнятися специфічним духом католицизму, а сама Іспанія може бути тільки католицькою державою”. Фаланга, таким чином, змушена була змиритися з тим, що її позбавили монополії на “духовне та ідейне виховання молодого покоління” [29, с.123-124]. В подальшому побачимо як фаланга одна за одною здаватиме свої позиції.

Зрештою встановлення єдиного військового керівництва логічно вело до політичної уніфікації країни. Генералісимум пояснював цю потребу ще специфікою іспанської ментальності. Іспанці, на його думку, сповідують “дух анархізму, неконструктивну критику, відсутність солідарності між людьми, екстремізм і взаємну ворожість.” [18, р. 17]. Щоб подолати перераховані вади, потрібен був тривалий час. Уніфікація мала прислужитися цьому.

Об'єднання всіх партій полегшувалося для Франко тим, що він фактично і тепер не мав конкурентів. Кальво Сотело загинув, Хосе Антоніо розстріляли республіканці, Хіль Роблес – керівник СЕДА перебував за кордоном, представникам королівської сім'ї ще Мола відмовив брати участь у заколоті.

На початку 1937 року Франко почав працювати над проектом об'єднання політичних партій та ідеологій. У цій непростій справі він міг опертися лише на Ніколаса та незначне коло найближчих і відданих військових: генералісимум залишався недовірливим. Робота над уніфікацією прискорилася з появою у національній зоні Рамона Серрано Суньєра, свояка Франко, відомого юриста-інтелектуала, якому вдалося вирватися з лабет республіканців, втративши при цьому двох своїх братів, розстріляних у республіканській зоні. Генералісимум передав йому свої начерки. Хоча Серрано Суньєр симпатизував фашистським системам і втрата братів зробила його рішучим, все ж він зробив вибір на користь консервативних, католицьких та традиційно-правових засад при інституюванні режиму. Серрано Суньєр поступово відтіснив Ніколаса і обійняв посаду політичного секретаря при Франко. Саме йому належатиме провідна роль у політичному та правовому оформленні нової держави [18, р. 45-46; 25, р. 180-181].

Постало питання єдиної програми для нового об'єднання. Карлістська була явно застаріла. Натомість фалангістська включала в себе, з одного боку, чимало карлістських положень, а, з іншого, мала розлогий соціальний та національний зміст, що міг скласти гідну конкуренцію соціальній ідеології республіканців. Тому за основу нового політичного утворення було взято 26 пунктів з програми фаланги. Нова партія на відміну від фаланги не відкидала можливості реставрації монархії і навіть запровадження світського режиму. Проголошуючи створення “Іспанської традиціоналістської фаланги і ХОНС” (ФЕТ і ХОНС) декретом №255 від 19 квітня 1937 року, Франко дав зрозуміти, що йдеться не про передачу влади новому об'єднанню, а, навпаки, про його підпорядкування державним інтересам. Новостворена організація більше вирізнялась гучною назвою, аніж уніфікованою ідеологією. Навіть прикметник “традиціоналістська” у її назві свідчить, що традиційні політичні сили обмежують фалангізм. ФЕТ і ХОНС не була інтегральним фалангізмом, як часто пишуть, а союзом фалангістів, карлістів, альфонсистів та інших правих.

У преамбулі декрету про об'єднання вказувалась на необхідність “підкорити загальній справі індивідуальну та колективну діяльність усіх іспанців.” Далі Франко зазначив, що “іспанський фалангізм і рекете об'єднуються у єдину політичну організацію національного характеру”... “під моїм керівництвом”. Глава держави здійснював також керівництво створеними Політичною хунтою та Національною радою ФЕТ і ХОНС і мав право призначати секретаря об'єднання та половину членів Національної ради. Перший важливий захід уніфікації полягав у підпорядкуванні всіх мілітарних структур фалангістів та карлістів єдиному військовому командуванню. Глава держави був оголошений водночас головнокомандувачем міліції [18, р.70-71; 25, р.180]. Таким чином, іспанський фашизм позбувся своєї політичної та військової самостійності.

Подальша структуризація ФЕТ і ХОНС визначалась низкою указів 1937 – 1939 років. Програма старої фаланги – її 26 пунктів – були визнані офіційною державною доктриною, Щоправда, Франко наголошував, що дану програму використано як вихідний пункт і надалі її змінюватимуть залежно від потреб. Власне, використання фалангістської програми було, на наш погляд, справою кон'юнктурною і даниною часові. Слід врахувати, що жодна із партій національної зони, крім фаланги, не мала такої стрункої програми, до того ж її національні гасла перегукувалися з франкістськими. До того ж існувала необхідність виявити свою лояльність до Італії та Німеччини, від яких залежали поставки зброї та військової техніки, оскільки нацисти робили ставку не на Франко, а на фалангу, і головна умова їхньої підтримки іспанських націоналістів полягала у тому, що Франко передасть політичну владу фаланзі перед тим, як увійде в Мадрид. Генералісимум також добре знав, що нацистів не влаштовує його тісний зв'язок з монархістами та католицькою ієрархією. Це був ще один аргумент на користь об'єднання [29, с.122].

У серпні 1937 року ФЕТ і ХОНС прийняла свій статут, який складався з 48 статей. Вони визначали структуру, служби, емблеми та символіку об'єднання. Їхній аналіз дозволяє стверджувати, що ранній франкізм лише імітував зовнішні сторони європейського фашизму. Було

запроваджено у новому політичному утворенні фалангістське привітання піднесенням руки угору, блакитні сорочки, червоні берети, офіційне звертання “товариш”, червоно-чорний прапор, гімн та гасло “Хай живе Іспанія!”(Arriba España!). Але на армію фалангістські вітання та гімн не поширювались, там вони залишалися традиційними [25, р.183].

Апогеєм статутних принципів став параграф 47, в якому говорилося, що “національний глава “Іспанської традиціоналістської фаланги і ХОНС”, верховний каудильйо Руху уособлює всі цінності та чесноти руху; як автор історичної епохи, в якій Іспанія здобула можливість реалізувати своє призначення, а з ним і прагнення руху, глава перебирає у всій повноті абсолютну владу і є відповідальним перед Богом та Історією”. Каудильйо одержав також право призначати свого наступника, який успадкує ті ж самі чесноти та повноваження. Визначалося дві категорії членства у ФЕТ і ХОНС: 1) активні члени, до яких належали старі фалангісти, карлісти, військові і ті, хто мав особливі заслуги; 2) пасивні – всі інші; вони мали право перейти до першої категорії через тривалий час вірного служіння режиму. В організації створювалося також 12 профільних служб. Але всі ці структури не могли обмежити владу каудильйо, а повноваження Політичної хунти обмежувалися у порівнянні зі статутом від 1934 року і зводилися лише до “вивчення тих проблем, які складають інтерес” для загального розвитку руху та надання допомоги главі у справах, які він доручить їй [18, р.46-47, 72-73].

Як бачимо, функції ФЕТ і ХОНС мали формальний характер, і їх вплив на державні справи, а згодом і на формування першого постійного уряду був нульовим. Так було і в інших країнах Європи, де політичну систему очолювали військові (Хорті в Угорщині, Пілсудський у Польщі, Антонеску в Румунії). Фашистські рухи відігравали тут підпорядковану і незначну роль [25, р.186-187].

Чисельність членів ФЕТ і ХОНС швидко зростала. У 1942 році в її лавах було 900 тисяч осіб. Об’єднання стало наймасовішою політичною організацією за всю історію Іспанії. Щоправда, членство у ній не дуже важило. Адже всі армійські офіцери автоматично зараховувались у партію, такий же статус надавався всім ув’язненим у республіканській зоні. Загалом зростання ФЕТ і ХОНС мало кон’юнктурний характер. Сюди йшли з різних причин, зокрема, ті хто хотів зробити кар’єру, приховати ліве чи ліберальне минуле [25, р.187].

Генералісимум не називав нове політичне об’єднання партією, а Рухом. Згодом ця назва і утвердилася. Справді, важко говорити, що воно було монолітною політичною організацією, а тим більше державною структурою на зразок відповідних моделей у Німеччині чи Італії. У промові з нагоди заснування ФЕТ і ХОНС каудильйо підкреслив, що “національний рух уособлює традиційну Іспанію: Велику, Єдину і Католицьку” і що “наша система буде базуватися на португальській чи італійській моделі, але зі збереженням наших історичних інституцій”. В інтерв’ю від 19 липня 1937 року він повторив, що новостворена держава є “тоталітарною”, але не за взірцем нацистського чи радянського тоталітаризму з його абсолютним державним контролем, а на зразок іспанської монархії часів Фердинанда та Ізабелли, коли Іспанія була унітарною і авторитарною державою з притаманним їй традиційним плюралізмом [9, с.239; 25, р.184-185; 35, р. 31-35].

Монархісти ремствували, оскільки перебирання генералісимумом всієї повноти влади та закладення основ корпоративної і авторитарної держави позбавляло їх надії на реставрацію монархії. Щоб нейтралізувати монархістів, Серрано Суньєр від імені Франко написав листа молодому дону Хуану (сину Альфонсо XIII), який перебував в Есторілі, неподалік Ліссабону, з проханням підтримати режим за умови, що питання про відновлення монархії буде поставлене після завершення громадянської війни. Дон Хуан підтримав націоналістів. Каудильйо, у свою чергу, наголосив, що нова, реставрована монархія має відрізнятись від тієї, що була до 14 квітня 1931 року і що майбутній монарх не може входити у число переможців у громадянській війні. Зрештою, за словами Франко, якщо “іспанці висловлять бажання повернутися до режиму, що звеличив Іспанію і тривав понад 1000 років, то таке рішення належить їм.” Декретом від 15 грудня 1937 року було відновлено громадянство Альфонсо XIII і права власності королівської сім’ї на майно [11, 325; 25, р.190-191].

Щодо терміну “каудильйо”, то немає підстав ототожнювати його за походженням, природою та суттю з італійським “дуче” чи нацистським “фюрер”, хоча Франко і мав необмежену владу. У той час як Муссоліні й Гітлер були аутсайдерами, які порвали зі традиційним суспільством і захопили лідерство над особливою групою та її ідеологією, то Франко став кінцевим продуктом часу, касти та реальної іспанської історії “класичного типу”. Принцип кауділізму є визначальним у державному праві Іспанії і тлумачиться як “природний представник інтересів народу”. На думку іспанських

дослідників, каудилізм має провіденційне походження і є природною формою управління, витoki якого лежать у першопочатках іспанської історії. Простежуємо його впродовж усієї історії країни. З каудилізму, на їхню думку, виникла монархія, яка в Іспанії мала виборний характер і лише поступово трансформувалась у спадкову. Франкістський режим намагався підкреслити свою засадничу спорідненість з традиційною Іспанією на принципах органічної демократії. Її суть полягає в тому, що основою суспільного ладу виступає народ як особлива, єдина і природна спільнота, вкорінена у далекій історії. На відміну від ліберальної демократії вона наділена представництвом з “природних джерел” – родин, громад, профспілок, муніципалітетів тощо [20, р. 28; 32, с. 139-147; 33, с.183-202; 34, р.215-219].

Спочатку Франко сприймав титул каудильйо як “верховне військове командування національними силами у громадянській війні”. Та коли до нього перейшло не тільки військове, а й політичне керівництво державою і рухом, найменування каудильйо набрало, на його думку, іншого, історичного значення, яке веде родовід з середньовічної Іспанії і яке прирівнювалось до високого королівського сану та королівської гідності. У 1937 році Франко заявив: “Ми монархія без короля, але ми монархія”. Він любив також повторювати фразу: “Королі та каудильйо, котрі створили Іспанію.” Іспанські автори також наполягають на тому, що влада каудильйо не перетворилася на режим персонального або одноособового правління, а лише означала політичний компроміс з “опозицією” і від самого початку забезпечувала свободу дій різних політичних структур, що репрезентувала всі верстви іспанського суспільства. Рікардо де ла Сієрва пропонує іншу, незвичну формулу суті каудильйо – як “націоналізовану ідею нації” [15, р.17, 119-120].

Номінальний глава старої фаланги Еділья, призначений каудильйо членом Політичної ради Руху, відмовився ввійти до її складу, оскільки розумів, що йому випадає лише роль імітатора. Каудильйо не зволікав з покаранням. Едільї та його найближчим соратникам було інкриміновано нехтування військовою дисципліною, притягнуто до судової відповідальності і засуджено до смертної кари, яку згодом замінено тюремним ув'язненням. Так була на тривалий час припинена будь-яка обструкція каудильйо з боку ортодоксальних фалангістів. Генералісимум здобув важливу політичну перемогу. День 18 липня став національним святом, а 1 жовтня – Днем каудильйо [30, с.207 – 210, 213; 35, р.43-46].

Таким чином, державному урядуванню франкістського авторитарного режиму в Іспанії упродовж 1936-1975 років не притаманна єдина уніфікована ідеологія, яка закликала до тотальної перебудови суспільства, натомість воно характеризується використанням розмаїтого, досить аморфного, ідеологічного спектру, який віддзеркалював ідеї націоналізму, католицизму, деякі – фалангізму, каудилізму, монархізму, антикомунізму, традиціоналістів та військових.

Бібліографічний список:

1. Арндт Х. Джерела тоталітаризму /Пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2005. – 584 с.
2. Friedrich Carl J., Brzezinski Zb. Totalitarian dictatorship and autocracy. – Cambridge (Mass.): Harvard university press, 1965. – 438 p.
3. Арон Р. Демократия и тоталитаризм /Пер. с франц. Г.И.Семенова. – М.: Текст, 1993. – 303 с.
4. Тоталитаризм и антитоталитарные движения в Болгарии, СССР и других странах Восточной Европы (20-80-е годы XX века): Материалы международной научной конференции (г.Харьков, 21-23 сентября 1993 г.). – Т.1. – Харьков: Изд-во ХГУ, 1994. – 312 с.
5. Якушик В. Різновиди політичних режимів // Віче. – 1995. – № 6. – с. 129-133.
6. Іваницька О.П. Франкістська Іспанія. 1939-1975 рр. Історіографія. – Вінниця, 1996. – 160 с.
7. Іваницька О.П. Франкістська Іспанія. 1939-1975 рр. // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. – Київ, 1997. – 40 с.
8. Протасенко С.В. Идеология франкизма – при Франко и после // Политэкс. – 2005. – №1. – с. 24-29.
9. Гарсиа Хосе. Испания XX века. – М.: Мысль, 1967. – 486 с.
10. Испания. 1918-1972 гг. Исторический очерк / Под ред. И.М.Майского. – М.: Наука. 1975. – 495 с.
11. Пожарская С.П. Внутренние и внешние факторы утверждения фашизма в Испании // История фашизма в Западной Европе. – М.: Наука, 1978. – с. 287-340 (614 с.).
12. Пожарская С.П. Франкизм как испанская разновидность фашистской государственности // Фашизм и антидемократические режимы в Европе. Начало 20-х годов – 1945 г. Сборник статей. – М.: Наука, 1981. – с. 47-63.
13. Тамамес Р. Финансовая олигархия в Испании. – М.: Прогресс, 1981. – 272 с.
14. Tamames R. La Republica. La era de Franco. – Madrid: Alianza Editorial, 1989. – 376 p.
15. Vilar S., Cierva R. de la. Pro y contra Franco. – Barcelona: Planeta, 1986. – 498 p.
16. Висенс Хуан. Записки по истории франкистского режима.// Проблемы испанской истории. – М.: Наука, 1979. – с.81-93

17. Іваницька О. П. Франко – каудильйо Іспанії: монографія. – Чернівці: Книги – XXI, 2006. – 432 с.
18. Sabin Rodriguez Jose Manuel. La Dictadura franquista (1936-1975). Textos y documentos. – Madrid: AKAL, 1997. – 449 p.
19. Escudero Garcia Jose Maria. Historia politica de las dos Españas. T.3. Madrid: Editora nacional, 1976. – 1987 p.
20. Gallo Max. Spain under Franco. – New York: E.P. Dutton & Company, ins., 1974. – 391 p.
21. Сория Жорж. Война и революция в Испании. 1936-1939. В двух частях. – М.: Прогресс, 1987. – Т.2. – 325 с.
22. Пожарская С.П. Думал ли Франко о будущем Испании? // Проблемы испанской истории. 1992. – М.: Наука, 1992. – С.5-15.
23. Jackson Gabriel. The Spanish Republic and Civil War. 1931-1939. – Princeton: Princeton University Press, 1972. – 577 p.
24. Payne Stanley. Falange/ A History of Spanish Fascism. – Stanford. 1967. – 769 p.
25. Payne Stanley G. El Regimen de Franco. 1936-1975. – Madrid: Alianza Editorial, 1987. – 682 p.
26. Малый В.В. Республика в осаде: гражданская война в Испании 1936-1939 гг., // Новая и новейшая история. 2000. №5. С. 239-248.
27. Мещеряков М. Т. Испанская фаланга // Мировая экономика и международные отношения. – 1965. – № 10. – с. 140.
28. Пожарская С.П. Фашистская фаланга в Испании // Новая и новейшая история. – 1972. – № 5. – С. 103-115.
29. Пожарская С.П. Фашистская фаланга в Испании // Новая и новейшая история. – 1973. – № 1. – С. 120-135.
30. Престон Пол. Франко: Биография. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 1999. – 702 с.
31. Ruiz David. La Dictadura franquista. 1936-1975. – Oviedo: Dopesa, 1978. – 164 p.
32. Дугин А. Органическая демократия // Наш современник. – 1992. – №10. – с. 139-147.
33. Алексеева Т.А. Законодательное оформление диктатуры Франко в Испании // Правоведение. – 2005. – №3. – С.183-202.
34. Pascual Marin Perez. El Caudillaje Español. Ensayo de construccion historico-juridica. – Madrid Temas de Hoy, 1960. 287 p.
35. Carlos Fernandez Santander. Le Dictadura de Franco. Ideologia, personajes, metodos. – Sada-A.Coruña: Edicions de Castro, 2002. – 113 p.

References:

1. Arendt H.(2005) Dzhherela totalitarizmu [Sources of totalitarianism], per. z angl. K.: Duh i liter., pp.584 (in English)
2. Friedrich Carl J., Brzezinski Zb. (1965) Totalitarian dictatorship and autocracy, Cambridge (Mass.), Harvard university pressm, pp. 438. (in English)
3. Aron R. (1993)Demokratiya i totalitarizm[Democracy and totalitarianism], per. s franc. G.I.Semenova, M.: Tekst, pp. 303. (in Russian)
4. Totalitarizm i antitotalitarnye dvizheniya v Bolgarii, SSSR i drugih stranah Vostochnoj Evropy (20-80-e gody HH veka),(1994), *Materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii (g.Harkov, 21-23 sentyabrya 1993 g.)*, Vol.1. , Harkov: Izd-vo HGU, 1994, pp.312.
5. Yakushik V. (1995) Riznovidi politichnih rezhimiv [Varieties of political regimes] *Viche* [Viche] № 6, pp. 129-133.
6. Ivanicka O.P., (1996) Frankistska Ispaniya. 1939-1975 rr. Istoriografiya [Francoist Spain. 1939-1975. Historiography], Vinnicya, pp.160(in Ukrainian)
7. Ivanicka O.P., (1997) Frankistska Ispaniya. 1939-1975 rr.[Francoist Spain. 1939-1975.] *Avtoreferat disertaciyi na zbuttya naukovogo stupenya doktora istorichnih nauk* [The abstract of the dissertation for the degree of Doctor of History] Kiyiv, pp. 40.
8. Protasenko S.V., (2005)Ideologiya frankizma – pri Franko i posle [Ideology of Francoism – under Franco and after], *Politeks* [Politeks] Vol 1. №1, pp. 24-29
9. Garsia Hose (1967) Ispaniya HH veka [Spain 20th Century Spain], M.: Mysl, pp. 486 (in Russian)
10. Ispaniya. 1918-1972 gg. (1975), *Istoricheskij ocherk* [Historical essay 1918-1972] Pod red. I.M.Majskogo, M.: Nauka, pp. 495 (in Russian)
11. Pozharskaya S.P. (1978), *Vnutrennie i vneshnie faktory utverzheniya fashizma v Ispanii* [Internal and External Factors of Fascism in Spain] *Istoriya fashizma v Zapadnoj Evrope* [History of Fascism in Western Europe], M.: Nauka, pp. 287-340.
12. Pozharskaya S.P. (1981), *Frankizm kak ispanskaya raznovidnost fashistskoj gosudarstvennosti* [Francoism as a Spanish Type of Nazi Statehood], *Fashizm i antidemokraticheskie rezhimy v Evrope. Nachalo 20-h godov – 1945 g. Sbornik statej.* [Fascism and Anti-Democratic Regimes in Europe. Beginning of the 20's – 1945 Collection of articles.], M.: Nauka, pp.47-63.

13. Tamames R.(1981), *Finansovaya oligarhiya v Ispanii* [Financial oligarchy in Spain], M.: Progress, pp.272 (in Russian)
14. Tamames R. (1989), *La Republica. La era de Franco* [La Republica. La era de Franco], Madrid: Alianza Editorial, pp. 376 (in Spanish)
15. Vilar S., Cierva R. de la. (1986), *Pro y contra Franco*. [Pro y contra Franco], Barcelona, Planeta, pp. 498 (in Spanish)
16. Visens Huan. (1979), *Zapiski po istorii frankistskogo rezhima* [Notes on the history of the Frankish regime] *Problemy ispanskoj istorii* [Problems of Spanish history], M.: Nauka, pp. 81-93
17. Ivanicka O. P. (2006), *Franko – kaudiljo Ispaniji* [Franco – Caudillo of Spain]. Chernivci: Knigi HHI, pp. 432 (in Ukrainian)
18. Sabin Rodriguez Jose Manuel (1997), *La Dictadura franquista (1936-1975)* [La Dictadura franquista (1936-1975)] *Textos y documentos*. Madrid: AKAL,pp. 449(in Spanish)
19. Escudero Garcia Jose Maria (1976), *Historia politica de las dos Espanas* [Historia politica de las dos Espanas], Vol.3, Madrid: Editora nacional, pp.1987 (in Spanish)
20. Gallo Max (1974), *Spain under Franco*, New York: E.P. Dutton &Company, ins., pp. 391. (in English)
21. Soria Zhorzh (1987), *Vojna i revolyuciya v Ispanii. 1936-1939* [War and revolution in Spain. 1936-1939. In two parts.] *V dvuh chastyah*, M.: Progress, Vol.2. pp 325 (in Russian)
22. Pozharskaya S.P. (1992), *Dumal li Franko o budushem Ispanii?* [Did Franco think about Spain's future?] *Problemy ispanskoj istorii*. M.: Nauka, pp.5-15 (in Russian)
23. Jackon Gabriel (1972), *The Spanish Republic and Civil War. 1931-1939*, Princeton: Princeton University Press, pp. 577 (in Spanish)
24. Payne Stanley Falange A (1967), *History of Spanish Fascism*. Stanford. pp.769 (in English)
25. Payne Stanley G. (1987), *El Regimen de Franco. 1936-1975*. Madrid: Alianza Editorial, pp. 682 (in Spanish)
26. Malyj V.V. (2000), *Respublika v osade: grazhdanskaya vojna v Ispanii 1936-1939 gg.* [The Republic in the Siege: The Civil War in Spain 1936-1939] *Novaya i novejshaya istoriya* [New and Recent History], №5, pp. 239-248.
27. Mesheryakov M. T. (1965), *Ispanskaya falanga* [The fascist phalanx in Spain] *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*, [World Economy and International Relations], № 10. pp.140.
28. Pozharskaya S.P. (1972), *Fashistskaya falanga v Ispanii* [The fascist phalanx in Spain], *Novaya i novejshaya istoriya* [A new and recent history], № 5, pp. 103-115.
29. Pozharskaya S.P. (1973), *Fashistskaya falanga v Ispanii*[The fascist phalanx in Spain], *Novaya i novejshaya istoriya*, [A new and recent history], № 1, pp.120-135.
30. Preston Pol. (1999), *Franko: Biografiya* [Franco: Biography] M.: ZAO Izd-vo Centropoligraf, pp.702 (In Russian)
31. Ruiz David (1978), *La Dictadura franquista. 1936-1975* [La Dictadura franquista. 1936-1975] Oviedo: Dopesa, pp.164 (In Spanish)
32. Dugin A. (1992), *Organicheskaya demokratiya* [Organic democracy], *Nash sovremennik* [Our contemporary], №10, pp. 139-147.
33. Alekseeva T.A. (2005), *Zakonodatelnoe oformlenie diktatury Franko v Ispanii* [Legislative registration of the Franco dictatorship in Spain], *Pravovedenie* [Jurisprudence], №3, pp.183-202.
34. Pascual Marin Perez (1960), *El Caudillaje Espanol* [El Caudillaje Español] *Ensayo de construccion historico-juridica* [Ensayo de construccion historico-juridica], Madrid Temas de Hoy, pp. 287. (in Spanish)
35. Carlos Fernandez Santander (2002), *Le Dictadura de Franco* [Le Dictadura de Franco] *Ideologia, personajes, metodos* [Ideologia, personajes, metodos] Sada-A.Coruna: Edicions de Castro, pp. 113 (in Spanish)

Ivanytska O. P. The ideological foundations and sociopolitical doctrines of governance in Spain under Franco: modern approaches

The article focuses on the conceptual analysis of the ideological practices of the Francoist authoritarian regime, which paved the way to Spain's peaceful and swift transit to democracy, as well as the country's acquisition of a fully valid legal personality in the world and European politics in the relatively short period of time; it provides the historiographical overview of the problem under study; highlights the existing lacunae in the study of this problem. The ideological foundations and sociopolitical doctrines of governance in Spain under Franco, their historical origins, factors and causes of the formation, components, substance, target, evolution and transformation of ideological principles and doctrines as dictated by the historical periods of the Francoist regime development in Spain are analyzed. The absence in Spain under Franco of a unified ideology along the lines of national-socialist or fascist regimes is substantiated; a comparative study of francoism and Horthy, Pilsudsky and Antonescu regimes in Hungary, Poland and Romania respectively is carried out. The use of Francoism of a wide range of ideological movements represented by nationalism, traditionalism, conservatism rooted in Spain's far past is established; their historical, political, philosophical, social sources and components are studied; the peculiarities of their institutionalization, development, modification and evolution consistent with the

transformation of the political, socio-economic and foreign policy practices of Francoism are investigated. The author emphasises the direct correlation of the distinctive nature of the stabilizing and reformatory franquist authoritarianism in Spain and her model of transition to the full-scale democracy, obtainment of membership in the North Atlantic Treaty Organization and the European Union.

Key words: *F. Franco, ideology, caudillism, anticommunism, nationalism, falangism, fascism, catholicism, monarchism.*

DOI 10.31558/2519-2949.2019.4.12

УДК [327.8+008]-043.96

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3361-8838>

Кушнар'ова М. Б., Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського

ВІДРОДЖЕННЯ/РЕНЕСАНС: ІСТОРІЯ ЗАСТОСУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО КОНЦЕПТУ В ПОЛІТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Стаття присвячена аналізу досвіду застосування культурологічного поняття «ренесанс/відродження» у політологічній сфері.

Наголошується, що історія широкого застосування концепта відродження у гуманітарному та суспільному знанні розпочалася у другій половині XIX ст.. Застосування згаданого концепту по тому набуло вкрай широкого як географічного, так і галузевого ареалу, і тепер він є звичним елементом не тільки мистецтвознавчих та історичних, а й економічних, політологічних, соціальних студій та державотворчої діяльності.

Виокремлено світоглядний, політологічний та історіософський чинники набуття концептом відродження такої значної популярності.

Випадки суто інструментального застосування концепту розглядаються на прикладах гасел, що їх політичні діячі використовували у передвиборчих перегонах, які мали місце у США та Росії наприкінці XX – на початку XXI ст. (Р.Рейган, Б.Клінтон, Д.Трамп, Б.Єльцин, В.Путін).

Як досвід концептуального застосування ідеї відродження наведено приклади, пов'язані з добою Б.Муссоліні, діяльністю графа С.Уварова у Росії (I половина XIX ст.), як приклад непрограмного відродження – українське національне відродження XIX ст..

Як концепт, так і похідна від нього ідея відродження наділені певною ефектністю, привабливістю для профанних кіл суспільства, що істотно полегшує їхнє використання різноманітними політичними силами. Концепт та ідея постають як украй невизначені, позбавлені як чітких меж, так і можливостей до моделювання, такі, що важко надаються до свідомого цілепокладання, отже, спроба їхньої реалізації провокує до більш-менш очевидного порушення причинно-наслідкових зв'язків, що визначають поступальний характер історичного процесу. Тому суттєво конструктивнішим видається прагнення до руху у майбутнє, без закликів до повернення у минуле, яким би яскравим воно не здавалося.

Ключові слова: відродження, Росія, США, Україна, Італія, президентські вибори.

Концепт відродження характеризується високим ступенем полісемантичності та, відповідно, дуже розмитими межами. Навіть поверховий аналіз численних прикладів його використання дозволяє виокремити випадки застосування «відродження» у значенні «відновлення», «оновлення», «воскресіння», «відбудова» тощо, а це, своєю чергою, уможливило застосування цього концепту не лише у культурній, а й у соціальній, економічній, державотворчій сферах.

Слово «відродження», насамперед у варіанті «ренесанс», набуло великої популярності у другій половині XIX ст. Потужним імпульсом до цього процесу в середині XIX ст. стали лекції та праці Жюль Мішле, в яких він уперше застосував слово «Ренесанс» до культурної доби, що згодом увійде до історії світової культури під цією назвою, а також – поява у 1860 р. праці Якоба Буркгардта «Культура Італії у добу Ренесансу».

За надзвичайно тонким, хоча й не позбавленим дискусійності зауваженням П.М.Біциллі, світогляд людей, котрі «відкрили Відродження», тобто Мішле, Буркгардта і Ніцше, «хоч і романтичний, за інтуїцією, що лежала в його основі, проте за своїм змістом, за ідеологією, був ворожий романтизмові» [1, с.62]. Ця двоїстість відбилася на тому образі Ренесансу, який вони поширили світом, адже вони, як і всі інші дослідники, побачили у об'єкті свого дослідження, тобто у періоді існування європейської культури, що тривав приблизно з XIV по XVI ст., те, що хотіли побачити. Властива саме романтичному світогляду контрверсійність передбачала звернення до опозицій, застосування методу визначення через протиставлення як засобу створення картини світу, що можна вважати своєрідним прикладом прояву апофатичної традиції в реаліях нового часу.

Мішле та Буркгардт, за Біциллі, «підносили Ренесанс коштом середньовіччя». Внаслідок цього середньовіччя ставало набагато похмурішим і сумнішим, а Ренесанс, відповідно, – набагато веселішим і світлішим.

Друга половина XIX століття, особливо його кінець, та початок XX-го, була добою, сприятливою для наукового прогресу у всіх галузях знання. Тодішнє суспільство із захватом вітало найрізноманітніші новації, тому доба Ренесансу, як уособлення прагнення до стрімкого руху вперед шляхом заперечення нещодавнього минулого, як час великих літературних і мистецьких здобутків, стала просто популярною. Так само популярним стало й слово, що її позначало. Ім'я власне стало ім'ям загальним, поступово перетворилося на концепт.

Шлейф конотацій поняття з плином часу став настільки вражаючим, що у подальшому дослідникам – культурологам, історикам, мистецтвознавцям, навіть політологам – було важко впоратися зі спокусою відкрити ще якийсь «ренесанс», позначаючи його словом, що починалося якщо не з великої літери, то хоча би з прописної. Тож не дивно, що кількість ренесансів стрімко зростала і тепер ми поінформовані, що, крім знаного європейського, про який писав Буркгардт, були, наприклад, ще каролінгський ренесанс, англосаксонський, оттонівський, арабський, китайський, візантійський палеологівський, грузинський, православний, російський тощо. З плином часу також з'явилася велика кількість випадків, коли певне мистецьке, культурне чи соціально-політичне явище, яке є хронологічно та географічно вужчим, аніж вищезгадані, позначається словом, що у відповідній національній мові є аналогом «ренесансу», але не містить притаманного початковому терміну французького забарвлення, перетворюючись на «відродження» («українське відродження», «слов'янське відродження», «возрождение русской духовности»). Відтоді постійно лунають заклики до відродження певної країни або явища. Кількість подібних прикладів є незорою, їх можна знайти у культурній та політичній спадщині багатьох етнічних чи державних утворень.

Настільки високу популярність зумовили кілька чинників.

Найпотужнішим з них видається світоглядний. Не буде перебільшенням стверджувати, що популярність концепту відродження має виразні світоглядні корені: уможливіючи повернення, відновлення, повторення, він створює в людині ілюзію подолання лінійності власного існування. Лінійність у певному сенсі є безжалюбною та жорстокою, вона не залишає права на помилку, отже – провокує песимістичні думки. Циклічність, що дозволяє переробити, виправити, позбутися помилок, «почати спочатку», насправді є комфортнішою за лінійність. Окрім того, лінійність виключає повернення, тобто можливість побачити чи пережити щось іще раз, а така перспектива «one way ticket» теж є доволі сумною. Навколишнє середовище теж налаштовує людину саме на циклічність, тому не дивно, що наші пращури спочатку бачили світ саме в такий спосіб, адже циклічність вкорінена у прадавньому бутті як основа архаїчного світорозуміння. Лінійність, що заперечує повернення, є пізнішим винаходом людства. З огляду на це, концепт відродження можна трактувати як прояв циклічного світосприйняття у добу панування лінійного.

Однією з рис згаданого архаїчного світогляду є стійка схильність людини до мислення опозиціями. Світ, що його осмислюють у такий спосіб, стає суттєво простішим і зрозумілішим. Коли циклічне бачення існування світу поєднується із лінійним, то мислення опозиціями формує уявлення, що відповідає послідовності, за якої певний період «минулого» асоціюється з «розвитком», «розквітом», «піднесенням», «славою», «могутністю», назагал – з усім хорошим, позначеним знаком «плюс». Відповідно до уявлення про лінійність історичного процесу, теперішній період стає уособленням «занепаду», «забуття», «безсилля», загалом – неприємного та поганого, тобто, усього зі знаком «мінус». Внаслідок уявлення про циклічність бажаним є повернення у майбутньому до «хорошого», тобто до минулого, ознаками якого будуть ті самі позитивні характеристики, й воно так само позначатиметься знаком «плюс».

Через це, сама ідею повернення постає як принадна, бажана та реалістична, оскільки виглядає природною і закономірною. Отже, це повернення має відбутися мало не само собою. Це, своєю чергою, кличе до життя стійкий образ помаху чарівної палички або зненацька відчинених дверей, внаслідок чого все миттєво змінюється, занепад припиняється, розвиток починається, всі бідні стають багатими, а всі сумні – веселими. Якщо рухатися в цій системі координат, то виходить, що для того, аби життя змінилося на краще, не потрібно довго й тяжко працювати, думати, переробляти, напружуватися і взагалі чекати, оскільки все може статися швидко і яскраво, в один момент, причому, знову-таки, само собою.

Наступним чинником є психологічний. Концепт відродження, завдяки імпліцитній присутності в ньому мотиву повернення, покликаний допомогти розв'язати психологічні проблеми, пов'язані з певною модифікацією комплексу неповноцінності, що проявляється як у психіці однієї людини, так і в колективній свідомості певної спільноти. Цю модифікацію можна умовно позначити як «комплекс колишніх успіхів». Як писав свого часу засновник вивчення психологічних комплексів Альфред Адлер, «минуле вказує на характер неповноцінності чи неадекватності, яку ми намагаємося подолати» [2, с.57]. Відтак, колективні спогади про колишні успіхи справляють неприємне враження через те, що здібності, нібито підтвержені колишніми досягненнями, не відповідають теперішньому стану речей.

Часто це вважають атрибутом т.зв. комплексу малих народів. Зокрема, сучасний російський експерт М.Саморуков відтворює в іронічному ключі уявний дискурс уявної країни, покликаний до життя таким комплексом: «Ви думаете, наша країна з'явилася лише пару десятиліть тому, – та нічого подібного. (...) ми були тут раніше за всіх. Квітли, завойовували, кріпили державу. Потім – через зрадництво друзів та підлість ворогів – виникли непорозуміння, але тепер усе залагоджено» [3]. Автор констатує прояви цього комплексу в сучасній Росії та дивується, звідки вони взялися, адже Росія – країна з давньою історією: «Росія навіщось запозичує комплекси малих народів, хоча в неї немає для їхньої появи ніяких історичних підстав. Хіба у росіян є якась необхідність доводити, що їхня державність виникла не вчора, а існує вже багато століть?» [3]. Подібну нелогічність теж можна вважати додатковим аргументом на користь актуальності чіткішого визначення явища, про яке йдеться: справа не в «малих народах», а у колишніх успіхах та спричинених ними колишньому впливі, колишній могутності, а ще – у бажанні, ревіталізувавши колишні досягнення, довести всім, що «мы все можем повторить». Колишні успіхи були не тільки у малих, а також у великих народів. Ба більше, великі народи, ймовірно, болісніше сприймають спогади про такі успіхи.

Тому концепт відродження й зберігає стійку популярність – він відповідає більш або менш прихованим прагненням широкого суспільного загалу.

Окрім того, істотну роль у тому, що концепт відродження задіяний у найрізноманітніших сферах суспільної свідомості, відіграв історіософський чинник. Загальновідомо, що більшість людей, не зайнятих безпосередньо дослідженням конкретних історичних періодів, намагаючись вибудувати у своїй уяві картину світової історії, оперують стереотипами. Стереотип є наслідком міфологізації, об'єктом якої тією чи іншою мірою стає кожна історична доба. Доба європейського Ренесансу в цьому розумінні зазнала не просто міфологізації, а сакралізації (М.В.Алпатов). Це особливо слушно щодо радянського періоду, позаяк дозволяло позиціонувати радянське суспільство як ідейного спадкоємця ренесансних гуманістів та всієї тогочасної культури.

За влучною і дотепною думкою Л.М.Баткіна, «гуманістична ідея» відродження досить швидко вбралася у «фразеологічні шати», внаслідок чого Ренесанс як епоха і в наші дні продовжує асоціюватися з протиставленням «середньовіччя (темне, похмуре, людина забита, нещасна, науки не було, освіта і мистецтво – винятково церковні, отже, недолугі) – Ренесанс (світлий, веселий, людина вільна, розкута, щаслива, розквіт науки, освіти і мистецтва, навколо – суцільні генії)». І хоча наукові середовища вже давно відмовилися від такого спрощеного потрактування двох складних епох, у масовій свідомості, якраз внаслідок цього спрощення, воно продовжує свою впевнену ходу. І хоча середньовіччя, судячи зі світової популярності кіно- й телепродукції на кшталт «Володаря пернів», «Гри престолів», теж, принаймні, у масовій свідомості, переживає якесь своєрідне відродження, широкий загал продовжує вважати, що Ренесанс – це вершина розвитку думки та мистецтва. Доказом на користь цього твердження є хоча би перетворення «Джоконди» та її автора на героїв популярної культури, нещодавня метушня навколо продажу «Спасителя»* та ін. Отже, і в наш час доба Відродження/Ренесансу продовжує залишатися загальноновизнаним символом розквіту, творчого злету, піднесення. Це переноситься і на концепт відродження як такий.

Зазначені чинники уможливають використання концепту відродження політичними силами, котрі, маючи перед собою різні цілі, прагнуть впливати на широкий загал. Способи використання концепту та похідної від нього ідеї відродження можна умовно поділити на інструментальні та концептуальні.

Як приклад суто інструментального використання можна навести заклик «знову зробити Америку великою», який тричі упродовж неповних сорока років (!) мав переконливий успіх у виборців США. Це гасло вперше використав у своїй передвиборчій кампанії у 1979 році Рональд Рейган у вигляді «Let's make America great again» (Давайте зробимо Америку великою знову); потім

у 1992 році – Білл Клінтон («We'll make America great again» – Ми зробимо Америку великою знову). Отже, Трамп, з його «Make America great again», був третім, хто використав варіант того самого гасла**. Нібито невелика різниця у гаслах трьох майбутніх президентів, – пропозиція-заклик (за Рейганом), констатація майбутнього (за Клінтоном), наказ (за Трампом), – насправді є концептуальною, як з огляду на політику та особистості Рейгана, Клінтона і Трампа, так і з огляду на шлях, який пройшло американське суспільство за останні сорок років. Той факт, що упродовж цього періоду в США у президентських перегонях тричі перемагали кандидати, які непрямо використовували риторику «відродження», свідчить про ступінь затребуваності її американським суспільством.

Але постає питання: що мають на увазі американці, мріючи про «great again»? Час Вашингтона? Час Лінкольна? Час Ейзенхауера? Що у розумінні американців означає great стосовно їхньої держави? Очевидно, що часи великих зрушень зазвичай не вирізняються істотним підвищенням життєвого рівня населення. Але, коли припустити, що йдеться про добу діяльності Джорджа Вашингтона, то чи не означає це, що потрібно ще раз створити США?

Власне, будь-яке використання будь-якого концепту у вигляді гасла можна вважати прикладом виконання ним інструментальної функції, але, у певних випадках, це тягне за собою відповідну ідею. Зокрема, чітка артикуляція прагнень до відродження країни характерна також і для нещодавнього минулого й теперішнього Росії. Зокрема, з пророцтвом відродження Росії йшов на президентські вибори 1991 року Борис Єльцин («Россия обязательно возродится!») [4]. Менше ніж за десять років В.Путін висунув гасло, в якому мотив відродження був невербалізованим, але постулювалася обов'язковість явища, ним позначеного, а держава перетворювалася на слухняну виконавицю чийогось присуду: «Россия должна вновь стать великой державой» [4]. Як у відомій приказці: «Хіба хочеш? Мусиш». Також не можна залишити поза увагою вживання в останньому випадку саме слова «держава», а не «страна» чи «государство».

Теперішній стан речей дозволяє констатувати, що до відродження Росії продовжують невтомно закликати найрізноманітніші політичні сили («Партия возрождения России»), окремі політики й публічні особи, ЗМІ, причому настільки ревно, що навіть самі росіяни вже констатують: «Слова о возрождении России повторяются так часто, что уже потеряли свою свежесть, – но не актуальность»*** [5]. Останнє уточнення красномовно свідчить, що настільки потрібне відродження усе ще не відбулося.

Утім, як і у випадку США, постає питання: яку країну в підсумку бажали би отримати внаслідок реалізації відродження претенденти на посаду президента Росії: Росію доби Петра I чи Катерини II, чи, чого не буває, Івана Грозного? А може, час Олексія Михайловича, виходячи з непохитної любові певного сегменту російського суспільства до дому Романових?

Досвід невтомного прагнення до свого відродження двох таких великих держав, як США та Росія, актуалізує питання критеріїв досягнення омріяної мети, тобто, за якими ознаками чи показниками громадяни цих країн та міжнародна спільнота зможуть визначити, що відродження відбулося, мету досягнуто, усі можуть нарешті зітхнути з полегшенням і заспокоїтись? Як відомо, шлях до досконалості є нескінченним, ті, хто ним прямують, можуть настільки сповнитися пафосу великих завдань та причетності до їх реалізації, що не зважатимуть на побутові незручності на кшталт інфляції, зростання цін, падіння рівня життя тощо. Власне, саме оця здатність провокувати абсолютно щире і віддане – з боку «населення» – нехтування матеріальними та соціальними негараздами задля досягнення високої мети відродження держави причаровує політичні сили. Щоправда, є небезпека, що великі завдання «потеряют свою свежесть», але це вже дрібниці, з якими, за наявності бажання та замовлення, можуть впоратися досвідчені політтехнологи.

Питання про те, що саме є об'єктом відродження, не є штучним, а відповідь на нього насправді дати важко. Це питання ставив, зокрема, Білл Клінтон під час виступу в рамках передвиборчої кампанії Гіллари Клінтон у 2016 р., критикуючи наведене вище гасло Трампа. Він запропонував виборцям відповісти на питання, що саме це гасло має на увазі, й запропонував свою відповідь: «Це означає, що я дам вам ту економіку, яка була 50 років тому, і поверну вас на той соціальний полюс, де були ви і багато інших людей» [6], маючи на увазі расову дискримінацію, притаманну американській реальності 1950-1960-х років, коли США за своїми економічними показниками претендували на статус наддержави. У такий спосіб Клінтон демонструє своєрідну тимчасову амнезію, одразу зауважену журналістами [6], адже він «забув», що сам використовував модифікацію згаданого гасла 24 роки тому. Водночас він цілком слушно намагається заохотити співгромадян під

час оцінювання явищ соціально-політичного та культурного життя послуговуватися системним мисленням. Це означає, що певні досягнення слід розглядати з огляду на цілий комплекс характеристик життя країни у певний час, тобто, усвідомлюючи значення того підґрунтя, що уможливило появу попередніх досягнень.

Запорукою невдачі у реалізації ідеї відродження є те, що мрії широкого загалу про більш або менш міфічне відродження позбавлені системності, оскільки вони передбачають відродження, тобто повернення до життя, не економічних, культурних чи політичних устроїв (моделей), притаманних певній державі (народу, нації) на якомусь етапі, а сили, впливовості, могутності тієї самої держави (народу, нації), що були наслідком дії згаданих устроїв (моделей), позбавляючи наслідки причин, порушуючи елементарні логічні правила та поступальний характер історичного процесу. Це свідчить насамперед про профанний рівень мислення або про свідоме потурання певних політичних сил цьому профанному рівню, з огляду на специфіку мети, яку ці сили ставлять перед собою.

Ідею відродження застосовували також на концептуальному рівні, як модель для побудови певної форми суспільства, економіки чи держави, намагаючись відтворити явище, котре її спричинило. Серед поодиноких винятків можна навести програмну спробу режиму Муссоліні відродити масштабне ремісниче виробництво в Італії у 30-х рр. XX ст. Основою цього було переконання, висловлене одним із найвпливовіших тодішніх італійських журналістів Паоло Орано: «Ера Данте і Джотто була золотою добою як для ремісників, так і для Італії» [7, с.81]. Отже, на думку Орано, новий справжній розквіт Італії був можливий за умови розквіту ремісничого виробництва, а також пов'язаних із ним форм корпоративної організації, тобто характерних для італійської ренесансної дійсності цехів, братств тощо. І хоча запорукою могутності італійських земель та розквіту мистецтв у добу Відродження був не лише розвиток ремесел, а й ціла низка інших чинників, частка ремісничого виробництва італійських міст, зумовлена масштабами та рівнем його організації, у формуванні тодішнього реноме Італії як своєрідного авангарду, є значною.

Автори ідеї реанімування ремісничого виробництва в Італії брали до уваги об'єктивні риси італійської дійсності та своєрідну ригідність, притаманну суспільству, зокрема – ефективність певних суспільних моделей та світоглядних рис, що існують із доби пізнього середньовіччя і досі залишаються актуальними в Італії: відсутність потреби у сильній централізованій владі, яскраво виражений міський поліцентризм, міцність родинних та сусідських зв'язків, потужна і дієва «мораль села», велика увага до естетичних характеристик продукції [8, с.20-24]. У 20-ті рр. XX ст. це все набуло нового значення, з огляду на явище, відсутнє у часи як середньовіччя, так і Ренесансу – культурний туризм, який формував особливості попиту, відтак і ринку.

Для реалізації цього завдання уряд Муссоліні розробив і втілював низку різноманітних заходів: від організації ремісничих шкіл – до проведення ярмарків та виставок [7, с.82-83]. Вочевидь, це виглядало дуже зворушливо, хоча й дещо своєрідно для доби, коли в Турині вже щосили працював FIAT. Ясна річ, ремісниче виробництво для повноцінного функціонування потребує контексту 500-річної давнини, тому, здавалося б, у реаліях XX століття воно може бути хіба що декоративним або, у кращому випадку, – нішевим елементом. Але до сьогодні в економіці Італії, на відміну від інших європейських країн, частка малого бізнесу, який працює здебільшого у сегменті виробництва харчових продуктів, меблів, споживчих товарів, сувенірів, є доволі значною. До прикладу, у 2015 році підприємства, на яких працювало менше 10 людей, становили 95,3% від загальної кількості підприємств, на них працювало 46,8% усіх працевлаштованих італійців [9].

Прикладом концептуального застосування ідеї відродження можна вважати спробу відновлення, точніше, ревіталізації в сучасній Росії сили трьох хрестоматійних засад, запропонованих у першій половині XIX ст. міністром народної освіти графом С.Уваровим: православ'я, самодержавності й народності. Сумнозвісне нині слово «скрепы» – це, за великим рахунком, ті самі уваровські «три начала», більш або менш модернізовані й припасовані до контексту Росії початку XXI ст. для кожного окремого «начала». Особа графа С.Уварова в сучасному російському громадсько-політичному дискурсі не акцентується, можливо, тому що ставлення громадськості до буквального повернення на двісті років назад може бути неоднозначним. Утім, спорідненість «скреп» і згаданої тріади є очевидною.

З огляду на тривалість існування його ідей (майже двісті років!) граф Сергій Уваров може претендувати на посаду головного генія Росії. Це припущення позбавлене іронічності, адже запропонована цим діячем у першій половині XIX ст. тріада не лише не втратила сили, а, навпаки, як переконливо доводить сучасна російська дійсність, є напрочуд життєздатною. Почасті тому, що вона характеризується цілком постмодерністською множинністю смислів, надаючись

до найрізноманітніших інтерпретацій: у той чи інший спосіб нею користувалися дуже різні російські правителі, котрі переслідували дуже різні цілі.

Безумовно, Уваров не сам вигадав свою тріаду. Ключовий її елемент, тобто народність, був на той час у фокусі уваги інтелектуалів і митців різних країн Європи, насамперед Британії і Німеччини. У першій половині XIX ст. народність стала об'єктом уваги фольклористів, лінгвістів, істориків, літераторів, зокрема, великий вплив мала праця Й.-Г.Гердера «Ідеї до філософії історії людства». Тож Уваров просто дуже ефективно використав досягнення передової на той час європейської думки.

Далекоглядність С.Уварова проявилася насамперед у тому, що йому взагалі не йшлося про відродження. У 1833 році він обстоював перед Миколою I значення своєї знаменитої тріади винятково заради порятунку держави: «В сих священних остатках ее [России, – М.К.] народности находится и весь залог будущего ее жребия. Правительству (...) принадлежит собрать их в одно целое и связать ими якорь нашего спасения» [10, с.70]. Ба більше, Уваров демонструє заперечення самої ідеї відродження як такого, оскільки воно передбачає рух назад: «Народность не состоит в том, чтобы итти назад или останавливаться; она не требует неподвижности в идеях» [10, с.71]. Уваров виступав за розвиток, хоча й робив це вимушено, визнаючи його невідворотність: «...европейские идеи, без коих мы не можем уже обойтись, без искусного обуздания их грозят нам неминуемой гибелью» [10, с.70].

Інтенція «рятувати», котра опосередковано свідчить про наявність небезпеки загибелі, безумовно, не могла стати популярною. Через те, очікувано, у пізнішій російській громадській думці вона поступилася місцем ідеї «відродження», що проявилася у виникненні, зокрема, такого явища як «русский ренессанс» на початку XX ст.

Радянській Росії, тобто державі, котра, як вважали її засновники, вперше в історії встановила диктатуру пролетаріату і створила СРСР під гаслом «Мы наш, мы новый мир построим», ідея відродження була чужа за визначенням. Ймовірно, відіграли свою роль також певні релігійні конотації (відродження-воскресіння), які, за умов боротьби із релігією, сприймалися як негативні. Відповідно, концепт відродження був відсутній у радянському дискурсі аж до кінця 70-х рр. XX ст. Прикметно, що навіть упродовж відбудови радянської економіки після Другої світової війни його не використовували, надаючи перевагу «відновленню» («восстановление»), саме під такою назвою – «відновлення народного господарства» – період 1945-1950 рр. фігурував у навчальній та суспільно-політичній літературі.

Хай як тавтологічно це не звучить, але ознаки відродження «відродження» як суспільно-політичної ідеї вперше промайнули у 1978 році, коли побачила світ трилогія спогадів Л.І.Брежнєва, друга книга якої називалася «Відродження» («Возрождение»). Автор (ймовірно, А.Аграновський), мабуть, виходив з того, що «відродження» викликає у реципієнтів значно вищий рівень пафосу, аніж прозаїчне «відновлення», тому в тексті він ювелірно поєднує ці два варіанти: «Закон о четвертом пятилетнем плане (1946-1950 гг.), принятый в марте 1946 года, предусматривал возрождение «Запорожстали»: «Восстановить производство тонкого холоднокатаного листа на Юге...» [11, с.6]. Текст книги містить кілька випадків вживання, хоча й не акцентованого, саме «відродження», а не «відновлення», хоча, безумовно, найбільший вплив на панівний інформаційний та культурний дискурс країни мала назва. Враховуючи особливості тодішньої політичної системи, тоталітарний характер держави і притаманні вкрай ієрархізованій верхівці (як політичній, так і культурній) традиції догоджати вищій владі, не дивно, що невдовзі з'явилися телефільми й популярні пісні, котрі тією чи іншою мірою використовували це поняття.

У 1980-ті рр. «відродження» не користувалося популярністю, оскільки неодноразові зміни курсу держави у першій половині 80-х рр. спричинили певну, якщо не ідеологічну, то тактичну нестабільність, що виключала появу якихось концептуальних пропозицій, а запропоновану М.Горбачовим «перебудову» теж складно було корелювати з «відродженням», адже очевидно, що «перебудовувати» – це одне, а «відроджувати» – це зовсім інше.

Справжній «ренесанс» концепту відродження у Росії розпочався після розвалу СРСР і він, як зазначено вище, триває досі.

Історія України позначена двома випадками застосування концепту відродження до суто української тематики. Обидва випадки позначають явища непрограмні, такі, що отримали свою назву *post factum*.

Першим є українське національне відродження. Якщо спробувати окреслити усталене уявлення про нього, то, відповідно до того, яке наразі можна вважати офіційним, тобто закріпленого

у шкільній програмі з історії України, українське національне відродження тривало з кінця XVIII та упродовж першої половини XIX ст. на українських землях, що входили тоді до складу двох імперій – Австро-Угорської та Російської. Змістом цього руху було «Формування сучасної української національної самосвідомості», а центрами – на підросійській території – Харківський та Київський університети [12, с.57, 58]. Автори широко відомого шкільного підручника Ф.Г.Турченко та В.М.Мороко вважають, що спричинили це явище «Модернізація та національне відродження, які почалися в Західній Європі, поступово перекинулися в Україну» [13, с. 9].

У розділах, присвячених пізнішому часу, тобто другій половині XIX та початку XX ст., укладачі програми українське національне відродження вже не згадують, вживаючи словосполучення «український національний рух»****.

Таке потрактування українського національного відродження свідчить про те, що укладачі програми та автори підручника керувалися баченням М.С.Грушевського, яке він виклав у «Нарисі історії українського народу» (1906). Виходячи з того, що шкільна програма має велике значення для формування українського сучасного популярного історичного наративу, позиція Грушевського набуває додаткової ваги. Вживаючи, – ймовірно, пропонуючи, – вислів «українське національне відродження», він стверджував, що український народ мав за модель «приклад інших слов'янських народностей», а це – «допомагає йому орієнтуватись у завданнях і потребах національного відродження» [14, с.365].

У своїй праці М.Грушевський не дає визначення цього руху та навіть у досить своєрідний спосіб інтерпретує його як «рух з культурного й національного занепаду» [14, с.376]. Також учений непрямо вказує на те, що об'єктом українського відродження була Гетьманщина. Ця думка поширилася серед учасників українського руху, котрі були сучасниками Грушевського, і через десять років вона була артикульована вже дуже чітко, зокрема, В.Дорошенком, котрий, описуючи перебіг українського руху, зазначив: «Полтава і Харків розпочинають добу відродження України по упадку Гетьманщини» [15].

Українське відродження в межах Російської імперії, за М.С.Грушевським, розпочалося у другій половині XVIII ст. і тривало до сумнозвісних заборон української мови у 1863 та 1876 рр. Аналогічний рух на теренах Австро-Угорської імперії розпочався наприкінці XVIII ст. і тривав до сучасного Грушевському періоду. Хронологічні межі, запропоновані М.Грушевським, дозволяють інтерпретувати відродження, що вело родовід з Гетьманщини, не як спробу відродити певний устрій, а як намагання продовжити процес, котрий у другій половині XVIII ст. нібито спіткнувшись, впав. Тобто М.С.Грушевському йшлося не про повернення до чогось, а про відновлення поступального руху.

Також слід звернути увагу на те, що М.Грушевський вважав закінченням українського відродження на підросійських землях події 60-70-х рр. XIX ст. На сучасний погляд, бачення Грушевського виглядає дещо дивно, оскільки в зазначений час (60-70-х рр. XIX ст.) І.Франко ще перебував на початку своєї діяльності, а українське відродження без розлогої політичної діяльності Івана Франка, яка припала переважно на кінець XIX ст., нам тепер уявити складно. Однак, на погляд Грушевського, заборони 1863 та 1876 рр. були справді катастрофами, які зробили подальше відродження, тобто розвиток українського руху на підросійській території майже неможливим. Тому він подає сучасний йому стан українства саме як наслідки катастрофи.

Також в історії України відоме «Розстріляне відродження», що позначає явище, чітко обмежене у часі (20-30-ті рр. XX ст.) і масштабах прояву, оскільки торкалося переважно царини культури. Свою назву і визначення воно теж отримало після сплину літ і свого трагічного завершення. За поширеною версією, Є.Гедройць запропонував цю назву наприкінці 50-х рр. XX ст., керуючись міркуваннями про її виразний і промовистий характер. Назва справді є вражаючою. Ймовірно, завдяки цьому, а також – її відповідності до реальних подій, які вона описує, ця назва стала невід'ємною частиною сучасного українського тезаурусу.

А от друга назва, яка, вочевидь, задумувалася як парафраз Гедройцевої, «задушене» відродження, такого успіху не мала, хоча вона позначає типологічно схоже явище, що відбувалося у 60-ті рр., і ступінь жорстокості розправи з ним влади теж у цій назві дотримана. Можливо, у сприйнятті читачів «розстріляне відродження» суто емоційно, через свою жажливість, є максимально вражаючим, тому поруч з ним все інше тьмяніє; можливо, образ чогось «задушеного» є не таким романтичним, а можливо, ще одне відродження з інтервалом у 30 років виглядає дещо несподівано.

Ясна річ, що заклики до відродження України у радянський час лунали винятково на сторінках самвидаву, а після здобуття незалежності – по всьому українському інформаційному просторі.

Причому йдеться не тільки про відродження України, а й про відродження козацтва, козацької слави, певних народних звичаїв, окремих інституцій тощо. Прикметно, що в кожному окремому випадку конкретне відродження позиціонується як символ загального відродження України (наприклад, у твердженні президента НаУКМА Андрія Мелешевича: «У 1991 році відроджена Києво-Могилянська академія стала символом і запорукою відродження України» [16]).

Ці, загалом зрозумілі й корисні, наміри та заклики містять приховану небезпеку, яка полягає у тому, що, як і в Росії, вони можуть втратити (й поволі вже втрачають) свіжість. Окрім того, через віддаленість у часі та об'єктивні політичні умови, поступальний процес становлення модерної української ідентичності, що його мав на увазі Грушевський, упродовж останніх ста років, на жаль, поступальним не був. Тому в наші дні, на початку XXI ст., відродження Гетьманщини вже не може бути метою.

З огляду на все сказане вище, особливої уваги заслуговує відсутність концепту відродження та відповідних «фразеологічних шат» у тексті, що з'явився кілька років тому як дороговказ для нашої держави, – «Стратегія сталого розвитку «Україна 2020». Більше того, цей документ, не перекреслюючи минулі роки існування української незалежної держави, закликає український народ просто йти уперед: «Революція гідності та боротьба за свободу України створили нову (курсив мій – М.К.) українську ідею – ідею гідності, свободи і майбутнього» (Розд.1Загальні положення) [5]. І хоча з тексту документу не зовсім зрозуміло, яку українську ідею автори вважали «старою» і що саме з нею було не так, але, з методологічної точки зору, запропонований підхід є перспективнішим. Хоча, як це часто буває, на жаль, правильні заклики не завжди є запорукою релевантних наслідків.

Запропонований огляд випадків використання концепту «відродження» у політичній сфері дозволяє визначити ареал застосування і концепту, і відповідної ідеї як дуже широкий з хронологічного і з географічного погляду, а об'єкт цього відродження, стосовно кожного окремого випадку, – як невизначений. Цей об'єкт зазвичай не конкретизують, обмежуючись загальними фразами, мабуть, вважаючи, що всі розуміють, про що йдеться. Залишається погодитись зі згаданим А.Адлером, котрий стверджував: «Усі ми знаємо, що людство дуже часто задовольняється вигадками» [2, с.58].

Надати конструктивного характеру цій загальній невизначеності й водночас піднесеності може потрактування відродження, автором якого є не надто знаний тепер Олександр Лейтес, який ще у 1925 році писав, що ренесанс «це не відродження старих форм. Це – навпаки – відродження творчих сил, що крилися довгі століття у схові і тільки тепер, за нових форм соціально-економічного побуту, знайшли своє нове оформлення» [18, с.29]. Хоча Лейтес був літературознавцем і мав на увазі літературний процес в Україні, його праця дає, мабуть, єдине розуміння принципу відродження, що може розв'язати своерідну колізію, спричинену невідповідністю внутрішньої логіки поняття особливостям його застосування у сучасному світі, особливо на державному рівні. Творчі сили, безвідносно до того чи вони проявляються вони в літературі, в науці, а чи у розбудові держави, з огляду на їхню ключову роль, справді заслуговують, щоб їх відроджувати. Причому вони можуть і мають бути іншими на кожній стадії історичного процесу, що усуває необхідність «вливати нове вино у старі міхи» та забезпечує від помилок, які є неминучими при виконанні такого, загалом, неприродного завдання.

З іншого боку, оскільки концепт «відродження» упродовж свого існування спромігся перетворитися на стереотип із чітким набором ознак, характерним для сприйняття його масовою свідомістю, то якщо вже брати на озброєння наведену думку Лейтеса, слід під час кожного випадку застосування концепту уточнювати його значення. Утім, це видається, по-перше, неможливим, по-друге завдає великих збитків ефектності як концепту так і висловлювання, що його містить, а в добу політтехнологій це вкрай неочіпно. Тому, можливо, є сенс віддати перевагу не відродженню, тобто, опосередковано, поверненню, а простому, у певному розумінні навіть елементарному рухові вперед, як істотно ефективнішому засобу досягнення мети.

Примітки:

* Хоча, як відомо, в цій метушні авторство Леонардо да Вінчі, насправді вкрай дискусійне, зіграло суто інструментальну роль у штучному підвищенні ціни твору.

** Але Д.Трамб був першим, хто зареєстрував це гасло як торгову марку.

*** Розміщено на сайті 3.06.2018.

**** Щоправда, введено поняття «кримськотатарське національне відродження», пов'язане з постаттю І.Гаспринського [12, с.61]

Бібліографічний список:

1. Бицилли П.М. Место Ренессанса в истории культуры. Сост. Б.С.Каганович. Санкт-Петербург: Мифрил. 1996. 256 с.
2. Адлер А. Наука жить. Киев: Port-Royal. 1997. 288 с.
3. Саморуков М. Большие Владимирцы для малых народов: зачем ставить фэнтэзи-памятники персонажам из X века. URL: <https://carnegie.ru/2015/07/23/ru-60839/idw9> (дата звернення: 05.07.2019)
4. Российское образование. Федеральный портал. URL: <http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/22364f15-607b-433e-97e6-0f71d88eeeee/VuboryPrezidentatxt.pdf> (дата звернення: 11.06.2019).
5. Беседин П. Как возродится Россия, если душит сама себя? URL: <https://regnum.ru/news/2425302.html> (дата звернення: 22.05.2019)
6. Chasmar J. Bill Clinton vowed to 'make America great again' in 1992, now says slogan is racist. *The Washington Times*. URL: <https://www.washingtontimes.com/news/2016/sep/9/bill-clinton-vowed-to-make-america-great-again-in/> (дата звернення: 27.07.2019)
7. Lasansky M.D. *The Renaissance Perfected. Architecture, Spectacle, and Tourism in Fascist Italy*. The Pennsylvania State Univ. Press. 2004. 412 p.
8. Джоунс Т. Потаємне серце Італії. Київ: Темпора. 2012. 320 с.
9. Annuario statistico italiano. URL: <https://www.istat.it/it/files//2018/12/C14.pdf> (дата звернення: 20.06.2019).
10. Уваров С.С. О некоторых общих началах, могущих служить руководством при управлении Министерством Народного Просвещения. *Река времен*. Вып. 1. Москва: Эллис Лак – Река Времен. 1995. С. 70-72.
11. Брежнев Л.И. Возрождение. Москва: Политиздат. 1978. 62 с.
12. Історія України. Всесвітня історія. 5–9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (дата звернення: 11.08.2019)
13. Турченко Ф.Г., Мороко В.М. Історія України: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза. 2017. 384 с.
14. Грушевський М.С. Нарис історії українського народу. *Твори* : у 50 т. Редкол.: Г. Папакін, І. Гирич та ін. Т.22. Львів: Видавництво "Світ". 2015. 526 с.
15. Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи. Відень. 1917. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Doroshenko_Volodymyr/Ukrainstvo_v_Rosii_Novishi_chasy/ (дата звернення 02.08.2019)
16. Мелешевич А. Попереду у нас – наступні 400 років розвитку та досягнень. URL: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/about-us/istoriya-akademiji/mohyliantsi-400-rokiv> (дата звернення: 07.05.2019)
17. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 14.05.2019)
18. Лейтес А.М. Ренессанс украинской литературы. Харків. 1925. 34 с.

References:

1. Bicilli P.M. Mesto Renessansa v istorii kul'tury. Sost. B.S.Kaganovich. Sankt-Peterburg: Mifril. 1996. 256 s.
2. Adler A. *Nauka zhit'*. Kiev: Port-Royal. 1997. 288 s.
3. Samorukov M. Bol'shie Vladimiry dlja malyh narodov: zachem stavit' fjentezi-pamjatniki personazham iz H veka. URL: <https://carnegie.ru/2015/07/23/ru-60839/idw9> (accessed: 05.07.2019).
4. Rossijskoe obrazovanie. Federal'nyj portal. URL: <http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/22364f15-607b-433e-97e6-0f71d88eeeee/VuboryPrezidentatxt.pdf> (accessed: 11.06.2019).
5. Besedin P. Kak vozrozditsja Rossija, esli dushit sama sebja? URL: <https://regnum.ru/news/2425302.html> (accessed: 22.05.2019)
6. Chasmar J. Bill Clinton vowed to 'make America great again' in 1992, now says slogan is racist. *The Washington Times*. URL: <https://www.washingtontimes.com/news/2016/sep/9/bill-clinton-vowed-to-make-america-great-again-in/> (accessed: 27.07.2019)
7. Lasansky M.D. *The Renaissance Perfected. Architecture, Spectacle, and Tourism in Fascist Italy*. The Pennsylvania State Univ. Press. 2004. 412 p.
8. Dzhouns T. Potayemne serce Italiyi. Ky`yiv: Tempora. 2012. 320 s.
9. Annuario statistico italiano. URL: <https://www.istat.it/it/files//2018/12/C14.pdf> (accessed: 20.06.2019).
10. Uvarov S.S. O nekotoryh obshhix nachalah, mogushhih sluzhit rukovodstvom pri upravlenii Ministerstvom Narodnogo Prosveshhenija. *Reka vremeni*. Vyp. 1. Moskva: Jellis Lak – Reka Vremeni. 1995. S. 70-72.
11. Brezhnev L.I. *Vozrozhdenie*. Moskva: Politizdat. 1978. 62 s.
12. Istorija Ukrayiny`. Vsesvitnya istoriya. 5–9 klasy`. Navchal`na programa dlja zagal`noosvitnix navchal`ny`x zakladiv. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (accessed: 11.08.2019)
13. Turchenko F.G., Moroko V.M. Istorija Ukrayiny`: pidruch. dlja 9 kl. zagal`noosvit. navch. zakl. Ky`yiv: Geneza. 2017. 384 s.

14. Grushevs'kyj M.S. Nary's istoriyi ukrayins'kogo narodu. Tvory' : u 50 t. Redkol.: G. Papakin, I. Gy'ry'ch ta in. T.22. L'viv: Vy'davny'cztvo "Svit". 2015. 526 c.

15. Doroshenko V. Ukrayinstvo v Rosiyi. Novijshi chasy'. Viden'. 1917.
URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Doroshenko_Volodymyr/Ukrainstvo_v_Rosii_Novishi_chasy/ (accessed: 02.08.2019).

16. Meleshevy'ch A. Poperedu u nas – nastupni 400 rokiv rozvy'tku ta dosyagnen'.
URL: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/about-us/istoriya-akademiji/mohyliantsi-400-rokiv> (accessed: 07.05.2019).

17. Strategiya stalogo rozvy'tku «Ukrayina – 2020». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (accessed: 14.05.2019).

18. Lejtes A.M. Renessans ukrainskoj literatury. Harkiv. 1925. 34 s.

Kushnarova M. B. Revival/renaissance: the culture studies concept in realm of political practice

The paper presents analysis of some cases of typically culture studies' notion "renaissance/revival" applying to political science.

It is accentuated, that broad applying of the mentioned concept to humanities and social studies began in the last half of the 19th century and since that time its geographical and disciplinary areal had extended exceptionally and now it could be seen as a usual element of its "native" historic and art studies, but economic, political, social researches and state-building activity as well.

Worldview, political and historiosophy are considered as the main factors that contributed to the process of the concept gaining such a popularity.

Cases of concept applying as purely instrumental means are considered using the examples of slogans proposed by political leaders in USA and Russia during the pre-election period in the end of the 20th-beginning 21st centuries (R.Reagan, B.Clinton, D.Trump, B.Yeltsyn, V.Putin).

Examples of B.Mussolini' epoch and state activity of count S.Uvarov in Russia of the first half of the 19th century, as non-programme revival – Ukrainian national one (19th century), are proposed as the cases of renaissance/revival conceptual applying.

The concept as well as the idea derived from it are impressive and attractive for profane society members that made possible for different political forces to use it to achieve their goals. Both concept and idea are indefinite, have no strict borders and possibilities to serve as a model and don't presuppose conscious goal-setting. It means that an attempt of its realization provokes to latent violation of causal relationship that has to provide sustainable historic development. So it looks much more constructive for modern society and political leaders to strive to build future, and do not pay attention to call back to past even if the past looks very charming.

Key words: renaissance/revival, Russia, USA, Ukraine, Italy, president elections.

DOI 10.31558/2519-2949.2019.4.13

УДК 81'272:32(001)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5728-0686>

Савойська С. В., Міжрегіональна академія управління персоналом

СИНЕРГЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПОБУДОВИ МОДЕЛІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

Досліджується взаємодія індивідів, груп, спільнот, політиків і влади на культурному, ідеологічному, геополітичному та ін. рівнях з точки зору синергетики. Їх взаємодія ґрунтується на демократичних цінностях, якими є народовладдя, громадська думка, право, свобода слова і дій, компетентність, відповідальність, людська гідність, невтручання в особисте життя, можливість захищати та відстоювати власні інтереси. Усе це упродовж усієї історії побудови моделі мовної політики комплексно і системно впливає на її формування та розбудову. Складовою синергетики є конструктивна і деструктивна взаємодія різних носіїв політичних ідеологій, представників політичних інституцій, за політичними поглядами суб'єктів мовної політики та ін., які позитивно чи негативно впливають на формування моделі. У цьому сенсі аналізується синергетичний аспект побудови моделі мовної політики, що варто розуміти як закінчену у змістовному і сутнісному відношеннях модель, яка формується на основі як конструктивної, так і деструктивної методологій, які зв'язують її частини у цілісний організм, який знаходиться у безперервній взаємодії в умовах періодичної бездержавності українського народу. З'ясовано, що конструктивною складовою побудови моделі мовної політики є такі концепти як державна незалежність, єдина державна мова, яка виконує у суспільстві об'єднавчу роль, національна ідея, національні інтереси, демократичні цінності та ін., без яких побудувати ефективну модель мовної політики неможливо. Гальмують побудову моделі мовної політики відсутність конструктивної взаємодії, бажання порозумітися та знайти компроміс різних за ідеологією суб'єктів мовної політики, а також – антиукраїнськи налаштовані інституції, які формують в українців проросійську самосвідомість, мовно-політичну ідентичність, неприйняття усього українського: державної незалежності, української мови, культури, історії, героїв та ін. Зазначено, що гальмує побудову моделі мовної політики також відсутність будь-якої взаємодії, маніпулювання суспільно-політичною свідомістю та політичною поведінкою спільноти заради реваншу та перемоги. Дається визначення синергетики як явища і конструкту, якому притаманні такі види взаємодій, які ведуть як до конструктивного оновлення, що відбулося у юридично незалежній Україні на початку 1990-х років, так і – деструктивної зміни моделі мовної політики, яка відбулася у середині 90 – х рр. з приходом до влади проросійськи налаштованих політиків. На конструктивну взаємодію національних демократів і колишніх комуністів негативно впливає, з одного боку, їх культура, свідомість та ідеологія, з іншого, приналежність до різних векторів – західного чи східного. У цьому контексті перемагає відсутність взаємодії, що змінюється ворожнечею, війною символів, які виражаються у мовно-політичних конфліктах та мовно-політичному сепаратизмі, які перешкоджають конструктивно розбудовувати модель мовної політики. Такі деструктивні стосунки «лівих» політичних сил, які у кінці 1980-х рр. віджили, і «правих», які відроджувалися, відобразилися на розробці та ухваленні законів України, зокрема, «Про мови в Українській РСР», який, з одного боку, проголосив українську мову державною, з іншого, заблокував її конструктивний розвиток та поширення на Півдні і Сході країни. Цей закон, як і усі інші після нього, по суті, заклав підвалини для побудови подвійної моделі мовної політики, яка базується на відсутності політичної взаємодії проукраїнськи і проросійськи налаштованих частин українського політикуму.

Ключові слова: синергетика, модель мовної політики, конструктивна і деструктивна взаємодії, юридично незалежна Українська держава, «ліві» і «праві» політичні сили, проукраїнськи і проросійськи налаштовані політики

Постановка проблеми. Модель мовної політики може ефективно будуватися лише на території власної незалежної держави. Утім, якщо держава втрачає незалежність, разом з цим втрачається можливість ефективно формувати власну модель мовної політики, позаяк на захопленій території

місцевим мешканцям нав'язується мовна політика держави-окупанта, яка формує на цій території власну модель, що пускає своє коріння у глибину історії, мови і культури місцевої спільноти через призму синергетичних зв'язків, які їм силоміць нав'язуються [15]. З роками окупації нав'язана загарбниками мова і культура частиною місцевого населення починає сприйматися як своя або навіть рідна. Приміром, Ф. Ратцель вважав культуру основною ознакою взаємозв'язку між народами, які у процесі взаємодії, завоювання один одного удосконалювали власну мову і культуру або асимілювали чужу. Зважаючи на це, виявлено, що жителі південного і східного регіонів України частіше за усе послуговуються російською мовою, яка є мовою колишньої метрополії, та захищають відмінні від мешканців західного і центрального регіонів мовні, культурні інтереси та ідеологічні цінності [14]. А що стосується радянської культури, то вона формувалася на основі асиміляції рідних мов національних меншин російською культурою. Мову і культуру національних меншин асимілювала Росія, яка тими самими методами продовжує російщити (русифікувати) мову і культуру неросійських народів на сучасному етапі. Тут мається на увазі культура, яка формується не на традиції певного народу або нації, а шляхом примусу та нав'язування неросійському етносу чужих інтересів і цінностей [13, с. 96]. У цьому випадку вступають в силу причино-наслідкові зв'язки, які частиною спільноти сприймаються як конструктивні, іншою, – деструктивні. Такий мовно-політичний процес має стійкий характер, позаяк продовжується навіть тоді, коли держава відвоювала чи виборола в інший спосіб свою незалежність. У цій ситуації і суспільство, і держава отримали прищеплення як від одних, так і від інших. На цій площині формується і розвивається одразу декілька мов і культур, які не завжди взаємодіють між собою ефективно, що пов'язано з різними життєвими, глобальними, геополітичними, ідеологічними, міжетнічними, міжрегіональними, міждержавними, міжполітичними, мовно-політичними обставинами, проблемами та конфліктами [15]. Платон ці поняття розглядав у взаємозв'язку таких явищ як політика і держава, тому і надавав їм важливого значення.

З погляду сучасності на цій основі формується модель мовної політики, яка геополітично успадкувала дві чи більше мови і культури, кожна з яких починає відроджуватися та боротися за першість. Це ми можемо відстежити на прикладі взаємодії російської мови з українською (Крим і Донбас), молдовською (Придністров'я), грузинською (Абхазія та Північна Осетія) та ін. [9]. На цих прикладах ми бачимо, що взаємодія має причино-наслідкові зв'язки, які тісно пов'язані з мовою, культурою, звичаями, традиціями певної спільноти та історією розвитку її держави. Така ситуація у багатьох випадках свідчить про відсутність політичного діалогу між провладними та опозиційними політичними інституціями, які не бажають конструктивно взаємодіяти та домовлятися при ухваленні важливих для держави законів [2], що нерідко призводить до поглиблення мовно-політичних конфліктів та сепаратизму на мовно-політичному ґрунті. Тобто, за відсутності міжполітичної взаємодії та взаєморозуміння, приміром, у Верховній Раді України та відкритої дискусії з громадськістю на Півдні і Сході України виник «парад мовних суверенітетів», який сформувався на базі положень закону «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», а також спирався на підтримку проросійськи налаштованих політиків та їх політичних інституцій. На цьому етапі про діалог у національному дусі узагалі важко вести мову, позаяк з приходом до влади Л. Кучми вектор розвитку мовної політики було повернуто у бік Росії. Виходячи з цього, проросійськи налаштовані політики «розплачувалися» з російськими націоналістами, за словами І. Дзюби, тим, що для них не мало ніякої цінності, – національною ідентичністю, україномовним інформаційним простором, українською історією, культурою, українською мовою, позаяк «вистояти проти зовнішнього асиміляційного тиску можна було лише завдяки самоусвідомленню» [5, с. 480], хто ми є та яке у нас коріння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основоположниками синергетики є такі дослідники як І. Пригожин, Г. Хакен та ін. Останній з них увів цей термін в обіг в курсі лекцій, працюючи у Штутгартському університеті у 1969 році. Він вперше цей термін використав у власному науковому дослідженні «Синергетика» наприкінці 60-х рр. XX ст. для позначення нового наукового напрямку, який займається вивченням процесів самоорганізації та взаємодії, які дослідники розглядають під конструктивним, який єднає, і деструктивним, що роз'єднує, кутом погляду. Деструктивна взаємодія, приміром, «лівих» і «правих» політичних інституцій призводить до негативних наслідків, які заподіюють шкоду формуванню моделі мовної політики на конструктивній основі. Тобто, деструктивним в українізаційній моделі мовної політики у перші роки проголошення незалежності було те, що процес модернізації усіх сфер суспільно-політичного життя гальмувався проросійськи налаштованими політиками, які мали комуністичну свідомість та

продовжували займати найвищі посади в Українській юридично незалежній державі [13, с. 429]. Синергетичний напрям у гуманітарних науках досліджували Ю. Габермас, французький філософ А. Пуанкаре та ін. науковці, зокрема, А. Ляпунов, Н. Боголюбов, Н. Крилов, А. Колмогоров, Л. Мосионжик, А. Тихонов. Послідовниками Г. Хакен були І. Пригожин, В. Буданов та ін. Наразі до синергетики, яка ґрунтується на більш глибокому розумінні єдності та різноманітності світу, виявляють інтерес і вітчизняні науковці, зокрема Л. Бойко Бойчук, В. Ільїн, Ю. Кобець, В. Кремень, О. Микал, А. Стьопін, О. Яковлева та ін. Щоб описати взаємодію суб'єктів політики, приміром, Ю. Габермас обирає дві різні моделі, якими є мова і мовлення. Взаємодія між протилежними за ідеологією суб'єктів політики, як констатують науковці, може бути як конструктивною, так і деструктивною. На сучасному етапі синергетика активно проникає у різні сфери і галузі, де розв'язуються різні проблеми взаємозв'язку, зокрема і мовно-політичні [6]. Цей напрям розвинули у власних працях В. Василькова, С. Капіца, Ю. Клімонтович, Є. Князева, С. Курдюмов, Г. Малинецький, Б. Мандельброт, А. Назаретян, Р. Том, Д. Чернавський та ін. Синергетику як підхід щодо аналізу політичних відносин використовували у власних дослідженнях і вітчизняні науковці, зокрема, О. Антонюк, Л. Бойко-Бойчук, М. Головатий, В. Денисенко, В. Ільїн, М. Кармазіна, А. Коваленко, В. Кремень, М. Обушний, М. Польовий, О. Ткач, Р. Чорней та ін., які синергетику розуміють як процес еволюції і деградації, творення і руйнування, а також – теорію самоорганізації, коли хаос перетворюється у порядок, позаяк він є не лише руйнівним, але й творчим [11, с. 540]. Дослідники звернули увагу на складність суспільних взаємин, спілкування влади, опозиції і народу, які не завжди базуються на широкій конструктивній дискусії у процесі дотримання національних інтересів та захисту демократичних цінностей [9]. Науковці аналізують зв'язок між етикою і політикою, а політики – медійною галуззю та глобалізацією, який виявляється у відношенні до української чи російської мови, національно-демократичної чи радянської ідеології, мовної політики, ідентичності та ін.

Якщо модель мовної політики розглядати під кутом погляду синергетики, то її варто розуміти як процес взаємодії, яка сприяє її формуванню, розвитку та розбудові. І навпаки, деструктивні процеси у синергетиці не створюють нові моделі, а руйнують ті, які було побудовано на основі тієї чи іншої мови, яка, як наголошував вітчизняний науковець В. Денисенко, «завжди є інструментом порозуміння між суб'єктами, але люди реально взаємодіють у суспільстві по-іншому, ніж це описується в ідеальній мовній ситуації» [4, с. 65]. Такий рівень розвитку мови і культури В. Безверхий розглядає за трьома взаємодіючими напрямками – політична культура еліти, масова політична культура та суспільно-політична субкультура [1, с. 128], які існували на рівні співпраці і договорів, що уклалися між гетьманами і монархом, козацькою старшиною та іноземними громадянами, зокрема й московитами, які, приміром, у другій половині XVII ст. почали осідати на території Війська Запорозького. Про таке сусідство та співпрацю між українцями та московитами відомо з праці В. Лоскутова «Про гуманітарну складову російсько-українського співробітництва», яке не завжди було позитивним для українців, чия мова і культура Російською імперією усіяко принижувалася, заборонялася та знищувалася через те, що така її модель мовної політики базувалася на деструктивних комунікаціях [13, с. 33]. Соціально-політична динаміка комунікацій представлена у вигляді прихованих поведінкових взаємодій між політичними акторами, які мають різні погляди на побудову моделі мовної політики, позаяк вони дотримуються різних ідеологій. Основою, на якій розвиваються політичні комунікації, є такі неформальні інституції як діяльність, взаємодія та взаємозв'язок. У цьому контексті доречно спертися на думку Ю. Габермаса, який «під проблематикою міжлюдської взаємодії розуміє такі інтеракції (комунікації), які ґрунтуються на дуалістичному поділі двох сфер людського існування: сфери праці (взаємодія людей з природою) і сфери «інтеракції» (сфера міжлюдської взаємодії)» [4, с. 67]. На думку цього науковця, лише ті норми мають право бути значимими, які схвалені усіма учасниками дискурсу, у рамках якого можна дістати відповідь на запитання про те, як створюються умови для вільного та неупередженого дискурсу, який спрямовано на досягнення консенсусу, та що саме стоїть на заваді взаємодії. Тобто, щоб описати взаємодію осіб, він обирає дві різні моделі, якими є мова і мовлення.

Виклад основного матеріалу. Концепт «синергетика» (грец. *synergetikos* – спільна дія, узгоджено діючий) – спільна погоджена дія, у якій були зацікавлені національно-демократичні політичні інституції та українська інтелігенція на усіх етапах відродження україномовної освіти, історії України, української культури, модернізації освіти, поширення української мови у статусі державної в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя; наука про самоорганізацію, взаємодію та інтеграцію в єдиний конструктивний організм, без чого

українські політики не змогли б проголосити українську мову державною, закріпити цей її статус у Конституції України та ухвалити ряд україномовних законів, які регулюють мовну політику на державному рівні у ЗМІ, на телебаченні та ін. галузях і сферах суспільно-політичного життя [7]. Стратегічно важливим завданням побудови моделі мовної політики є порозуміння та ефективна співпраця між різними суб'єктами політики та політичними інституціями, що дасть можливість успішно взаємодіяти, узгоджувати та спільно розв'язувати важливі для держави проблеми, зокрема, і мовно-політичні. Синергетичний аспект моделі мовної політики – це формальна інституція, що базується на історико-політичних, геополітичних, консенсусно-конфліктних, плюралістичних, конструктивних, деструктивних, ідеологічних та ін. чинниках [14]. Що стосується плюралістичних чинників, які виражаються у безперервних дискусіях, громадських обговореннях, публічних виступах владарюючих еліт та політичних діячів, то у цьому випадку варто звернути увагу на побудову моделі мовної політики Євросоюзу, яка базується на політичному плюралізмі, в основі якого закладено ідею взаємодії і партнерства, що притаманно не авторитарно-тоталітарним державам, а демократичним. У цьому контексті варто звернути увагу на те, що рівень взаємодії залежить від того, яка ідеологія панує на державному рівні, позаяк при комуністичній буде один рівень взаємодії, а при національно-демократичній – інший. Прикладом конструктивної взаємодії є канадсько-українські зв'язки у різних сферах і галузях суспільно-політичного життя. Обмін культурами, який відбувається між канадцами та українцями, які зберігають національні та культурні традиції, має давню історію, яка бере свій початок від кінця ХІХ ст., тобто, від часу появи на канадських землях українських переселенців. Взаємозбагаченню культур і зв'язків українсько-канадського народів сприяє підписана угода про розширення співпраці у науковій, культурній, освітній та ін. галузях [7]. Українсько-канадській дружбі та взаєморозумінню сприяє така інституція як Декларація про розвиток партнерства і співробітництва між Україною і Канадою. Цінною взаємодією та співпрацею між співробітниками, науковцями і студентською молоддю різних держав є навчання, стажування, підвищення кваліфікації та обмін досвідом. З іншого боку, модель мовної політики у формуванні та розвитку проходить певний історико-політичний шлях, нерідко мовно-політичними процесами якої керують ті, хто має інше розуміння культури, мови, історії, звичаїв, традицій українців, а також, – більше можливостей, авторитету, влади, має потужну ідеологічну і військову сили для того, аби контролювати мовно-політичний простір іншої держави [2]. У цьому контексті варто констатувати на проблемі виникнення деструктивної взаємодії, яка має іншу основу, сутність і характер. Панування однієї держави над мовно-політичним простором іншої та керування її спільнотою на основі чужої їй мови і культури передбачає, на слухну думку О. Висоцького, «застосування мовних технологій, які є ефективними інструментами регулювання мовних відносин, які спираються на мовні механізми, що функціонують у розмовах та переговорах, у пропагандистських битвах для отримання та реалізації влади. За допомогою технологій мовою маніпулюють як символом для досягнення єдності та лояльності новій владі, формування її легітимності та ідеологічних настанов...» [3, с. 138].

Термін «синергетика» (від грецьк. synergos – той, що діє разом) – науковий напрям, який є більше парадигмою, ніж теорією, позаяк вивчає процеси виникнення, підтримки і розпаду структур, які є конструктивними чи деструктивними моделями, зокрема й у сфері мовної політики. Виходячи з зазначеного, це поняття варто розуміти як спільну дію суб'єктів побудови моделі мовної політики, яка складається з окремих елементів, частин, які взаємодіють між собою у складний (нелінійний) спосіб [12, с. 665]. За їх взаємодією зручно спостерігати тоді, коли вони спільно працюють над розробкою законопроектів, узгоджують спірні моменти та ухвалюють важливі доленосні рішення, застосовуючи для цього принцип узгодження або підпорядкування. Що стосується узгодження позицій, то у цьому сенсі варто звернути увагу на те, що у кінці 1980-х – на поч. 1990-х рр. ідеологічно різні політики дійшли консенсусу щодо проголошення української мови державною, а України – незалежною державою, що без конструктивної взаємодії старих (комуністи і соціалісти) і нових (національні демократи і націоналісти) суб'єктів політики було здійснити неможливо [14]. Тобто, без конструктивної взаємодії національних демократів і комуністів не було б ухвалено Декларації про державний суверенітет, не відбувся б Всеукраїнський референдум, на якому було обрано Президента України, за незалежність якої проголосувало понад 90% громадян; Конституції України, яка затвердила статус державної за українською мовою. Щодо поняття «підпорядкування», то поява великої кількості законопроектів від проросійськи налаштованих політиків, які символізують власну ідею, свідчить про відсутність взаємодії та взаєморозуміння між ними та проукраїнськи налаштованими політиками, позаяк усі вони є прихильниками різних ідеологій.

Наслідки їх конструктивної і деструктивної взаємодії спостерігаємо у роботі над розробкою, ухваленням та дією таких законів як «Про мови в Українській РСР», «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», «Про засади державної мовної політики», «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та ін.

Якщо розглядати синергетику з позицій погляду на мовно-політичну проблему, то у цьому випадку ми можемо говорити про її конструктивні і деструктивні сторони. Аналізуючи зміст зазначених законів, кожен дослідник виділятиме для себе як позитивні, так і негативні його аспекти, бачення яких можуть співпадати або протиставлятися. Наприклад, оцінюючи значення закону «Про мови в Українській РСР» для Української незалежної держави, проукраїнськи налаштований дослідник проголошення української мови державною відзначить як довгоочікуване позитивне явище. Тобто, на поч. 1990-х рр. модель мовної політики ґрунтується на основі взаємодії та зближення української інтелігенції з народом, яка відроджує, розвиває та поширює комунікації українською мовою в освіті, культурі, науці, літературі та ін. [7]. Водночас інший дослідник може звернути увагу на те, яке місце у цьому законі відведено російській мові та яке місце вона займає по відношенню до державної. На думку багатьох дослідників, дві офіційні/державні мови ніколи не можуть бути однаково рівними, позаяк одна з них займатиме сильнішу, інша слабшу позицію. У цій мовно-політичній ситуації відбувається їх взаємопоборення, що з часом перетвориться на поглинання однією мовою, яка буде у сильнішій позиції, іншої. Наприклад, стан моделі мовної політики за доби правління В.Ющенка, що аналізує у власному дослідженні «Політична мова і мовна політика» Л. Нагорна, перебував у становищі регресії, коли українська мова потерпала від взаємодії з російською, яка намагалася взяти реванш та зайняти втрачені позиції. Водночас «проблеми звуження використання української мови є, на думку Л. Нагорної, не стільки гуманітарною проблемою, скільки геополітичною. Причини такого стану варто шукати, як вважає науковець, у млявій, неконструктивній мовній політиці держави» [10, с. 142, 245], яку у «постпомаранчевий» період здійснював В. Ющенко. Наслідками деструктивної взаємодії проросійськи та проукраїнськи налаштованих політиків, а також гальмування функціонування закону «Про мови в Українській РСР» були прорадянська культура та проросійська свідомість, які було успадковано разом з російською мовою на поч. 1990-х рр. Цьому сприяли такі чинники: по-перше, закон було розроблено та ухвалено у радянську добу, коли були сильними позиції авторитарно-тоталітарної влади, яку очолювали комуністи; по-друге, взаємодія двох ідеологій – комуністичної і національно-демократичної, яка лише народжувалася, була нерівною; по-третє, мова колишньої метрополії, яка є російською, негласно прирівнювалася до статусу державної. Інші мови, зокрема, і російську Статтею 10 Конституції України визначено як такі, які мають в Україні вільний розвиток [13, с. 457], було введено до закону «Про мови в Українській РСР» як ширму, яка допомагала гальмувати функціонування української мови та її поширення в усіх регіонах держави як єдиної державної. Поняття «інші мови» у цьому законі використовується з метою послаблення позицій української мови як державної у її відродженні, функціонуванні, ефективному розвитку та поширенні на усій території України, зокрема на Півдні і Сході. «У такій ситуації взаємини двох мов означають, на думку Л.Масенко, не гармонійне співіснування і взаємодію, як намагаються запевнити українську спільноту російська влада та її проросійськи налаштовані політики в Україні, а конфлікт і боротьбу, яка триватиме доти, доки в Україні не переможе одна з них» [8, с. 5].

Висновки та перспективи дослідження. Важливе значення для оновлення моделі мовної політики на україномовній основі має синергетичний підхід, якщо він базується на конструктивній взаємодії національно-демократичних політичних сил та на основі таких понять, як «конструктивна взаємодія», «національна ідея», «національна свідомість», «національні інтереси», «демократичні цінності», «національна ідентичність», «національна єдність» тощо. З приходом до влади проросійськи налаштованих політиків існуючий порядок у побудові моделі мовної політики було змінено так, що у процесі взаємодії кожен учасник перемовин намагався переслідувати лише свої цілі. Враховуючи таку мовно-політичну ситуацію, незалежну державу та політичний порядок може бути збережено лише тоді, коли буде можливість у своїй діяльності та розвитку спиратися на національні цінності, правові норми, демократичні принципи і правила, що регулюють і регламентують цю взаємодію, яка може бути реалізована лише тоді, коли цінності матимуть не приватний і регіональний характер, а національний і державний. У цьому випадку важливе значення мають переговори і консультації, які допомагають впорядкувати стихійний процес політичних взаємодій, сприяють формуванню спільних правил гри у політичному процесі через компроміси та згоду конфлікуючих сторін. Тобто, під синергетичним кутом бачення одним з основних підходів

до розв'язання глобальних (мовно-політичних) проблем сучасності є не політика силового тиску та «викручування рук» [12, с. 667], а пошук компромісу.

Бібліографічний список:

1. Безверхий В., Клиненко О. Політична культура українського народу: з історії в сучасність. Національна культура в сучасній Україні (Голова ред. колегії І. Ф. Курас). К.: Асоціація «Україна», 1995. – С. 121-136.
2. Бойко-Бойчук Л. Синергетичний підхід у політичних дослідженнях (на прикладі аналізу політико-владної взаємодії у територіальних громадах в Україні) Автореф. дис... канд. політ. наук / Л. Бойко-Бойчук; НАН України. Ін-т політ. етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. К., 2006. – 20 с.
3. Висоцький О. Теоретико-методологічні виміри мовної політики / О. Висоцький. Філософсько-світоглядні та культурологічні контексти неперервної освіти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 12-13 квітня 2019 р., м. Дніпро, КЗВО «ДАНО» ДОР». / Наук. ред. О.Є. Висоцька. Дніпро: СПД «Охотнік», 2019. – С. 138-140.
4. Денисенко В. Політична інтеракція в контексті комунікативної раціональності. Вісник Львівського університету. Серія філософсько – політологічні студії, 2013. – Випуск 3. – С. 63-76.
5. Дзюба І. Нагнітання мороку: Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ. К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 503 с.
6. Кобець Ю. Політичне життя через призму синергетичного підходу: концептуальні засади / Ю. Кобець. Прикарпатський вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка Думка. –2013. – №3 (23). – С. 210-219.
7. Кремень В., Ільїн В. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму: монографія. К.: Педагогічна думка, 2012. – 367 с.
8. Масенко Л. Мова і політика. К.: Соняшник, 1999. – 100 с.
9. Мосионжник Л. Синергетика для гуманитарієв / Л. Мосионжник. – СПб.; Кишинев: Издательство СПб ИИ РАН «Нестор-История»; Издательство «Высшая антропологическая школа», 2003. – 155 с.
10. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. К.: Світогляд, 2005. – 273 с.
11. Обушний М. Політологія: Довідник / М. Обушний, А. Коваленко, О.Ткач; За ред. М. Обушного. – К.: Довіра, 2004. – 599 с.
12. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Головатого та О. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 792 с.
13. Савойська С. Політологічний контекст моделі мовної політики: теоретико-методологічний аналіз [Текст]: монографія / Світлана Савойська; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів: Простір-М, 2019. – 790 с.
14. Стьопін А. Синергетичні виміри розвитку України: історія і сучасність. Одеса: Астропринт, 2006. – 156 с.
15. Яковлева О. Синергетична модель культурного розвитку України в добу глобалізації. Українська культура: минуле, сучасне шляхи розвитку: зб. наук. пр.: наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту / упоряд. В. Г. Виткалов; редкол.: А. Г.Баканурський, С. В. Виткалов, О. М. Гончарова та ін.; наук. – бібліогр. редагування наукової бібліотеки РДГУ. Рівне: РДГУ, 2014. Вип. 20. – Т. 1.

References:

1. Bezverkyh V., Klinchenko O. Political culture of the Ukrainian people: from history to the present. National Culture in Contemporary Ukraine (Chairman of the Board, I. F. Kuras). K.: Association "Ukraine", 1995. P. 121-136.
2. Boyko-Boychuk L. Synergetic approach in political research (based on the analysis of political-power interaction in territorial communities in Ukraine) Abstract. dissertation ... Cand. flight. Sciences / L. Boyko-Boychuk; NAS of Ukraine. Inst flight. ethnonac. research. them. I. F. Kuras. K., 2006. 20 p.
3. Vysotsky O. Theoretical and methodological dimensions of language policy / O. Vysotsky. Philosophical, philosophical and cultural contexts of continuing education: proceedings of an international scientific and practical conference. April 12-13, 2019, Dnipro, DANO DOR. / Science. ed. OE Vysotska. Dnipro: Hunter's SPD, 2019. P. 138-140.
4. Denysenko V. Political interaction in the context of communicative rationality. Bulletin of the University of Lviv. Series of Philosophical and Political Studies, 2013. Issue 3. P. 63-76.
5. Dziuba I. Forcing the gloom: From the Black Hundreds of the early XX century to the Ukrainophobes of the early XXI century. K.: View. House of Kyiv-Mohyla Academy, 2011. 503 p.
6. Kobets Y. Political life through the prism of a synergistic approach: conceptual principles / Yu. Kobets. Carpathian Bulletin of the Scientific Society. T. Shevchenko Opinion. 2013. №3 (23). P.210-219.
7. Kremin V., Ilyin V. Synergetics in education: context of human-centrism: monograph. K.: Pedagogical Thought, 2012. 367 p.
8. Masenko L. Language and politics. K.: Sunflower, 1999. 100 p.
9. Mosionzhnik L. Synergetics for humanitarians / L. Mosionzhnik. – St. Petersburg.; Chisinau: Nestor-History Publishing House, St. Petersburg; Higher Anthropological School Publishing House, 2003. 155 p.
10. Nagorny L. Political language and linguistic politics: the range of possibilities of political linguistics. K.: Worldview, 2005. 273 p.

11. Obubny M. Political Science: Handbook / M. Obushny, A. Kovalenko, O. Tkach; Edited M. Obushny. K.: Trust, 2004. 599 p.
12. Political Science Dictionary: Educ. tool. for students. higher. teach. closed / Edited M. Golovaty and O. Antonyuk. K.: MAUP, 2005. 792 p.
13. Savoyska S. Political context of the model of language policy: theoretical and methodological analysis [Text]: monograph / Svetlana Savoyska; Lviv. nat. them. Ivan Franko. Lviv: Space-M, 2019. 790 p.
14. Stepin A. Synergistic dimensions of Ukraine's development: history and modernity. Odessa: Astroprint, 2006. 156 p.
15. Yakovleva O. Synergetic model of cultural development of Ukraine in the age of globalization. Ukrainian Culture: Past, Present Ways of Development: Coll. Sciences. BC: Sciences. zap. Equal. state. humanite. un-order / order VG Vitkalov; editorials: A. G. Bakanursky, S.V. Vitkalov, A. M. Goncharov and others; Sciences. – bibliography. editing of the scientific library of the RSGU. Exactly: RDGU, 2014. Issue. 20. Vol. 1.

Savoyska S. V. Synergetic aspect of creation the model of language policy

The interaction of individuals, groups, communities, politicians and authorities interacting on cultural, ideological, geopolitical and other issues from the point of view of synergetic is explored. levels. Their interaction is based on democratic values such as democracy, public opinion, law, freedom of speech and action, competence, responsibility, human dignity, non-interference with privacy, the ability to defend and defend their own interests. All this throughout the history of building a language policy model has integrated and systematically influenced its formation and development. Synergetic component is the constructive and destructive interaction of different carriers of political ideologies, representatives of political institutions, political views of the subjects of language policy, etc., which positively or negatively influence the formation of the model. In this sense, the synergistic aspect of constructing a model of language policy is analyzed, which is to be understood as a complete model in terms of content and substance, which is formed on the basis of both constructive and destructive methodologies that link its parts to a coherent body, which is in continuous interaction. in the conditions of periodic statelessness of the Ukrainian people. It has been found out that the constructive component of constructing a model of language policy is such concepts as state independence, the only state language that fulfills a unifying role in society, the national idea, national interests, democratic values, etc., without which an effective model of language policy is built. impossible. Lack of constructing a model of language policy lack of constructive interaction, desire to understand and find a compromise of different language policy subjects, as well as – anti-Ukrainian institutions that form in the Ukrainians pro-Russian identity, linguistic-political identity, Ukrainian non-acceptance, non-Ukrainian state languages, culture, history, heroes and more. It is noted that the lack of any interaction, manipulation of the socio-political consciousness and political behavior of the community for the sake of revenge and victory, hinders the construction of a model of language policy. Synergetic is defined as a phenomenon and construct that is characterized by the kinds of interactions that lead to both the constructive renewal that took place in legally independent Ukraine in the early 1990-s and the destructive change in the language policy model that took place in the mid-1990-s. with the coming into power of pro-Russian politicians. The constructive interaction of national democrats and former communists is negatively affected, on the one hand, by their culture, consciousness and ideology, on the other, by belonging to different vectors – western or eastern. In this context, there is a lack of hostility-warring interaction between the characters that are expressed in language-political conflicts and linguistic-political separatism, which impede the constructive model of language policy. Such destructive relations between the left-wing political forces, which in the late 1980-s, and the right-wing ones that were revived, reflected in the development and adoption of laws of Ukraine, in particular, on languages in the Ukrainian SSR, which, on the one hand, declared Ukrainian as the state language, on the other hand, blocked its constructive development and spread in the South and East of the country. This law, like all others after it, essentially laid the foundations for the construction of a dual model of language policy, which is based on the lack of political interaction between the pro-Ukrainian and pro-Russian parts of Ukrainian politics.

Key words: synergetic, model of language policy, constructive and destructive interaction, legally independent Ukrainian state, left and right political forces, pro-Ukrainian and pro-Russian policies

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ УКРАЇНИ У НОВИНАХ ОНЛАЙН-ВИДАННЯ «УКРАЇНСЬКА ПРАВДА»

На основі новин незалежного українського онлайн-видання «Українська правда» встановлюється різниця між двома українськими політичними режимами – часів Віктора Ющенка та часів Віктора Януковича. В царині вітчизняного наукового дискурсу політичний режим країни характеризується як перехідний або гібридний. За таких умов необхідними видаються методики, що дозволять точніше ідентифікувати подібні режими, а також – у майбутньому – прогнозувати зміну політичного режиму за певними показниками. У цій статті пропонується вважати одним із індикаторів режиму взаємини між мас-медіа як суспільним інститутом та владою. За такого підходу, аналізуючи презентацію влади у публікаціях ЗМІ, можна буде дійти висновків про тип політичного режиму в країні. Тому гіпотезою даного дослідження є наступне твердження: через формальний аналіз новин незалежного ЗМІ можна виявити та описати тенденції тяжіння режиму до більш демократичного та до більш авторитарного. Гіпотеза підтверджується через низку складових.

Зокрема, для перехідного режиму, що тяжіє до демократичного, характерна: більш різноманітна присутність героїв новин у заголовках, що виражається як у вищій частоті згадок (582 для Ющенка, 431 для Януковича), так і у більш довгому переліку унікальних позицій у загальному списку згадуваності (184 у Ющенка, 127 у Януковича). Наявність у новинах інших популярних політиків чи героїв новин, окрім президента та їх незначне відставання від нього за згадуваністю (у випадку Ющенка ми бачимо переважання президента над другою позицією (Тимошенко) на 15 пунктів, у випадку із Януковичем друга позиція (теж Тимошенко) відстає від нього на 59 пунктів). Також для новин за часів Ющенка характерна більша кількість посилань на джерела інформації в межах однієї публікації. Є також відмінність і за типами джерел: у Януковича на друге-третє місце за популярністю виходять власна інформація / власні кореспонденти та ЗМІ. Це якраз свідчить про намагання ЗМІ шукати закриту інформацію та повідомляти про тиск на ЗМІ – припускаємо, що це притаманне перехідному режиму, що тяжіє до авторитаризму та авторитарним режимам.

Ключові слова: політичний режим, перехідний політичний режим, політична журналістика, рейтинг згадуваності, джерела інформації.

Журналістику вважають «дзеркалом» для суспільства та його інститутів. Особливо важливим видається і відображення журналістикою влади – для того, аби суспільство могло контролювати її, робити обґрунтований вибір під час голосування та ін. Подібне сприйняття журналістики та її ролі у суспільстві дає змогу вивчати не тільки те, наскільки добре вона виконує свої функції, та взаємодію між журналістикою та владою. Тим не менш, подібне сприйняття журналістики як «дзеркала», в якому відображується поточний стан речей, дає змогу для проведення низки досліджень, що стосуються репрезентації у журналістських матеріалах політичного режиму країни.

Подібна постановка питання дає змогу поглянути на політичний режим зі сторони, особливо, якщо йдеться про так звані «перехідні» режими, що знаходяться на межі демократичного та авторитарного. Оцінюючи взаємодію між ЗМІ та владою у подібних країнах міжнародна організація IREX зазначає, що у них «ситуація великою мірою залежить від чинного уряду та політичних сил», відтак зміна уряду може призвести до кардинальної зміни режиму [18]. Особливо важливим тут видається виявлення у матеріалах ЗМІ таких індикаторів, як свідчитимуть про ймовірність подібної зміни у майбутньому.

У цьому дослідженні застосовується саме такий підхід до публікацій у ЗМІ. На основі новин незалежного українського онлайн-видання «Українська правда» встановлюється різниця між двома

українськими політичними режимами – часів Віктора Ющенка та часів Віктора Януковича. Як відомо, за Ющенка Україну було визнано вільною країною, за Януковича оцінки країни погіршилися – і вона перейшла до низки частково вільних країн (див. звіти Freedom House). Відтак, припускаємо, що через формальний аналіз новин видання можна виявити та описати тенденції тяжіння режиму до більш демократичного та до більш авторитарного. Перевірка цієї гіпотези і є метою цього дослідження.

Політичний режим як поняття та способи визначення політичних режимів

В. Яремчук вважає, що «фаховий розгляд функціонування політичного режиму» є важливим, особливо, якщо йдеться про країну, що знаходиться у «трансформаційному періоді» [15, с. 88]. При цьому точно визначити, яким є політичний режим у перехідних суспільствах, не завжди можливо, тож дослідження саме таких режимів дає змогу уточнити їхні ознаки [8], у нашому випадку – через репрезентацію офіційного дискурсу у ЗМІ. Подібні дослідження можуть надати додаткові аргументи для відокремлення авторитарних та демократичних режимів, оскільки останнім часом можемо говорити про профанацію поняття «політика» [2, с. 43] та тенденцію дискредитації демократії як ідеї, під час якої авторитарні та тоталітарні режими «намагаються через пересмикування фактів, фальсифікації висновків, псевдонаукові дослідження» виявити «в класичних демократичних режимах тоталітарні і авторитарні риси» [4, с. 352]. Тому, на думку Р. Буравченка, необхідні чіткіші дефініції як традиційних режимів, так і перехідних [4, с. 352].

Саме поняття політичного режиму трактується досить широко. При цьому є фахівці, що спираються тільки на закріплені у законах механізми здійснення влади, а є ті, що звертають увагу на взаємини суспільства і влади, оскільки закріплене в законах (приміром, свобода слова чи вільні від тиску держави вибори) може не актуалізуватися у реальному житті, що характерно, приміром для авторитарних та тоталітарних держав [4, с. 352] (Див. також [11, с. 282]).

І. Пантелейчук зазначає, що етимологічно «режим» походить від французької «управління», додаючи, що саме поняття «політичний режим» передбачає встановлені взаємини між центральними органами держави, а також система методів і способів здійснення влади. Останню він поділяє на політичну та державну [11, с. 282]. У зв'язку із цим Д. Моїсеєнко зазначає про існування деякої плутанини щодо дефініції «політичний режим» (можливі варіанти «державний», «політико-державний» чи «державно-політичний») і пропонує поділяти це поняття на дві складові: соціально політичний («здійснення влади самими широкими соціальними силами (як державними, так і позадержавними)») та державно-політичний («здійснення політичної влади державними органами державної влади») [9, с. 232].

Визначення політичного режиму саме як державно-політичного дають А. Циганков: «політичний режим – **сукупність владних структур**, які в значній мірі контролюють або задають способи функціонування і відтворення політичного співтовариства» (цит. за [4, с. 353] та О. Євтушенко: «Порядок соціального життя, **установлений державною владою**» [5, с. 13]. На думку А. Трач політичний режим визначає норми політичних взаємин та «баланс сил елітних груп» [13, с. 155]. Зокрема, за словами дослідниці можна розрізнити поліцентричний політичний режим із наявністю альтернативних груп та моноцентричний – із відсутністю [13, с. 154-155]. Деякі дослідники окрім власне управління, що здійснюється владою, та взаємин між її органами, наголошують на:

- доступі до влади, характеристиках політичних суб'єктів та способах боротьби за владу (О'Доннелл і Ф. Шміттер, цит за [11, с. 282]);
- «політичному **кліматі**, що існує у **суспільстві**» [12, с. 7], відтак, зрозуміти політичний режим можна не тільки виходячи з аналізу способу управління та взаємин між органами влади, але й через суспільні настрої;
- «комплексі елементів **інституціонального, соціологічного та ідеологічного** порядків, що утворюють політичну владу конкретної країни на певний період (політологічний енциклоп. словник, цит за [5, с. 13]);
- співвідношенні влади та суспільства, рівні розвитку суспільно-політичних традицій, свідомості та ін. [5, с. 12];
- «процедурах і способах **формування владних інститутів, стилі ухвалення політичних рішень, взаємозв'язку між владою і громадянами**» [8, с. 18-19].

Відтак, усі зазначені показники можуть бути описані та вивчені для того, аби визначити тип політичного режиму. Тим не менш, одним із його індикаторів можуть бути не тільки взаємини між владою та суспільством (наявність певного клімату, форм впливу суспільства на владу), а й вужче –

взаємини між мас-медіа як суспільним інститутом та владою. І цьому присвячена ціла низка досліджень, зокрема класичних теорій преси (див. [6], [14], [6] та ін.). Тому цілком можемо припустити, що аналіз мас-медійного контенту цілком може надати певні показники для визначення типу політичного режиму.

Тим не менш, у вітчизняних статтях, присвячених дослідженню політичного режиму України, подібним чином проблема не ставиться, хоча й побіжно зауважується залежність політичної комунікації від політичного режиму. Наприклад, І. Пантелейчук, зауважує, що у випадку імітації демократичного режиму «реальна публічна політика починає підмінятися маніпуляціями суспільною свідомістю» [11, с. 284]. Тобто збільшення маніпуляцій у мас-медіа або – ширше – у публічному просторі може свідчити про тяжіння влади до авторитаризму. Схоже спостереження знаходимо у Р. Балабана, який український політичний режим характеризує як «фасадну й риторичну демократію» [1, с. 267]. «Риторичність» також можна виміряти, зокрема через невідповідність форми повідомлення та його реальному змісту або ж через ті самі маніпуляції. Цей же дослідник пропонує у цьому плані звертати увагу на цінності, які можуть визначати політичний режим [1, с. 258]. Перехідний режим України І. Мацшина характеризує через особливий дискурс, який той виробляє, зазначаючи, що дискурс влади не консолідував суспільство, а роз'єднував його: «протилежний, а в деяких випадках внутрішньо-конфліктний інституційний дискурс, був наслідком фомування однією із сторін виробників дискурсу й набував ознак асиметричності» [7, с. 55]. Ще одна заувага від С. Орлова, що пов'язує політичний режим із «легітимністю політичних інститутів», а саму легітимність із «розумінням значною частиною населення їхньої [політичних інститутів] необхідності й інформованості про їхню діяльність, що неможливо без наявності каналів безпосередньої взаємодії між інститутами та широкими верствами населення» [10, с. 123]. Підсумовуючи, можемо зазначити, що політичний режим обов'язково «промовляється» або ж проявляється у політичній комунікації – і вужче у політичних текстах ЗМІ.

Вважається, що влада за будь-якого режиму (демократичного чи авторитарного/тоталітарного) впливає на ЗМІ, тим не менш, ЗМІ мають бути незалежними від будь-якого впливу, тим більше впливу влади (і це прописано у професійних стандартах багатьох мас-медіа, див. наприклад [16]). Проте, як би там не було, не мусимо забувати про одну важливу річ, яка певним чином цю незалежність обмежує і навіть посилює у цифрові часи. Це залежність ЗМІ від влади як від джерела інформації. У цьому плані показовою є індексна теорія У. Л. Беннета. Описуючи ситуацію у США, він зазначає, що в цілому ЗМІ транслиують точку зору влади (тобто офіційний дискурс), альтернативні ж позиції можуть виникати тільки тоді, якщо є незгода між політичними елітами. Тобто альтернативні позиції виробляють не ЗМІ, як це прописано у стандартах, а саме політичні еліти, оскільки саме вони є впливовими та впізнаваними для аудиторій [17]. А отже, аналізуючи репрезентацію влади у публікаціях ЗМІ, можна буде дійти висновків про тип політичного режиму в країні.

Політичний режим в Україні

Щодо характеристик вітчизняного режиму в цілому спостерігаємо консенсус між дослідниками. У ньому віднаходять як риси демократичного, так і авторитарного. При цьому відзначається як тенденція до повільної демократизації, так і повернення до авторитаризму.

Приміром, у 2010 році Ф. Рудич зазначав, що Україна знаходиться на роздоріжжі між тоталітарним, авторитарним та демократичним режимами (стаття була написана у 2010 р.). З його точки зору, поступове становлення останнього було найбільш вірогідним. Тим не менш, не виключалися і перші два варіанти [12, с. 17]. Д. Моїсеєнко пише про «безперервну трансформацію» політичного режиму країни говорячи про рух від «повільної ліберизації тоталітарного режиму» через «стихийну демократизацію» до «олігархічного авторитаризму» [9, с. 231]. Сучасний його стан дослідник характеризує як «змішаний», в якому наявні як риси авторитаризму, так і демократії [9]. Так само вважає і Р. Балабан, відзначаючи, що «в Україні наявні рівновеликі вектори діаметрально протилежних настроїв»: авторитарних та демократичних [1, с. 256]. Українську демократію О. Буз називає «неконсолідованою», «нестійкою», «де старий режим зруйновано, а новий ще не можна вважати стабільним чи навіть цілком сформованим інституціонально» [3, с. 205]. На думку Г. Шипунова, Україна є країною «демократичного транзиту» з явною кризою ідентичності» (цит за. [10, с. 121]), при цьому повернення до авторитарної або тоталітарної політичних систем за умови «деінституціоналізації суспільства» є можливим [10, с. 119-120]. Змішаним або гібридним політичний режим сучасної України називає І. Пантелейчук, зазначаючи, що таку думку поділяє більшість дослідників. Під «гібридністю», знову ж таки, розуміється «симбіоз авторитарних і демократичних тенденцій [11, с. 283] або «поєднання залишків старої радянської системи та нових

економічних і політичних інститутів» [4, с. 354]. Таким політичний режим в Україні залишається і до сьогодні (див [5]).

Оскільки українська політика орієнтується більше на президента, ніж на парламент (це підтверджується зокрема і більшою явкою на президентські вибори, ніж на парламентські), то цілком можна поставити у залежність збільшення або зменшення відсотка авторитарності / демократичності у політичному режимі України із фігурою президента. При цьому на перехідному етапі, коли нова влада змінює стару, спостерігається «низка проблем, пов'язаних із трансформацією та заміною старих еліт новими, намагання перших втримати позиції та **неоднакова спроможність** відтіснити їх із цих позицій» [3, с. 202]. Неоднакову спроможність якраз і можна пояснити більшою або меншою зорієнтованістю політичного лідера на авторитаризм та демократизм, що має проявлятися і у зміні норм, стилю політичної комунікації.

До того ж, типологія політичних режимів може бути вкрай розмаїтою, оскільки за заувагою Р. Буравченка, «кожен політичний є унікальним» [4, с. 354]. Тим не менш, дослідження «комунікативних проявів» режиму дозволить у подальшому укласти більш чітку типологію режимів різних типів, у тому числі й перехідних. Що, звісно, не виключатиме унікальності кожного з них.

Матеріал та метод

Матеріалом дослідження стали публікації одного з найстаріших мережевих видань країни – сайту «Українська правда». Згідно із дослідженнями професійних громадських організацій – Інституту масової інформації та «Детектор Медіа», видання вважається незалежним та демонструє високий рівень дотримання професійних стандартів. Для аналізу ми брали перші сто днів правління Ющенка (22 січня – 3 травня 2005) та Януковича (25 лютого – 5 червня 2010). Цей період ми обрали саме тому, що першим ста дням нового президента приділяється значна увага, до того ж, саме у цей час нова влада артикулює свої наміри, заперечуючи або підтримуючи рішення попередньої влади. Відтак, саме у цей час можна зрозуміти, яким буде розподіл сил у межах політичної еліти, хто домінуватиме в офіційному дискурсі і хто саме виступатиме головним джерелом інформації та ін.

З-поміж новин ми обирали ті, які журналісти видання позначали як головні новини дня. В «Українській правді» – це набір тексту заголовку прописними літерами. Подібний підхід відповідає теорії «порядку денного» (agenda setting). Згідно із нею, ЗМІ впливають на те, які теми їхні аудиторії вважають важливими [18]. Звісно, ухвалюючи свої рішення, редакції орієнтуються не тільки на власні міркування, важливими тут можуть бути чинники новинності (статус героя новини, масштабність, конфліктність та ін), у деяких випадках – вплив представників влади чи власників ЗМІ на редакції [14].

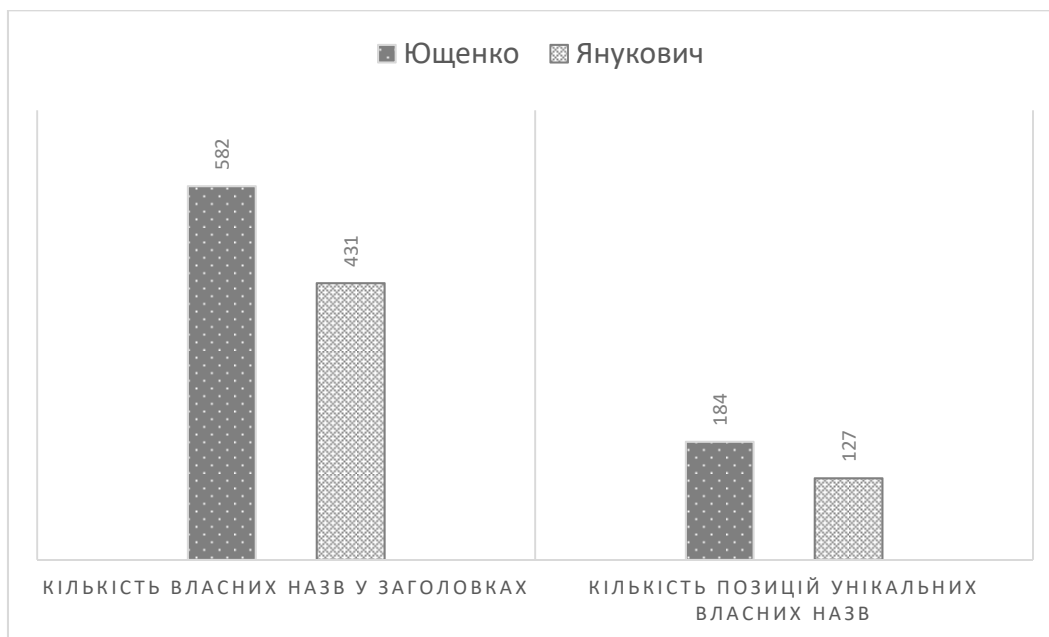
Тож, за 100 днів правління президентів із сайту було зібрано 247 текстів за 2005 рік та 256 – за 2010. Аналізувалися заголовки, перші речення (або ж анонси у стрічці новин) та тексти цих новин. У заголовках було зібрано всі власні назви (прізвища та назви організацій/підприємств, географічні назви збиралися в окрему категорію). У текстах новин – усі посилання на джерела інформації.

На цьому матеріалі й перевірялася гіпотеза про те, що через формальний аналіз новин видання можна виявити та описати тенденції тяжіння режиму до більш демократичного та до більш авторитарного. Зокрема, за нашим припущенням для перехідного режиму, що тяжіє до демократичного це має підтвердитися через:

- більшу кількість згаданих у заголовках власних назв (відтак – більш різноманітна присутність героїв новин), що виражається як у вищій частоті згадок, так і у більш довгому переліку унікальних позицій у загальному списку згадуваності;
- незначне переважання згадок про чинного президента, наявність у новинах інших популярних політиків чи героїв новин;
- більшу кількість згаданих у заголовках географічних назв, що має вказувати на прагнення більш демократичного режиму до співпраці із міжнародною спільнотою;
- більшу кількість посилань на джерела інформації в межах однієї публікації (дотримання стандарту «балансу думок», коли до новини включається не одна позиція, а декілька);
- більш різноманітну кількість джерел, з яких береться інформація.

Результати: рейтинг згадуваності у політичних новинах часів Ющенка та Януковича

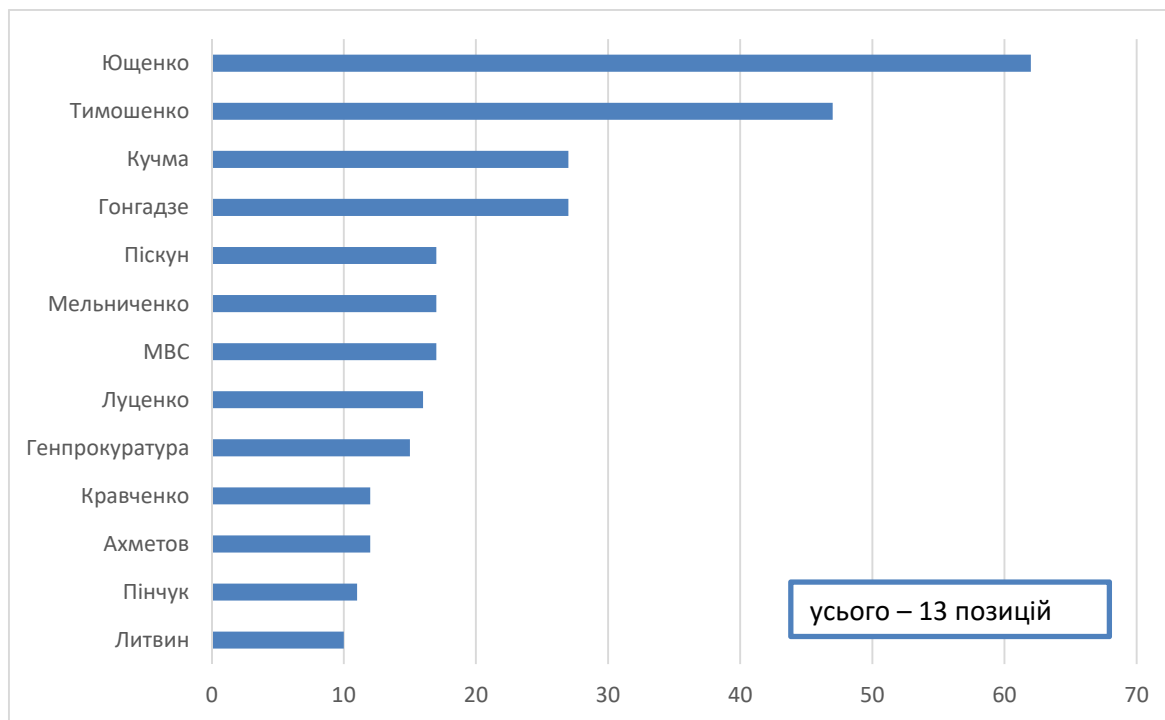
Аналізуючи отриманий рейтинг згадуваності за часів Януковича та Ющенка (див. рис. 1), бачимо, що у 2005 році у заголовках новин було вжито 582 власні назви, у 2010 – на 151 позицію менше. Так само, менш різноманітним є й перелік окремих позицій у Януковича.

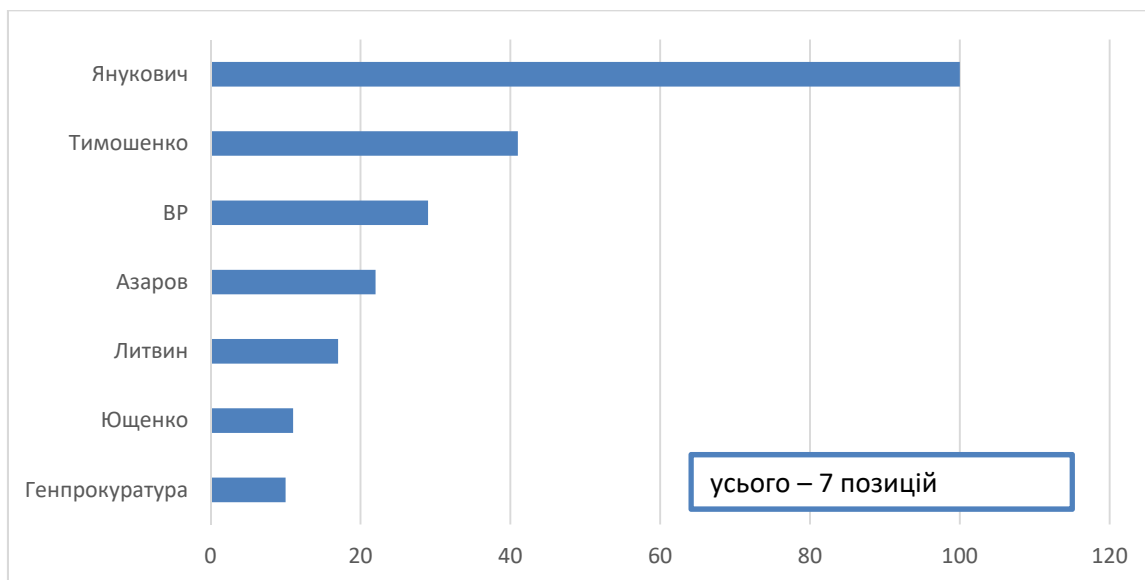
Рис. 1. Власні назви у заголовках «Української правди» (100 днів Ющенка, 100 днів Януковича)

Така картина має вказувати на більш інтенсивну комунікацію та більшу залученість різноманітних політичних акторів за часів Ющенка, що в цілому є характерним для демократичного режиму.

Тепер подивимося на розподіл згадувань між президентом та іншими політиками/інститутами (у діаграму включено тих/ті, що мали 10 згадок і більше) – див. рис. 2, 3.

Рис. 2. Рейтинг згадуваності у заголовках «Української правди» (100 днів Ющенка)

Рис. 3. Рейтинг згадуваності у заголовках «Української правди» (100 днів Януковича)

Якщо у випадку Ющенка ми бачимо переважання президента над другою позицією (Тимошенко) на 15 пунктів, що має свідчити про майже рівноцінний вплив цих двох політиків під час 100 днів третього президента – у сприйнятті ЗМІ. То у випадку із Януковичем більшість уваги зосереджено на ньому. І друга позиція (теж Тимошенко) відстає від нього на 59 пунктів.

Також цікаво, що у топ згадуваності у випадку з Ющенком потрапляють його спілники (на той час) та високопосадовці: Тимошенко, Луценко (+МВС), Піскун (+Генпрокуратура), представники великого бізнесу та персоналії, пов'язані із розслідуванням убивства Гонгадзе. У Януковича картина інша – на перший план після президента вийшла Тимошенко (спочатку у зв'язку із небажанням піти з посту прем'єра, під кінець 100 днів – у зв'язку із розслідуванням). Після неї бачимо Верховну Раду, теж через скандал із «тушками» та ухваленням так званих «Харківських угод».

Географія новин

Щодо географічних назв – маємо визнати, що подібний аналіз не є ефективним саме у плані аналізу новин, які редакція позначає як найбільш важливі. Тому що до таких текстів найчастіше уналежнюються саме внутрішні загальнонаціональні події, тобто ті, що відбуваються у межах країни у її столиці. Тим не менш, деякі відмінності можна побачити (див. табл. 1).

Кількість різних географічних назв у заголовках у Януковича та Ющенка однакова, однаковим також є розподіл між згадками українських міст та зарубіжних. Тим не менш, різною є кількість позицій. При цьому, у Януковича є значна перевага у сторону згадок Росії. Розрив між другою позицією – у 23 пункти. У Ющенка найбільш популярною також є Росія, тим не менш, розрив – 5 пунктів.

Тим не менш, для більш повної картини для вимірювання географії новин потрібно або збільшити період аналізу, або ж уналежнювати до підрахунку усі новини дня.

Результати: джерела новин (кількість та типи)

Для аналізу цього показника до уваги бралися тільки заголовки, що містили прізвище президента. Щодо джерел новин, то середня кількість джерел на одну новину у Ющенка трохи більша, ніж у Януковича: 1,44 та 1,35. Тим не менш, бачимо, що переважна більшість текстів містить усього одне джерело інформації. Це означає, що журналісти переважно не шукають альтернативних джерел для новин, в заголовках яких згадується президент. Тим не менш, цей показник є типовим і для сучасної української онлайн-журналістики, де переважна більшість текстів пишеться на основі однієї точки зору, що є порушенням стандарту балансу думок (принципу надання альтернативної точки зору) та інколи точності (принципу перевірки інформації).

Коли ми розподіляємо джерела новин за типами, то, знову ж таки, бачимо суттєвий «перекіс» у сторону президентів, а також значну відмінність за категоріями «ЗМІ» та «власна інформація/власні джерела» у Януковича (див. табл. 2).

**Згадування географічних назв у заголовках новин «Української правди»
(100 днів Ющенка, 100 днів Януковича)**

<i>Ющенко</i>				<i>Янукович</i>			
Україна		Інші країни		Україна		Інші країни	
Броди	1	Бельгія	1	Івано-Франківськ	2	Бельгія	1
Дніпро	3	Ватикан	2	Буковина	1	Білорусь	1
Донецьк	8	Великобританія	3	Бориспіль	1	Європа, ЄС	4
Київ	6	Віргінські острови	4	Донецьк	3	Польща	2
Крим	1	Європа, ЄС	6	Київ	9	Росія	27
Миколаїв	1	Ізраїль	1	Крим	5	СРСР	1
Одеса	1	країни НАТО	1	Львів	3		
Тернопіль	1	Мальдіви	1	Рівне	1		
Ужгород	1	Росія	11	Тернопіль	1		
Хмельницький	2	США	5	Харків	2		
Чернігів	1	Туркменістан	1				
Закарпаття	1	Угорщина	1				
Запоріжжя	1						
усього Україна	28	усього інші країни	37	усього Україна	28	усього інші країни	36
усього згадок			65	усього згадок			64
усього позицій			25	усього позицій			16

Таблиця 2

Топ-5 джерел у публікаціях про 100 днів Ющенка, 100 днів Януковича

<i>Ющенко</i>		<i>Янукович</i>	
Ющенко	60,3%	Янукович	58,4%
Тимошенко	4,8%	влас.кор./інф.	18,8%
Порошенко	3,2%	ЗМІ	7,9%
Мороз	3,1%	Герман	5,9%
Мельниченко	4,7%	Тимошенко	5,9%

Високе використання президентів як джерел не є чимось незвичним, бо зазвичай влада усіх рівнів є найбільш розповсюдженим постачальником інформації для ЗМІ. Тим не менш, подібна ситуація все ж дає підстави для висновку про специфіку репрезентації офіційного дискурсу у ЗМІ й підтверджує індексну теорію У. Л. Беннета – про залежність мас-медіа від влади, зокрема як від джерела інформації. Проте тут ми бачимо й відмінність. За часів Януковича на друге-третє місце виходять власна інформація / власні кореспонденти та ЗМІ. Це якраз свідчить про намагання ЗМІ шукати закриту інформацію та повідомляти про тиск на ЗМІ – припускаємо, що це притаманне перехідному режиму, що тяжіє до авторитаризму та авторитарним режимам. За демократичних режимів та перехідних режимів, що тяжіють до демократичних, подібні показники відсутні, оскільки влада встановлює більш відкриті взаємини із журналістами та виробляє більше інформації (зокрема, промов – Простий кількісний підрахунок промов на офіційному сайті президента України показує значне переважання кількості промов Ющенка над Януковичем).

Висновки

Отже, в Україні як країні із перехідним режимом, залежно від фігури президента, але й від інших факторів, спостерігаються коливання як до більш демократичного, так і до більш авторитарного режимів. Перехідні режими, як і традиційні демократичні, авторитарні чи тоталітарні, є важливими для вивчення – особливо у наш час, коли існує тенденція до підміни понять або ж до їхнього розмивання (намагання представити демократичні режими авторитарними і навпаки). Оскільки саме поняття політичного режиму визначається через низку різноманітних показників (наявність законів, взаємодія органів влади, влади та суспільства тощо), доцільною вважається розробка методики, яка б уможливила ідентифікацію режиму (у тому числі й перехідного) через зіставлення системи показників. У нашому випадку це стало можливим завдяки аналізу політичної комунікації, зокрема політичних текстів у ЗМІ.

Застосований у дослідженні рейтинг згадуваності показав значну відмінність між політичним режимом часів Ющенка (із тяжінням до демократичного) та Януковича (із тяжінням до авторитарного). За 100 днів Ющенка маємо більшу кількість і різноманітність присутності героїв новин. При цьому, окрім самої фігури президента з різних причин на першому плані є й інші політичні суб'єкти. Щодо Януковича – як кількість, так і різноманітність суттєво зменшується. А президент значно переважає за згадками у найважливіших новинах ЗМІ.

Аналіз географічних назв не показав такого ж різноманіття, оскільки у нашій вибірці найчастіше траплялися загальнонаціональні внутрішні політичні новини. Тим не менш, за часів Януковича очевидно є зосередженість на одній із країн (Росія), що значно переважає над іншими. Тобто у випадку із перехідним режимом, що тяжіє до авторитарного, маємо меншу різноманітність і за параметром географії новин (щоправда, це спостереження потребує подальших уточнень на ширшому матеріалі).

Використання джерел новин підтверджує припущення про більшу кількість джерел інформації (а отже, збалансованість новин) за часів режиму, що тяжіє до демократичного, хоча в обох випадках (як за Януковича, так і за Ющенка) відсоток посилань на першу особу держави був однаково високим. Тим не менш, було знайдено відмінність у використанні джерел за типами. За Януковича журналісти більше зверталися до власних кореспондентів та джерел для того, аби отримати закриті інформації або ж представити альтернативні версії подій.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що застосування подібної методики для ідентифікації політичних режимів може виправдати себе не тільки у випадку визначення перехідних, але й традиційних демократичних чи авторитарних / тоталітарних режимів.

Бібліографічний список:

1. Балабан Р. Політичний режим в Україні в аспекті суспільних цінностей. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*, 2012. № 6. С. 253-268.
2. Білий О. Легітимізація і сучасний політичний режим. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*, 2013. № 1. С. 43-54.
3. Буз, О. Політичний режим України в перехідний період. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*, 2011. № 23-24. С. 201-206.
4. Буравченко Р. В. Політичний режим сучасної України: перспективи еволюції. *Гілея: науковий вісник*, 2016. № 109. С. 352-356.
5. Євтушенко О. Політичний режим та його роль у регулюванні взаємовідносин суспільства й держави. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Серія : Політологія*, 2016. № 284(272). С. 12-16.
6. Іванов, В. Ф. *Основні теорії масової комунікації і журналістики: Навчальний посібник*. Київ: Центр вільної преси. 2010. – 258 с.
6. Лалл, Д. *Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід*. Київ: К. І. С., 2002. – 264 с.
7. Мацишина І. В. *Формування політичної реальності України*. Київ: ТОВ «Твори», 2019. – 376 с.
8. Мацієвський Ю. Між авторитаризмом і демократією: політичний режим після "помаранчевої революції". *Політичний менеджмент*, 2006. № 5. С. 18-32.
9. Моїсеєнко Д. Політичний режим постсоціалістичної України як елемент форми перехідної держави. *Публічне право*, 2016. № 4. С. 231-238.
10. Орлов, С. Трансформація політичної системи в сучасній Україні: проблеми інституційного аналізу. *Вісник Львівського університету*, 2014. № 4, С. 119-134.
11. Пантелейчук, І. В. Політичний режим в Україні: проблеми демократичного транзиту. *Актуальні проблеми державного управління*, 2010. № 2. С. 282-289.
12. Рудич, Ф. М. Політичний режим та народовладдя: методологічний контекст. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 2010. № 1. С. 7-26.

13. Трач, А. С. Політичний режим пострадянської України: між поліцентризмом та моноцентризмом. *Актуальні проблеми політики*, 2015. № 55. С. 154-162.
14. Штромайер, Г. *Політика і мас-медіа*. Київ: Києво-Могилянська акад, 2008. – 303 с.
15. Яремчук, В. Д. Миський політичний режим у Львові: внутрішні і зовнішні чинники формування та еволюції. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 2016. № 1. С. 88-109.
16. BBC. The BBC's Editorial Values and Standards. URL <https://www.bbc.com/editorialguidelines> (дата звернення: 10.11.2010)
17. Bennett W. L., Lawrence R. G., Livingston S. *When the Press Fails, Political Power and the News Media from Iraq to Katrina*. Chicago: Chicago Press, 2007.
18. Irex. Media Sustainability Index. URL <https://www.irex.org/resource/media-sustainability-index-ansi> (дата звернення: 10.11.2010)
18. McCombs, M., Valenzuela, S. The Agenda-Setting Theory. *CUADERNOS DE INFORMACIÓN*, 2007. № 20, С. 44-50.

References:

1. Balaban R. Politychnyy rezhym v Ukrayini v aspekti suspil'nykh tsinnostey. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa*, 2012. # 6. P. 253-268.
2. Bilyu O. Lehitymatsiya i suchasnyy politychnyy rezhym. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa*, 2013. # 1. P. 43-54.
3. Buz, O. Politychnyy rezhym Ukrayiny v perekhidnyy period. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*, 2011. # 23-24. P. 201-206.
4. Buravchenko R. V. Politychnyy rezhym suchasnoyi Ukrayiny: perspektyvy evolyutsiyi. *Hileya: naukovyy visnyk*, 2016. # 109. P. 352-356.
5. Yevtushenko O. Politychnyy rezhym ta yoho rol' u rehulyuvanni vzayemovidnosyn suspil'stva y derzhavy. *Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylyans'ka akademiya"*. Seriya : Politolohiya, 2016. # 284(272). P. 12-16.
6. Ivanov, V. F. *Osnovni teoriyi masovoyi komunikatsiyi i zhurnalistyky: Navchal'nyy posibnyk*. Kyiv: Tsentrvil'noyi presy. 2010. – 258 p.
6. Lall, D. *Mas-media, komunikatsiya, kul'tura: hlobal'nyy pidkhid*. Kyiv: K. I. S., 2002. – 264 p.
7. Matsyshyna I. V. *Formuvannya politychnoyi real'nosti Ukrayiny*. Kyiv: TOV «Tvory», 2019. – 376 с.
8. Matsiyevs'ky Yu. Mizh avtorytaryzmom i demokratiyeu: politychnyy rezhym pislya "pomaranchevoyi revolyutsiyi". *Politychnyy menedzhment*, 2006. # 5. P. 18-32.
9. Moiseyenko D. Politychnyy rezhym post-sotsialistychnoyi Ukrayiny yak element formy perekhidnoyi derzhavy. *Publichne pravo*, 2016. # 4. P. 231-238.
10. Orlov S. Transformatsiya politychnoyi systemy v suchasnyy Ukrayini: problemy instytutsiynoho analizu. *Visnyk L'vivs'koho universytetu*, 2014. # 4, P. 119-134.
11. Panteleychuk, I. V. Politychnyy rezhym v Ukrayini: problemy demokratychnoho tranzytu. *Aktual'ni problemy derzhavnogo upravlinnya*, 2010. # 2. P. 282-289.
12. Rudych, F. M. Politychnyy rezhym ta narodovladdya: metodolohichnyy kontekst. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny*, 2010. # 1. P. 7-26.
13. Trach, A. S. Politychnyy rezhym postradyans'koyi Ukrayiny: mizh politsentryzmom ta monotsentryzmom. *Aktual'ni problemy polityky*, 2015. # 55. P. 154-162.
14. Shtromayyer, H. *Polityka i mas-media*. Kyiv: Kyievo-Mohylyans'ka akad, 2008. – 303 p.
15. Yaremchuk, V. D. Mis'kyy politychnyy rezhym u L'vovi: vnutrishni i zovnishni chynnyky formuvannya ta evolyutsiyi. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny*, 2016. # 1. P. 88-109.
16. BBC. The BBC's Editorial Values and Standards. URL <https://www.bbc.com/editorialguidelines> (дата звернення: 10.11.2010)
17. Bennett W. L., Lawrence R. G., Livingston S. *When the Press Fails, Political Power and the News Media from Iraq to Katrina*. Chicago: Chicago Press, 2007.
18. McCombs, M., Valenzuela, S. The Agenda-Setting Theory. *CUADERNOS DE INFORMACIÓN*, 2007. # 20, С. 44-50.

Steblyna N. O. Ukrainian political regime representation in news of online media «Ukrayins'ka Pravda»

The difference between two political regimes of the times of Viktor Yushenko and the times of Viktor Yanukovich is stated on the material of news analysis of independent online media «Ukrayins'ka Pravda». In the field of Ukrainian scientific discourse the political regime of the country is being characterized as transitional one or hybrid one. Thus, some new techniques for the transitional regimes identification are needed to define them more correctly (as being predominantly authoritative or democratic). Additionally

in the future with the techniques, it would be possible to forecast the regimes changes. In the paper the interrelations between the mass media as the social institution and the ruling government are proposed to be considered as an indicator of the regime. And within the formal analysis of news of the independent mass media it is possible to discover the tendencies of the regime's orientation towards authoritarianism or democracy. That is the main hypothesis of the research. It is confirmed through some components.

The transitional regime with democratic orientation may be identified through the larger presence of news heroes in headlines, which is expressed with the larger mentions frequency (582 for Yushenko, 431 for Yanukovych) and with the longer list of unique positions in the general list of mentions (184 for Yushenko, 127 for Yanukovych). The presence of other popular figures in the news (except the president) and their insignificant lag is also needed. For instance in Yushenko case the second most popular persona is Tymoshenko (with 15 points lag), in Yanukovych case Tymoshenko is also the second, but with 59 points lag. For the news in the Yushenko times the larger number of references on sources within one news item is discovered. There is also the difference with the sources types. In the times of Yanukovych the second and the third most popular position are own correspondent / own information and other mass media. It may be considered as an attempt to seek closed information and to inform about pressure on mass media. It is supposed, that such a feature exists in the regime with the orientation towards authoritarianism and authoritative regime.

Key words: *political regime, transitional political regime, political journalism, mentions rating, news sources*

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2519-2949.2019.4.15

УДК 327.8

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8856-2774>

*Літвін Л. А., Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля*

СУЧАСНІ ГЕОПОЛІТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ: ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Метою роботи є проаналізувати сучасні геополітичні концепції та визначити їх значення для України.

Підкреслено, що коректна реалізація здобутків геополітики як однієї з провідних наук двадцять першого століття надає змогу державам обирати свою зовнішньополітичну стратегію розвитку, захищати національні інтереси та розвиватися на міжнародній арені. В той же час наголошено, що сучасна геополітика являє собою складний комплекс подекуди неоднозначних і спірних проектів і проєктів. Часто геополітичні концепції сприяють функціонуванню виключно наддержав. Тому є важливим адекватний аналіз сучасних геополітичних концепцій і визначення можливості прийняття їх ідей до певного використання. Зроблено наголос, що актуальність даного дослідження обґрунтовується необхідністю оновити та зробити більш ефективною геополітичну стратегію України з використанням існуючих наукових здобутків і модернізаційним потенціалом держави.

Проаналізовані такі геополітичні концепції як концепції конвергенції, неомондіалізму, неоевразійства, концепція «лінії горизонту» Ж. Атталі, футурологічна концепція катастроф К. Санторо, ідея орієнталізму Е. Саїда. Визначені їх специфічні особливості. Розглянуто поняття геоeкономіки та окреслений геоeкономічний просторовий підхід Ж. Атталі, зокрема, можливі геоeкономічні простори в світі. Означені ймовірні сценарії катастроф за К. Санторо.

Зазначено, що як у концепції неомондіалізму, так і в концепції неоевразійства Україні відведена роль не самостійного актора, а плацдарму для імперських амбіцій наддержав. Футуристичні ідеї є ефективними для прогнозування певних геополітичних процесів та можуть використовуватися для оновлення геополітичної стратегії, а концепцію орієнталізму українські науковці та державні й політичні діячі можуть використовувати для більш глибокого пізнання різних культур у міжнародних відносинах.

Зроблено висновок, що основними напрямками розвитку сучасних геополітичних концепцій є: глобалізаційний вимір, взаємозв'язок між усіма державами світу, розвиток ринкових відносин та лібералізм, збільшення кількості локальних війн, перерозподіл геополітичних точок впливу, переформатування міжнародних організацій. Підкреслено, що одним із основних аспектів у цьому контексті виступає збільшення могутності держав Тихоокеанського регіону, а також певних держав Сходу. Неоднозначною залишається геополітична роль країн Африканського континенту. Визначено, що для української держави наразі важливо позиціонувати себе сильною «серединною» державою; розвивати інформаційні технології; налагоджувати більш ефективні партнерські відносини з країнами Азії, Африки та Сходу; ще активніше брати участь у міжнародних заходах та затверджуватися як член міжнародних організацій; створювати свою геополітичну концепцію та стратегію; остаточно визначити геополітичну ідентичність. Підкреслено, що перспективами подальших досліджень є вивчення інших сучасних геополітичних концепцій, а також аналіз та прогнозування геополітичної картини світу та змін у розстановці центрів сили й ролі України в них.

Ключові слова: геополітика, геополітичні концепції, геостратегія.

Коректна реалізація здобутків геополітики як однієї з провідних наук двадцять першого століття надає змогу державам обирати свою зовнішньополітичну стратегію розвитку, захищати національні інтереси та розвиватися на міжнародній арені. В той же час сучасна геополітика являє собою складний комплекс подекуди неоднозначних і спірних проектів і проєктів. Часто геополітичні концепції сприяють функціонуванню та забезпеченню могутності виключно наддержав. Тому є важливим адекватний аналіз сучасних геополітичних концепцій і визначення можливості прийняття їх ідей до певного використання.

Актуальність даного дослідження обґрунтовується необхідністю оновити та зробити більш ефективною геополітичну стратегію України з використанням існуючих наукових здобутків і модернізаційним потенціалом держави.

Метою роботи є проаналізувати сучасні геополітичні концепції та визначити їх значення для України.

Дослідженням геополітичних питань з різних сторін наразі займаються багато іноземних і вітчизняних учених. Так, відомий український геополітик професор В. Дергачов пропонує, зокрема, геополітичну теорію Великих багатомірних просторів, аналізує геополітичний код України, надає геополітичні прогнози тощо. Ю. І. Шмаленко розглядає сутність геополітичних учень українських дослідників та геостратегію української держави. О. В. Дашевська вивчає геополітичний статус держави. Е. Шинкарук досліджує питання міжнародної політики, геополітичних ідентичності та визнання. В той же час відкритим залишається питання геополітичного статусу України, геостратегічної концепції держави, а відповідно й аналізу сучасних світових геополітичних концепцій для визначення геополітичного майбутнього української держави.

Отже, одним з сучасних геополітичних поглядів є теорія конвергенції – вчення, яке обґрунтовує мирне співіснування двох систем, капіталізму і соціалізму, можливість і необхідність згладжування економічних, політичних та ідеологічних відмінностей між капіталізмом і соціалізмом, їх подальшому синтезу в якое «змішане суспільство». Розроблялася в середині 1950-х років ряду західних соціологів, політологів, економістів і філософів: Дж. Гелбрейт, У. Ростоу, Б. Рассел, П. Сорокін, Я. Тінберген та ін.

Ця концепція з'явилася в роки ідеологічного та військового протистояння двох суспільно-політичних систем, соціалізму і комунізму. Протистояння несло людству загрозу ядерної війни та глобального знищення всього живого. Мислителі Заходу все більше приходили до думки, що божевільному змагання і військовій гонці треба протиставити щось таке, що примирить дві ворогуючі соціальні системи. Так народилася концепція, згідно з якою, запозичуючи один у одного всі кращі риси і тим самим зближуючись один з одним, капіталізм і соціалізм зможуть ужитися на одній планеті і гарантувати їй мирне майбутнє. У результаті синтезу має з'явитися щось середнє між капіталізмом і соціалізмом. Його назвали «третій шлях» розвитку [6].

Новою версією мондіалізму в пострадянську епоху стала доктрина Ф. Фукуяма, який опублікував на початку 90-х років програмну статтю «Кінець історії». Її можна розглядати як ідейну базу неомондіалізму.

Фукуяма пропонує наступну версію історичного процесу. Людство від темної епохи «закону сили», «мракобісся» і «нерационального менеджування соціальної реальності» рухалося до найбільш розумного і логічного устрою, що втілюється в капіталізмі, сучасній західній цивілізації, ринковій економіці й ліберально-демократичній ідеології. Історія та її розвиток тривали тільки за рахунок нерациональних факторів, які мало помалу поступалися місцем законам розуму, загального грошового еквівалента всіх цінностей тощо. Падіння СРСР знаменує собою падіння останнього бастиону «ірраціоналізму». З цим пов'язано «закінчення історії» й початок особливого планетарного існування, яке проходитиме під знаком ринку і демократії, які об'єднують світ у злагоджену рационально функціонуючу машину.

Такий «новий порядок», хоча і заснований на універсализації чисто атлантичної системи, виходить за рамки атлантизму, і всі регіони світу починають переорганізовуватись за новою моделлю, навколо її найбільш економічно розвинених центрів [7].

Геополітична концепція «мондіалізму», суттю якої є утвердження повної планетарної інтеграції, створення єдиного світу має дуже давні історичні корені. Французький мислитель О. Конт писав, що людство – це всесвітня батьківщина, покликана об'єднати, принаймні в майбутньому, всіх земель. Давню історію мають претензії американців на винятковість. Уже в середині XIX ст. деякі американські ідеологи стверджували, що у близькому майбутньому США стануть центром, навколо якого згуртуються всі нації, що США, подібно до сонця, справлять «доленосний вплив» на країни

Європи, а далі – «на азійські імперії». Як стверджував американський політолог Г. Моїс, американці повинні взяти на себе тягар білої людини, скрізь несучи з собою «стабільність» і «прогрес» американського зразка. Ці ідеї були покладені в основу державної зовнішньої політики США. В них підкреслювалося, що перемога у Другій світовій війні покладає на американський народ тягар відповідальності за подальше керівництво світом.

У ХХ ст. США стали головним ідеологічним і політичним центром мондіалізму. Було визначено своєрідний центр з реалізації цієї концепції, розроблено декілька варіантів (моделей) переходу до єдиної світової системи під патронатом США. Один із них спирався на ідеї конвергенції (злиття, зближення). Теорію конвергенції створив американський соціолог російського походження П. Сорокін (1889 – 1968). У 70-х роках цю концепцію модернізувала з огляду на потреби мондіалізму група аналітиків під керівництвом З. Бжезинського й Г. Кісінджера. В рамках цієї теорії розроблено методи формування нової культурно-ідеологічної цивілізації, проміжної між соціалізмом і капіталізмом, з утворенням світового уряду. До світового уряду мають увійти Вашингтон і Москва. Реалізуючи цей проект, СРСР пішов на поступки США з усіх принципових питань – скорочення озброєння, розпуск Варшавського Договору, що зрештою призвело до розвалу політичної та економічної системи СРСР, східноєвропейських країн. У той же час Захід не пішов ані на політичні, ні на ідеологічні, ні на геополітичні поступки. Таким чином, мондіалізм було ефективно використано атлантистами-політиками в «холодній війні» проти Радянського Союзу й країн Центральної та Східної Європи [6].

Новою версією мондіалізму стала концепція політолога Ф. Фукуями, що окреслена в його статті «Кінець історії?» й книзі «Кінець історії й остання людина». За концепцією Фукуями, настає «кінець історії» й початок планетарного існування людства, коли регіони розпочнуть переструктуровуватись, орієнтуючись на наймогутніші економічні ядра – центри. ХХ ст. позначене ідеологічним насильством, коли лібералізм змушений був боротися з залишками абсолютизму, більшовизмом і фашизмом, а також із новітнім марксизмом, який прагнув втягти світ у страхіття ядерної війни. Й тільки наприкінці століття, замість конвергенції капіталізму й соціалізму, знову утверджується ліберальна демократія західного гатунку як остаточна, найбільш розумна форма держави. З тим чинником прихильник неомондіалізму пов'язує початок нового панування людства – планетарного, де пануватимуть ринок і демократія, які інтегрують світ у єдине ціле [7].

Концепція мондіалізму виникла ще до перемоги Заходу в «холодній війні». Ця геополітична доктрина у різних варіантах постулювала необхідність повної планетарної інтеграції, переходу від множинності держав, народів, націй і культур до «уніфікованого світу». Причому мондіалізм другої половини ХХ ст. передбачав два варіанти розвитку подій: або повну перемогу Заходу над Сходом в їх геополітичному протистоянні (що передбачало руйнування Радянської держави та комплексну трансформацію її союзників на онові західних цінностей), або конвергенцію двох ідеологічних таборів в життєздатну комбіновану конструкцію. Реалізувався перший варіант. Зосередження геостратегічної влади Заходу в руках Сполучених Штатів наприкінці ХХ ст. своїм результатом мало перетворення цієї країни в «штаб мондіалізму». При цьому ХХІ ст. принесло переформатування геополітичної картини світу та перерозподіл центрів сили [6].

Наприкінці 60-70-х років ХХ ст. розрізнені течії євразійства сформувалися в якісно нову течію – неоевразійство. Ця течія пов'язана з ідеєю пасіонарності Л. Гумільова.

Спираючись на висновки історії, географії й природознавства, Л. Гумільов формулює висновок про те, що «великороси» – особливий етнос, який склався під могутнім впливом пасіонарного (пасіонарність – надлишок екстремальної енергії) поштовху. Цей сплав етносів міг утворитися як симбіоз, народжений специфічним поєднанням лісу й степу. Союз лісу й степу визначив суть цивілізації, культури, стереотипів, поведінки «великоросів» [2].

Час, науково-технічний прогрес та інші фактори, безумовно, наклали відбиток на зовнішній вигляд етносів, які проживають у Євразії, внесли суттєві корективи в їхній менталітет. Проте діючі сили «місця розвитку» впливають на жителів цього ареалу й понині.

Як нова течія неоевразійство має декілька різновидів. Представники течії національної ідеократії імперського континентального масштабу протистоять ліберальному західництву та вузькоетнічному націоналізмові. На їхню думку, Росія – це вісь геополітичного великого простору. Її завдання і місія – утворення імперії євразійського соціалізму. Ліберальну економіку, створювану російськими реформаторами, вони вважають прикметою атлантизму. Представники протилежного напрямку визначають стратегічну важливість Європи для завершення євразійського «великого простору» [2].

Ще одна течія неоевразійства підтримує й розвиває ідеї, покликані відновити економічну взаємодію колишніх республік Радянського Союзу. Йдеться переважно про «економічне євразійство». З такою ідеєю вже кілька років виступає Президент Казахстану 1990 – 2019 рр. Н. Назарбаєв.

Л. Гумільов, як і його попередники, не протиставляв решті світу величезний континент Євразія. Євразія виступає як один із геополітичних центрів, а не домінує у світі.

Прихильники євразійства першої течії вважають, що перемога Заходу в «холодній війні» концептуально означає завершення біполярного світу й початок однополярного світу. Неоевразійці Росії не можуть погодитися з таким варіантом розвитку подій. Прогнозується кілька моделей нового світоустрою.

За першою моделлю, стверджується, що оновлена Росія, зміцнивши свою державність і відродивши свою економіку на базі сучасних технотронних технологій, посяде у світі відповідне для неї місце, знову віднайде свою традиційну силу. Зокрема, за цією концепцією останніми роками Російська Федерація буде зовнішню політику.

Друга модель передбачає, що у XXI ст. противагою атлантизму може виступити Китай. Стрімке економічне зростання, величезна територія, потужний демографічний потенціал, активна динамічна зовнішня політика, могутні, що швидко модернізуються, збройні сили, надають цьому варіантові реальних перспектив. Проте Китай на практиці балансує між атлантизмом і євразійством, і ця політика швидше за все буде тривалою.

Згідно з третьою моделлю, найімовірнішою суперницею США може стати Японія, яка на початку XXI ст. виступає в ролі супердержави.

Четверта модель розглядає ймовірність того, що ісламські країни та Індія можуть стати реальною противагою атлантизму й мондіалізму, якщо в економічному та військовому розвитку їм допоможе Росія. На думку Л. Гумільова, якщо Росія й буде врятована, то тільки як євразійська держава і тільки через євразійство [2].

Як у концепції неомондіалізму, так і в концепції неоевразійства Україні відведена роль не самостійного актора, а плацдарму для імперських амбіцій наддержав. Тому ці погляди не сприятимуть розвитку української держави, а визначальною необхідністю є позиціонування України як суверенної незалежної держави.

Інший геополітик і футуролог Ж. Атталі в своїй концепції «лінії горизонту» вважає, що зараз настає третя ера – «ера грошей», які є універсальним еквівалентом цінності, оскільки, прирівнюючи всі речі до матеріального цифрового виразу, з ними гранично просто управлятися найбільш раціональним чином. Такий підхід сам дослідник пов'язує з настанням месіанської ери.

Ж. Атталі пропонує свою версію майбутнього, яке «вже настало». Домінація на всій планеті єдиної ліберально-демократичної ідеології та ринкової системи разом з розвитком інформаційних технологій призводить до того, що світ стає єдиним і однорідним, геополітичні реальності, які домінували протягом всієї історії, в «третьій ері» відступають на задній план. Геополітичний дуалізм скасовується [10].

Але єдиний світ отримує все ж нову геополітичну структуралізацію, засновану на цей раз на принципах геоekonomіки. Вперше концепції геоekonomіки запропонував розвивати історик Ф. Реріг, а розвинув її Ф. Бродель.

Геоekonomіка – це особлива версія мондіалістської геополітики, яка розглядає пріоритетно не географічні, культурні, ідеологічні, етнічні, релігійні чинники, що складають суть геополітичного підходу, а чисто економічну реальність в її відношенні до простору. Для геоekonomіки абсолютно не важливо, який народ проживає на конкретній території, яка його історія, культурні традиції. Все зводиться до того, де розташовуються центри світових бірж, корисні копалини, інформаційні центри, великі виробництва. Геоekonomіка підходить до політичної реальності, якщо б світовий уряд і єдина планетарна держава вже існували.

Геоekonomічний підхід Ж. Атталі призводить до виділення трьох найважливіших регіонів, які в єдиному світі стануть центрами нових економічних просторів:

1) Американський простір, що остаточно об'єднає обидві Америки в єдину фінансово-промислову зону.

2) Європейський простір, що виникає після економічного об'єднання Європи.

3) Тихоокеанський регіон, зона «нового процвітання», що має декілька конкуруючих центрів (Токіо, Тайвань, Сінгапур тощо).

Між цими трьома мондіалістськими просторами, на думку Ж. Атталі, не існуватиме ніяких особливих відмінностей або протиріч, так як економічний та ідеологічний тип буде у всіх

випадках суворо тотожним. Єдиною різницею буде географічне місце розташування найбільш розвинених центрів, які будуть концентрувати навколо себе менш розвинені регіони, розташовані в просторовій близькості. Така концентрична переструктуралізація зможе здійснитися тільки в «кінці історії» [10].

Наступною з геополітичних концепцій можна зазначити футурологічну концепцію, розроблену міланським Інститутом Міжнародних Політичних Досліджень (ISPI) під керівництвом професора К. Санторо.

Згідно моделі К. Санторо, зараз людство перебуває в перехідній стадії від біполярного світу до мондіалістської версії багатополарності. Міжнародні інститути К. Санторо представляються надієвими й відбивають застарілу логіку двополярної геополітики. Більше того, весь світ несе на собі стійкий відбиток «холодної війни», геополітична логіка якої залишається домінуючою. Санторо передбачає, що така ситуація не може не скінчитися періодом цивілізаційних катастроф.

Далі він викладає передбачуваний сценарій цих катастроф:

- 1) Подальше ослаблення ролі міжнародних інститутів.
- 2) Наростання націоналістичних тенденцій серед країн, що входили у Варшавський договір і в Третьюму світі. Це призводить до хаотичних процесів.
- 3) Дезінтеграція традиційних блоків (це не зачіпає Європи) й прогресуючий розпад існуючих держав.
- 4) Початок епохи воєн малої і середньої інтенсивності, в результаті яких складаються нові геополітичні утворення.
- 5) Загроза планетарного хаосу змушує різні блоки визнати необхідність створення нових міжнародних інститутів, що володіють величезними повноваженнями, що фактично означає встановлення світового уряду.
- 6) Остаточне створення планетарної держави під егідою нових міжнародних інстанцій (світовий уряд) [1; 6].

Футуристичні ідеї є ефективними для прогнозування певних геополітичних процесів та можуть використовуватися для оновлення геополітичної стратегії.

Однією із сучасних геополітичних концепцій також можна вважати концепцію орієнталізму американського професора Е. Саїда. Дослідник аналізує стосунки Сходу й Заходу. Е. Саїд підкреслював, що новоєвропейська культура формувалась і набирала сили, протиставляючи себе Сходу, який виступав для європейців своєрідним образом «іншого» [8; 9].

Орієнталізм виступає явищем, породженим певними політичними тенденціями та силами. У праці Схід представлений як статичний і не здатний до самостійного розвитку. Східна динаміка з її власними законами соціальної еволюції була представлена як статика лише тому, що вона не Західна. Особливий, специфічний, «східний» тип розвитку був представлений як відсутність розвитку взагалі саме тому, що він не відповідав західним стандартам розвитку й прогресивності, тобто не був у відповідності з уявленнями про лінійний розвиток і прогрес. Саме так формувалась орієнталістська міфологія – існував утворений міф про інертний, соціально заціпенілий Схід. Створенню цього міфу сприяли не лише окремі вчені й науковці зі своїми міркуваннями й науковими переконаннями, а й європейські письменники, поети й прості мандрівники. Останні, відвідуючи країни Сходу, цілеспрямовано (не завжди свідомо) шукали й помічали лише екзотику й підтвердження вже існуючих стереотипів (поширені стереотипи, які згадує Саїд: «східна лінь», «східний деспотизм», «східна чутливість», «східне відчуження», абстрагування тощо). Зі стереотипів формувались і виводились наукові схеми – за принципом закону зворотнього зв'язку. На цьому шляху орієнталізм перетворювався в систему завмерлих і сталих істин, перестаючи бути наукою.

Саїд зазначає, що значну роль у нав'язуванні орієнталізму освіченим людям на Сході в якості засобу їх самопізнання зіграло те, що адміністративними мовами колоній були англійська та французька мови. Це означає, що найбільша пізнавальна діяльність азіатів та африканців відбувалась не їх рідною мовою, а англійською або французькою. А вивчення незахідної цивілізації на мові західної цивілізації не могло не спричинити насадження європоцентризму.

В праці досить чітко можна прослідкувати докір Саїда Заходу у створенні ворожого образу Сходу. Але таким чином одночасно автор ніби сам створює ворожий для Сходу образ Заходу, утворюючи певне протиріччя.

Отже, згідно Саїду, орієнталізм – це погляд на Схід, нав'язаний політичною владою, культурним дискурсом, стереотипами Західної Європи. В першу чергу маються на увазі великі

колоніальні держави, такі як Франція та Англія. Орієнталізм передбачає певне нерівноправ'я між Заходом та Сходом: другий не в змозі самостійно розповісти про себе, натомість перший просто зобов'язаний це зробити – шляхами наукових досліджень, систематизацією, подорожами, через застосування літератури й мистецтва. В ході цього процесу різні нації та культури об'єднуються в загальноприйняте поняття Сходу. Часто це поняття пов'язане із загрозою, небезпеками, спокусами, екзотикою. Коли мова йде про Схід, підкреслюється його давність, але водночас вона протиставляється сучасності та прогресивності, а тому сприймається як відсталлий регіон, який повинен дати змогу Заходу (Європі) собі допомогти. Саїд приходиться до того, що таке сприйняття Сходу – це ніщо інше як видумка Європи.

У роботі присутня критика заходоцентризму, аналіз політичних та суспільно-культурних процесів між Сходом та Заходом, а також бачення діалогу культур [8; 9].

Цю концепцію українські науковці та державні й політичні діячі можуть використовувати для більш глибокого пізнання різних культур у міжнародних відносинах.

Таким чином, основними напрямками розвитку сучасних геополітичних концепцій є: глобалізаційний вимір, взаємозв'язок між усіма державами світу, розвиток ринкових відносин та лібералізм, збільшення кількості локальних війн, перерозподіл геополітичних точок впливу, переформатування міжнародних організацій. Одним із основних аспектів у цьому контексті виступає збільшення могутності держав Тихоокеанського регіону, а також певних держав Сходу. Неоднозначною залишається геополітична роль країн Африканського континенту. Для української держави наразі важливо позиціонувати себе сильною «серединною» державою; розвивати інформаційні технології; налагоджувати більш ефективні партнерські відносини з країнами Азії, Африки та Сходу; ще активніше брати участь у міжнародних заходах та затверджуватися як член міжнародних організацій; створювати свою геополітичну концепцію та стратегію; остаточно визначити геополітичну ідентичність. Перспективами подальших досліджень є дослідження інших сучасних геополітичних концепцій, а також аналіз та прогнозування геополітичної картини світу та змін у розстановці центрів сили й ролі України в них.

Бібліографічний список:

1. Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика / М. Геффернен / [Пер. з англ.]. – К. : Дух і літера, 2011. – 464 с.
2. Гумилёв Л. Passionarium. Теория пассионарности и этногенеза. Этногенез и биосфера земли. Конец и вновь начало // Лев Николаевич Гумилёв. – М. : АСТ, 2016. – 936 с.
3. Дашевська О. В. Геополітичний статус держави: сутність, фактори та функції / О. В. Дашевська // Грані. – 2015. – № 9 (125). – С. 33–37.
4. Русанова М. Класична геополітика як наука, що сприяє створенню імперій: критичний зсув у дослідницький парадигмі геополітики / Марина Русанова // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2013. – Вип. 74. – С. 400–402.
5. Ставицький А. Вплив сучасних геополітичних викликів на економічну безпеку держави / А. Ставицький // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2018. – № 4 (199). – С. 45–55.
6. Сучасні геополітичні теорії та школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://studies.in.ua/ru/geopolitika-seminary/1287-suchasn-geopoltichn-teoryi-ta-shkoli.html>
7. Фукуяма, Ф. Конец истории и последний человек / Фрэнсис Фукуяма ; [Пер. с англ. М. Б. Левина]. – М. : АСТ, 2007. – 588 с.
8. Саїд В. Е. Орієнталізм / Едвард В. Саїд / [Пер. В. Шовкун]. – К. : Основи, 2001. – 511 с.
9. Хитрич Г. Едвард Саїд, «Орієнталізм». Короткий аналіз першоджерела / Ганна Хитрич // Cultura Libera. – 2013. – 8 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://anculture.blogspot.com/2013/04/blog-post_6742.html
10. Attali J. Millennium: winners and losers in the coming world order / Jacques Attali. – New York : Random House, 1991. – 132 с.
11. The Global Risks Report 2018 13th Edition [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GRR18_Report.pdf

References:

1. Heffernen M. Znachennia Yevropy. Neohrafiia ta heopolytyka / M. Heffernen / [Per. z anh]. – K. : Dukh i literatura, 2011. – 464 s.
2. Humylëv L. Passionarium. Teoryia passyonarnosty u etnogeneza. Etnogenez u byosfera zemly. Konets y vnov nachalo // Lev Nykolaevych Humylëv. – M. : AST, 2016. – 936 s.
3. Dashevskaya O. V. Neopolitychnyi status derzhavy: sutnist, faktory ta funktsii / O. V. Dashevskaya // Hrani. – 2015. – № 9 (125). – S. 33–37.

4. Rusanova M. Klasychna heopolityka yak nauka, shcho spryiaie stvorenniu imperii: krytychnyi zsuu u doslidnytskyi paradyhmi heopolityky / Maryna Rusanova // Hileia : naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats. – 2013. – Vyp. 74. – S. 400–402.
5. Stavyskyi A. Vplyv suchasnykh heopolitychnykh vyklykiv na ekonomichnu bezpeku derzhavy / A. Stavyskyi // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2018. – № 4 (199). – S. 45–55.
6. Suchasni heopolitychni teorii ta shkoly [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://studies.in.ua/ru/geopolitika-seminary/1287-suchasn-geopoltichn-teoryi-ta-shkoli.html>
7. Fukuiama, F. Konets ystoryy y poslednyi chelovek / Frənsys Fukuiama ; [Per. s anhl. M. B. Levyna]. – M. : AST, 2007. – 588 s.
8. Said V. E. Orientalizm / Edvard V. Said / [Per. V. Shovkun]. – K. : Osnovy, 2001. – 511 s.
9. Khytrych H. Edvard Said, «Oriientalizm». Korotkyi analiz pershodzherela / Hanna Khytrych // Cultura Libera. – 2013. – 8 kvitnia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://anculture.blogspot.com/2013/04/blog-post_6742.html
10. Attali J. Millennium: winners and losers in the coming world order / Jacques Attali. – New York : Random House, 1991. – 132 c.
11. The Global Risks Report 2018 13th Edition [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GRR18_Report.pdf 17

Litvin L. A. Modern geopolitical concepts: conclusions for Ukraine

The purpose of this paper is to analyze current geopolitical concepts and determine their significance for Ukraine.

It is emphasized that the correct realization of the achievements of geopolitics as one of the leading sciences of the twenty-first century enables the states to choose their foreign policy of development, to protect national interests and to develop in the international arena. At the same time, it is emphasized that modern geopolitics is a complex complex of sometimes ambiguous and controversial projects and projects. Often geopolitical concepts contribute to the functioning of superpowers. Therefore, it is important to adequately analyze current geopolitical concepts and determine the possibility of adopting their ideas for specific use. It is emphasized that the relevance of this study is substantiated by the need to update and make more effective Ukraine's geopolitical strategy using existing scientific achievements and modernization potential of the state.

Such geopolitical concepts as the concepts of convergence, neo-mondialism, neo-Eurasianism, the concept of the «horizon line» by J. Attali, the futurological concept of C. Santoro catastrophes, the idea of Orientalism of Said are analyzed. Their specific features are defined. The concept of geoeconomics and the outlined geoeconomic spatial approach of J. Attali are considered, in particular, possible geoeconomic spaces in the world. Likely possible scenarios of catastrophes by K. Santoro.

It was noted that both in the concept of Mondialism and in the concept of Eurasianism, Ukraine was given the role not of an independent actor, but of a bridgehead for imperial ambitions. Futuristic ideas are effective in predicting particular geopolitical processes and can be used to refresh a geopolitical strategy, and can be used by orientalist scholars and statesmen and politicians to gain a deeper understanding of different cultures in international relations.

It is concluded that the main directions of development of modern geopolitical concepts are: globalization dimension, interconnection between all states of the world, development of market relations and liberalism, increase of the number of local wars, redistribution of geopolitical points of influence, reformation of international organizations. It is emphasized that one of the main aspects in this context is the enhancement of the power of the Pacific States and certain Eastern countries. The geopolitical role of countries in the African continent remains ambiguous. It is determined that it is important for the Ukrainian state to position itself as a strong «middle» state; to develop information technologies; establish more effective partnerships with countries in Asia, Africa and the East; even more actively participate in international events and become a member of international organizations; create its geopolitical concept and strategy; definitively determine geopolitical identity. It is emphasized that the prospects for further research are the study of other modern geopolitical concepts, as well as the analysis and forecasting of the geopolitical picture of the world and changes in the location of the centers of power and the role of Ukraine in them.

Key words: geopolitics, geopolitical concepts, geostrategy.

DOI 10.31558/2519-2949.2019.4.16

УДК 341.24(477):061.1ЄС

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5929-5005>

Майніна М. С., Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНА-ЄС: ПОЛІТИЧНІ ЗАГРОЗИ ТА ЕКОНОМІЧНІ МОЖЛИВОСТІ

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони визначила новий, більш поглиблений формат співпраці між підписантами. Це важливий документ, який засвідчив не лише прагнення України приєднатися до європейського співтовариства, а й вперше документально підтвердив визнання всіма сторонами Угоди євроінтеграційного курсу України. Шлях до підписання Угоди не був простим: сторонам вдалося поставити підписи лише з другої спроби. Відмова України підписати Угоду на саміті у Вільнюсі 2013 р., революційні події, які зрештою призвели до загострення ситуації в Криму та на Сході, обрання нового керівництва держави, згодом референдум у Нідерландах – усе це передувало підписанню та ратифікації Угоди. На сьогодні Угоду визнано найбільшим нормативно-правовим актом як в історії Євросоюзу, так і України.

Більшість аналітиків та науковців присвячують аналіз Угоди здебільшого положенням, які стосуються економіки. Дійсно, цій частині відведено чималий обсяг. Проте, реалізація положень Угоди неможлива без співпраці на політичному рівні. Стаття присвячена аналізу саме політичної частини Угоди. У статті досліджується історія підписання Угод про асоціацію ЄС з іншими державами на предмет закріплення положення про подальше членство в Європейському Союзі. Визначено особливості УА між Україною та ЄС, розглянуто порядок впровадження змін, а також проаналізовано загрози та перспективи подальшого виконання положень Угоди. Зазначено, що причини ускладнень імплементації Угоди можуть бути як внутрішні, так і зовнішні.

Для України Угода – це не лише стандарти, цінності та принципи, а й міжнародний авторитет та спроможність проявити себе на геополітичній арені. Виконання положень Угоди – важлива заявка на європейське майбутнє. Однак, зміни мають бути зваженими та продуманими. Україна має зберегти незалежність, суверенітет та відстояти свої позиції.

Ключові слова: Угода про асоціацію, євроінтеграція, Європейський Союз.

Співпраця з Європейським Союзом має стратегічне значення для становлення України як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин та активного члена світового співтовариства. З одного боку європейський курс України – це шлях до високих стандартів, якісних послуг та демократичних принципів. З іншого ж належність до європейської спільноти вимагає певних поступок та прийняття непопулярних рішень. Кожна з держав Євросоюзу пройшла свій особливий шлях до членства в ЄС. Як правило, він розпочинався з підписання договору про асоціацію, яким було регламентовано стандарти та принципи взаємодії.

Євроінтеграційний курс України було підтверджено українською стороною та визнано європейською стороною разом із підписанням Угоди про асоціацію. Угода передбачає економічну інтеграцію та політичну асоціацію України з ЄС. Як правило, саме економічній частині Угоди присвячено основну увагу експертів та науковців. Зважаючи на це, метою статті є дослідити вплив політичної частини Угоди про асоціацію Україна-ЄС на реалізацію державного суверенітету України. Під час написання статті було використано ряд нормативно-правових актів, зокрема, Угоди про асоціацію з Угорщиною, Болгарією, Польщею, Румунією, Словаччиною, Чехією та Грузією, Угоду про асоціацію Україна-ЄС, а також звіти про її виконання 2014-2018 рр., використовувалися аналітичні матеріали і звіти, представлені Міністерством закордонних справ України.

Історія розширення Євросоюзу показує, що шлях до членства в ЄС доволі тривалий та складний процес. Подекуди він може займати десятки років. До прикладу, Албанія та Сербія подали заявку на вступ до ЄС у 2009 р. Однак, якщо Сербія отримала статус кандидата у 2012 році, Албанія – лише у 2014 року. Північна Македонія отримала статус кандидата ще в 2005 році, проте досі не стала

членом Союзу. Питання приєднання Туреччини до ЄС, через ряд політичних розбіжностей (в тому числі і не визнання одного з членів ЄС – Кіпру) з 2006 року значно пригальмувалось. Усе це вказує на те, що членство кожної нової держави має мати не лише економічну та соціальну доцільність, а й політичну: кожен з членів ЄС має позитивно сприйняти нового кандидата.

Співпраця з Євросоюзом не завжди потребує членства в об'єднанні. Регулювання стосунків ЄС з третіми державами відбувається на засадах двох основних видів міжнародних договорів: *Угод про співпрацю* (про партнерство та співпрацю) та *Угод про асоціацію*, які укладаються відповідно до «Договору про функціонування ЄС» та «Договору про ЄС». Як правило, подібні Угоди не гарантують державі подальший вступ до Євросоюзу – їх мета визначити порядок співпраці між підписантами. Однак, якщо ми звернемося до історії євроінтеграції, побачимо, що положення про подальші перспективи членства – не рідкість в Угодах про асоціацію. У 1990-х рр. укладено угоди «Про асоціацію» з державами ЦСЄ, які відомі також як Європейські угоди. В преамбулі і першій статті згаданих угод зазначено, що асоціація є засобом для досягнення членства в ЄС [1]. В Угоді про асоціацію з Угорщиною зазначалося, що кінцева мета держави – членство у Союзі, а Угода про асоціацію допоможе досягти цієї мети: «метою асоціації є...встановлення нових норм, практики та політики, як основи інтеграції Угорщини в об'єднання» [2, с. 2] Схожі положення містилися і у Угодах з Болгарією (1993 р.), Польщею (1994 р.), Румунією, Словаччиною, Чехією та Грузією (2014).

В основу Угоди про асоціацію зазвичай покладені так звані Копенгагенські критерії, саме ті, яким має відповідати кожна держава-кандидат на вступ до ЄС. Мова йде про стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу до прав людини, повагу і захист національних меншин (*політичні критерії*); наявність дієвої ринкової економіки і здатність витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у межах ЄС (*економічні критерії*); здатність узяти на себе зобов'язання, що випливають з членства в ЄС, включаючи суворе дотримання цілей політичного, економічного та валютного союзу (*інші критерії*) [3].

Розвиток відносин Україна – ЄС має ряд особливостей. Процес підписання Угоди між Україною та ЄС відбувався не за традиційним для більшості держав сценарієм. До того ж, реалізація положень Угоди викликає питання як в ряді європейських держав, так і в громадськості.

Євроінтеграційний курс для України – не лише визначення геополітичних пріоритетів та міжнародних партнерів. До 2014 р. відносини між Україною та Євросоюзом будувалися на засадах Угоди про партнерство та співробітництво. Переговори щодо укладення нової посиленої угоди розпочалися у березні 2007 р. відповідно до «Плану дій Україна-ЄС». За інформацією Міністерства закордонних справ протягом 2007-2012 рр. відбувся 21 раунд переговорів щодо Угоди про асоціацію та 18 раундів переговорів щодо розділу Угоди про створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі [4]. Переговори завершилися у грудні 2011 р., а вже у травні 2013 Колегія Європейської Комісії прийняла рішення рекомендувати Раді ЄС підписати Угоду та дозволити її тимчасове застосування до завершення процедур ратифікації державами – членами ЄС [4]. Однак, у листопаді 2013 року на саміті «Східного партнерства» у Вільнюсі українська сторона не підписала Угоду про асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС. При цьому було зазначено, що курс на євроінтеграцію Україна не зупиняє. Відмова української влади викликала невдоволення в українців і стала одною з причин Революції Гідності, а згодом і перезавантаження органів державної влади. Усі ці події значно уповільнили процес підписання Угоди та створили додаткові ризики для держави у впровадженні європейського курсу. Продовження співпраці щодо підписання Угоди вимагало стабілізації ситуації в Україні, перезавантаження державних органів влади та проведення чималої кількості перемовин з європейцями. На той час українська сторона не хотіла втрачати час і можливості та планувала якомога швидше підписати Угоду. Відсутність на той момент в Україні легітимного президента, а також загострення ситуації на Сході та в Криму створювали перешкоди для швидкого завершення процедури. Не зважаючи на це підписати документ вдалося, розділивши його на дві частини: політичну та економічну. Слід зазначити, що цей крок не був розділенням Угоди, це юридично неможливо, адже вона працює, як цілісний механізм. Як наслідок, у березні 2014 року було погоджено окремі пункти, що стосувалися політичної сторони питання. У червні Угода була підписана в повному обсязі. Після складного і тривалого процесу ратифікації вона набула чинності 1 вересня 2017 року.

На заваді ратифікації Угоди стояли не лише нестабільна ситуація та внутрішньополітичні проблеми України, а також політична воля окремих держав ЄС. При чому це були держави не з сильним проросійським лобі, до прикладу, Італія, Словаччина чи Греція, а Нідерланди. Голосування парламенту та підписання документу королем відбулося ще 2015 р. Корективи у процес імплементації

внесла громадськість. Справа у тому, що законодавством Нідерландів передбачено, що рішення влади має бути винесене на плебісцит у разі підтримки 300 тис. голландців. Акцію проти підписання Угоди ініціювали та підтримали сатиричний блог *GeenStijl*, громадська організація *Burgercomité EU* («Комітет громадян ЄС») і євроскептичний центр «Форум для демократії». Як наслідок, у квітні 2016 року під час референдуму 61,1% (явка 32,28%) голландців висловилися проти Угоди про асоціацію з Україною [5]. Не зважаючи на те, що референдум носив консультативний характер, правлячі кола Нідерландів врахували його результати та призупинили процес ратифікації. Дійти згоди вдалося наприкінці 2016 р., підписавши «Рішення глав держав і урядів 28 держав-членів ЄС на зустрічі в рамках Європейської Ради щодо Угоди про асоціацію», яке по факту не змінювало самої Угоди, однак уточнювало деякі її положення. У документі було чітко закріплено формат подальших відносин Україна-ЄС. Найбільш не вигідною для України є норма про те, що Угода «не надає статусу кандидата на вступ до Євросоюзу, а також не створює зобов'язання про присвоєння такого статусу Україні в майбутньому» [6]. Саме ця норма може бути потужним аргументом проти подальшої інтеграції України в європейське співтовариство.

Угода викликала питання і після введення в дію. Будь-які зміни в законодавстві України тепер перебувають під пильною увагою європейських партнерів. Одним із найбільш обговорюваних став закон «Про освіту». Невдоволення викликали так звані мовні положення, якими передбачається введення викладання державною мовою. Угорщина, Болгарія, Греція та Румунія розцінили цю норму як посягання на права національних меншин і направили відповідне звернення до Ради Європи та ОБСЄ. Цей лист міг не лише стати на заваді виконанню Угоди, а й створити умови, за яких її було б переглянуто. У даній ситуації для України важливим є два аспекти: підтримка деякими членами ЄС (Естонія, головуєча на той момент в ЄС, Німеччина, Польща та ін.), а також рішення Венеціанської комісії на користь України, яке створило прецедент для захисту відповідних норм в подальшому.

Угода про асоціацію з ЄС для України не лише забезпечує ряд преференцій, а й створює чимало обмежень та зобов'язань. Реалізація цих зобов'язань має супроводжуватися внесенням змін до законодавства України, проведенням реформ, впровадженням антикорупційних заходів тощо. Після двох років чинності Угоди ми можемо не лише оцінити її реальну корисність для України, а й побачити загрози, перед якими постала держава внаслідок її реалізації. Саме під час щорічних самітів, які відбуваються по чергово у Києві та Брюсселі сторони-партнери мають змогу оцінити стан імплементації Угоди та надати рекомендації щодо поліпшення умов співпраці. Чимала увага прикута саме до економічної частини Угоди. Однак, питання забезпечення збереження державного суверенітету, незалежності та гарантування прав громадян – сфера відання політичної частини. Окрім того, у політичній частині Угоди мова йде й про новий, більш поглиблений формат співпраці між Україною та ЄС.

До політичної частини Угоди увійшли: «Преамбула, загальні цілі та принципи», частина «Політичний діалог і реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері закордонних справ та політики безпеки» та «Інституційні, загальні та прикінцеві положення».

У частині «*Преамбула, загальні цілі та принципи*» зазначені сторони-підписанти Угоди, з боку ЄС визнано європейський вибір України. Містяться положення про цілі, цінності та принципи Угоди. Закріплено, що політична асоціація та економічна інтеграція України з Європейським Союзом залежатиме від прогресу імплементації Угоди, а саме від проведення реформ та адаптації законодавства до стандартів ЄС. Саме у преамбулі містяться застереження щодо подальшого розвитку стосунків Україна-ЄС: «ця Угода не визначатиме наперед і залишає відкритим майбутній розвиток відносин Україна – ЄС» [7]. Відповідний пункт обмежує Україну у використанні Угоди, як провідника до членства в Євросоюзі. Важливо: Україні не заборонено направляти запит на отримання статусу держави-кандидата. Разом із тим, українська сторона не зможе використати Угоду як аргумент у разі подання заявки на отримання статусу держави-кандидата на вступ до ЄС. Зрештою, результати виконання Угоди, а також їх оцінка європейською стороною може бути використана як підтвердження відповідності стандартам, нормам та пріоритетам ЄС.

Частина «*Політичний діалог і реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері закордонних справ та політики безпеки*» містить положення щодо зміцнення політичного діалогу між сторонами, розвитку співпраці у сферах безпеки та оборони, зовнішніх відносин, антикризового управління тощо. Визначено також порядок співпраці між сторонами, порядок якого описано в наступній частині.

У частині *«Інституційні, загальні та прискінцеві положення»* визначено порядок і формати співробітництва та контролю за виконанням Угоди. Перш за все співпраця відбувається на рівні самітів, які проводяться один раз на рік і під час яких «здійснюється загальний нагляд за виконанням цієї Угоди, а також обговорення будь-яких двосторонніх або міжнародних питань, що становлять взаємний інтерес» (ст. 460) [7]. Визначено також три рівні співпраці: міністерський, парламентський та громадський.

На міністерському рівні діалог відбувається в рамках Ради асоціації. Рада асоціації виконує контрольну і моніторингову функції за виконання Угоди, а також визначає перелік головних питань, спрямованих на вирішення завдань щодо реалізації Угоди. До того ж вона має право «приймати рішення про створення будь-якого спеціального комітету чи органу в конкретних сферах... і визначає склад, обов'язки та порядок функціонування таких органів» (ст. 466) [7]. Засідання Ради проводяться не менше одного разу на рік у будь-якому, необхідному для вирішення питань складі. Головування у Раді по черзі здійснюють представник від України та від ЄС.

Допомогу в роботі Ради асоціації надає Комітет асоціації (ст. 464) [7]. До його складу входять найвищі посадові особи. Сфера відповідальності Комітету – підготовка засідань Ради асоціації, а також прийняття рішень у сферах, делегованих Радою Комітету. Головування в Комітеті здійснюється по черзі представником України та представником ЄС.

Для більш детального та предметного дослідження процесу реалізації домовленостей Угодою передбачено створення Підкомітетів, які допомагають Комітету у здійсненні його повноважень. Підкомітет може бути створений з будь-якого питання, пов'язаного з виконанням Угоди, проте це не забороняє сторонам виносити розгляд окремого питання безпосередньо на засідання Комітету. Звіт про діяльність Підкомітетів відбувається на кожному черговому засіданні Комітету.

На парламентському рівні співпраця відбувається в рамках засідань Парламентського комітету асоціацій, до складу якого входять представники Верховної Ради України та Європейського Парламенту. Його повноваження визначаються власним регламентом (ст. 467). Він не лише приймає рішення в рамках реалізації положень Угоди, а й дає рекомендації та співпрацює з Радою асоціації.

У рамках інформування про стан виконання Угоди сторони активно співпрацюють з представниками громадянського суспільства. Для цього передбачено створення Платформи громадянського суспільства, яка складається з одного боку з представників членів Європейського економічного і соціального комітету (ЄЕСК), а з іншого – представників українського громадянського суспільства. Платформа може надавати рекомендації Раді асоціації. Комітет асоціації та Парламентський комітет мають вести неперервний діалог з Платформою щодо досягнення цілей Угоди.

Як бачимо, Угодою про асоціацію передбачено механізм співпраці на багатьох рівнях із залученням представників не лише правлячих кіл, а й громадянського суспільства. *Цей механізм дає змогу говорити про більш потужний контроль за виконанням Угоди, а також збереженням принципів, покладених в основу Угоди.*

Процедура підписання Угоди про асоціацію визначена юридично. Однак для кожної держави – це був особливий процес, на який впливали ряд політичних та дипломатичних факторів. Угода про асоціацію Україна-ЄС – не виключення і також має свої особливості:

- за тематичним охопленням і обсягом Угода є найбільшим міжнародно-правовим документом в історії як України, так і ЄС.
- документ є першою двосторонньою Угодою, якою ЄС підтверджує європейський курс України та визнає її, як державу, яка поділяє спільні цінності та принципи. До моменту підписання Угоди про асоціацію стосунки між сторонами врегульовувалися Угодою про партнерство і співробітництво, яка не лише не визнавала європейського устремління України, а й розглядала відносини між сторонами, як продовження, закладеної СРСР співпраці.
- не зважаючи на те, що Угода – цілісний документ, її підписання було розділено на дві частини: політичну та економічну. Причини цього кроються в намаганнях у подальшому уникнути питань щодо легітимності та легальності цієї Угоди.
- Угода не створює зобов'язань про подальшу перспективу членства в ЄС. За відсутності цієї норми Угоду можна розглядати лише як можливість для України інтегруватися у внутрішній ринок ЄС і вийти на новий щабель політичних відносин з Євросоюзом.
- Угода включає в себе досить широкий спектр галузевого співробітництва. Вона вводилась в дію поступово: з 2014 по 2017 р. у дію вступали окремі положення, які згодом доповнювалися іншими частинами Угоди.

Реалізація політичної частини угоди передбачає наближення України до стандартів та принципів ЄС у питанні захисту та забезпечення прав громадян, розвитку демократії, захисту права меншин, гармонізації співпраці між різними гілками влади та створення нових інституцій, у тому числі, пов'язаних з антикорупційною сферою. Повноцінно увесь механізм має запрацювати лише після повного впровадження реформ. При цьому не можна обмежуватися лише комплексом змін у політичній сфері. Зміни мають запрацювати у комплексі із реформованою економікою, торгівельною сферою, сферою юстиції і т. д.. Оцінка виконання Угоди, як правило, здійснюється щорічно українською та європейською стороною. Українська сторона звітує про стан виконання Угоди, європейська – дає оцінку виконаному плану. За даними Офісу Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції у 2018 році частина Угоди «Політичний діалог, національна безпека та оборона» виконана на 50% [8, с. 20]. Серед механізмів реалізації положень Угоди можна виділити наступні:

- внесення змін в Конституцію (внесення змін щодо децентралізації влади; внесення змін щодо правосуддя; закріплення євроінтеграційного та євроатлантичного курсу України);
- прийняття законопроектів («Про державну службу», «Про Національне антикорупційне бюро», «Про запобігання корупції», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про Державне бюро розслідувань» та ін.);
- створення нових структур (Національне антикорупційне бюро України; Національне агентство з питань запобігання корупції; Спеціалізована антикорупційна прокуратура; Вищий антикорупційний суд України, Державне бюро розслідувань і т. д.);
- реформи органів та інститутів (реформа МВД і початок роботи Нацполіції; запуск роботи «нової держслужби»);
- підтримка роботи консультативних місій, зокрема місії ЄС з питань реформування цивільного сектору безпеки (EUAM);
- приєднання України до ряду заяв та декларацій (за 2018 рік – Україна приєдналася до 492 з 588 заяв та декларацій).

Імплементация Угоди – процес складний та тривалий. Кожен сектор Угоди виконується з різною швидкістю, комплексністю та якістю. Кожен сектор у процесі реалізації має свої проблеми. Під час імплементации Угоди можна стикнутися з рядом проблем, які можуть мати як внутрішні, так і зовнішні причини. *Внутрішні* перш за все пов'язані з проблемами інституційного характеру; точковим, а не комплексним підходом у реалізації рішень; недосконалістю комунікації влада – громадяни у питанні корисності та шкоди змін; не варто також відкидати і вплив незацікавлених у змінах груп інтересів. *Зовнішні* проявляються у змінах позиції та настроїв самої Європи. По-перше, у порівнянні з 2014 роком, початком виконання Угоди, у звіті 2018 р. Європа була не такою оптимістичною та задоволеною станом виконання Угоди. По-друге, 2019-й – рік змін для Європи: перезавантажено основні інституції, з'являються нові ключові гравці зі своїм баченням майбутнього ЄС. Як наслідок, цілком логічним є часткова зміна орієнтирів: Європа дедалі більше зосереджується на внутрішніх проблемах.

Висновки:

Успішна імплементация Угоди про асоціацію України з ЄС – це злагоджена робота державних інститутів, бізнесу та громадянського суспільства. Запуск механізму якісної співпраці вищезазначених ланок подекуди доволі тривалий. Для України Угода про асоціацію – це не лише стандарти, цінності та принципи. Це також можливість заявити про себе як про сильного гравця на геополітичній арені та вийти на новий формат міжнародного співробітництва. Використання цих можливостей залежить, у тому числі, від реалізації взятих Україною зобов'язань, а також вміння відстояти свою позицію. Важливо, аби Угода стала провідником до нових, більш якісних стандартів, а не механізмом маніпулювання та впливу більш сильними геополітичними гравцями.

За декілька років Україні необхідно зробити те, до чого Європа йшла десятиліття. Це, безумовно, має позитивно вплинути на розвиток держави. Проте, важливо розуміти, що Угода – не рятівне коло для України, не лише скарбничка можливостей. Це також ряд загроз, пов'язаних з надмірним втручанням у внутрішню політику держави, це вплив на прийняття рішень груп інтересів, що матимуть на меті завдати шкоди державі і т. д. Невиконання Угоди дасть підстави поставити питання про доцільність подальшого євроінтеграційного курсу України. Відповідно, Україна має звертати увагу не тільки на зміст, а й на функціональну сторону імплементации Угоди. А для цього необхідно вжити ряд заходів: співпрацювати з групами інтересів і громадськістю щодо тлумачення змісту змін, забезпечити не лише інституційну спроможність виконувати завдання, а й

відкритість та прозорість роботи інститутів, необхідна наявність політичної волі, доцільності та можливості втілити нововведення не лише де-юре, а й де-факто.

Бібліографічний список:

1. Олійник Ю. Угода «Про асоціацію» ЄС з «третіми» державами: досвід Польщі. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Львів, 2014. Випуск 26. С. 133-140.
2. Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Hungary, of the other part URL: https://www.fdfa.be/sites/default/files/atoms/files/304_Agreement%20in%20English.pdf (дата звернення 29.09.2019).
3. Копенгагенські критерії членства в Європейському союзі (інформаційно-аналітична довідка) URL: <https://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/774> (дата звернення 28.09.2019).
4. Угода про асоціацію URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciu> (дата звернення 25.09.2019).
5. Dutch referendum voters overwhelmingly reject closer EU links to Ukraine URL: <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/06/dutch-voters-reject-closer-eu-links-to-ukraine-in-referendum> (дата звернення 03.10.2019).
6. ЄС знайшов вихід з кризи щодо Угоди про асоціацію з Україною. Повний текст рішення. Українська правда. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2016/12/15/7058954/> (дата звернення 29.09.2019).
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення 25.09.2019).
8. Звіт про виконання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2018 році URL: <https://eu-ua.org/sites/default/files/inline/files/association-agreement-implementation-report-2018.pdf> (дата звернення 4.10.2019).

References:

1. Oliynyk Y. Association Agreement of the EU with «third» countries: Poland experience. Ukrainian national idea: reality and development perspectives. Lviv, 2014. V 26. P. 133-140.
2. Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Hungary, of the other part URL: https://www.fdfa.be/sites/default/files/atoms/files/304_Agreement%20in%20English.pdf (дата звернення 29.09.2019).
3. Copenhagen criteria for European Union membership (information and analytical information) URL: <https://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/774> (дата звернення 28.09.2019).
4. Association Agreement URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciu> (дата звернення 25.09.2019).
5. Dutch referendum voters overwhelmingly reject closer EU links to Ukraine URL: <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/06/dutch-voters-reject-closer-eu-links-to-ukraine-in-referendum> (дата звернення 03.10.2019).
6. EU finds way out of crisis under Association Agreement with Ukraine. Full text of decision. Ukrainska pravda URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2016/12/15/7058954/> (дата звернення 29.09.2019).
7. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення 25.09.2019).
8. Association agreement implementation report 2018 URL: <https://eu-ua.org/sites/default/files/inline/files/association-agreement-implementation-report-2018.pdf> (дата звернення 4.10.2019).

Mainina M. S. Ukraine–European Union Association Agreement: political threats and economical opportunities

Ukraine–European Union Association Agreement defined a new, unique form of cooperation between parties. This very important document had shown the importance not only for Ukraine’s aspiration to become a part of the European Community, but also demonstrated readiness of the EU to accept Ukraine as a state that is a part Europe. The process of signing the Association Agreement was not easy and ended successfully only from the second attempt. Signature and ratification of the Association Agreement was delayed by a number of events: Ukraine’s rejection to sign the Agreement in Vilnius (2013), the Maidan revolution events, escalation of the situation in Crimea and Donbass, Presidential elections, and Nederland’s referendum. As of today, the Agreement is considered to be the biggest normative legal act in history of the EU and Ukraine.

Most experts are analyzing The Association Agreement from the economic point of view. Indeed, economic part is one of the major parts of this document. However, its realization on the ground is

impossible without political cooperation. This article focuses on the political part of the Agreement. The purpose of this paper is to explore the story of the Association Agreements between the EU and other states. The article defines the unique features of the Ukraine–EU Association Agreement, analyses changes during implementation, threats and prospects for further Agreement implementation. We conclude that there are internal and external reasons for complications in Agreement implementation.

For Ukraine this Agreement is not only about standards, principals and values, but also about international standing and ability to prove strangeness in the geopolitical arena. Implementation of the Agreement is a huge step for the «European future». But, we need to understand that such changes should be carefully weighted. Ukraine must save sovereignty, independence and an ability to defend its interests.

Key words: *The Association Agreement, euro integration, European Union.*

DOI 10.31558/2519-2949.2019.4.17

УДК 327.83:323(560)(470+571)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8753-0087>

Паюк К. А., Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

ВЗАЄМОВПЛИВ «М'ЯКОЇ СИЛИ» ТУРЕЧЧИНИ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Використання «м'якої сили» у російсько-турецьких взаємовідносинах почалося у ХХІ ст. і мало асиметричний характер. З 1990-х років Туреччина була вкрай зацікавлена у формуванні нової підсистеми міжнародних відносин – тюркського світу. Керівництво країни пішло не по стопах Євросоюзу, який рухався від економіки до політики, а виробило оригінальні шляхи формування такого роду над-ідентичності. Туреччина стала створювати різні «інтеграційні поля» культурні, освітні, економічні, а потім і політичні. Всі ці «поля» повинні були служити єдиної довгострокової меті – об'єднання тюрків. В тій чи іншій мірі в зазначених процесах були задіяні і тюркські суб'єкти Російської Федерації. У першому десятиріччі століття у російському напрямку активно діяла «м'яка сила» Туреччини, домігшись певних успіхів у формуванні позитивного образу країни у російському інформаційному полі. Росія почала застосовувати «м'яку силу» тільки на початку 2010-х років, тому її успіх на цьому полі був помірним. Проте, після визначення нового політичного курсу, Росія стала приділяти значну увагу цьому вектору взаємодії між країнами, тому у кінці 2010-х років її успіхи у формуванні позитивного іміджу Росії у Туреччині, незважаючи на окремі проблеми, неможливо заперечувати. У цілому російська «м'яка сила» діє на п'яти напрямках: політична концепція «суверенної демократії», російська діаспора у Туреччині, популяризація та поширення вивчення російської мови у Туреччині, висока культура та навчання турецьких студентів у російських ВНЗ. Враховуючи, що ефект від застосування «м'якої сили» проявляється через 5-10 років від початку активної діяльності у цьому напрямку, можна прогнозувати ріст впливу Москви на відношення турецького населення до Росії і, таким чином, на внутрішню політику Туреччини. У той же час, події 2013-2016 рр., такі як «Арабська весна» та спроба державного перевороту у Туреччині, призвели до зниження інтенсивності впровадження елементів «м'якої сили» у зовнішній політиці Туреччини, у тому числі й на російському напрямку.

Ключові слова: Туреччина, Росія, «м'яка сила», внутрішня політика.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті взаємини Росії і Туреччини пройшли певну еволюцію, в чималому ступені перебуваючи в сфері публічної дипломатії, невід'ємним інструментом якої є «м'яка сила».

Проблема впливу «м'якої сили» у російсько-турецьких відносинах не має широкого висвітлення у роботах вітчизняних дослідників. З боку Росії цю проблему аналізувала Є.І. Ларіонова [10], проте вона робила це, скоріше, з точки зору філолога. Вплив турецької «м'якої сили» досліджували В. А. Аватков та А. Ш. Бадранов [2]. Турецький погляд на проблему представили співробітник Стамбульського університету С. Йілмаз [7] та доктор Селсін Онер з Університету Бахезхір (Стамбул) [3]. Проте, для всебічного аналізу проблеми з точки зору принципу об'єктивності, був проведений аналіз таких офіційних джерел, як інформація на електронних ресурсах віддаленого доступу уряду РФ та Міністерства зовнішніх справ Турецької Республіки [5,6,12].

Метою статті є виявити вплив «м'якої сили» Туреччини та Росії на їх відносини. У завдання статті входить також показ впливу «м'якої сили» Росії на внутрішню політику Туреччини.

Як відомо, термін «м'яка сила» був введений до вжитку американським політологом, керівником Гарвардської Школи державного управління ім. Дж. Ф. Кеннеді професором Дж. Наєм. У своїй роботі «Soft Power: The Means to Success in World Politics» (2004) він виділяє кілька типів впливу, згідно з якими держава може забезпечити власну національну безпеку і реалізувати зовнішньополітичні завдання: «жорстка сила» (тобто сукупна політична, економічна і військова міць), «м'яка сила» (культура, цінності та політична ідеологія) і «розумна сила» (поєднання «жорсткої» і «м'якої» сили) [1, с. 33-41]. «М'яка» сила, згідно Дж. Ная, має на увазі використання

в якості ресурсів владного впливу привабливі політичні іміджі і культурні цінності, що транслиуються засобами масової інформації.

З 1990-х років Туреччина була вкрай зацікавлена у формуванні нової підсистеми міжнародних відносин – тюркського світу. Керівництво країни пішло не по стопах Євросоюзу, який рухався від економіки до політики, а виробило оригінальні шляхи формування такого роду над-ідентичності. Туреччина стала створювати різні «інтеграційні поля» – культурні, освітні, економічні, а потім і політичні. Всі ці «поля» повинні були служити єдиній довгостроковій меті – об'єднання тюрків. В тій чи іншій мірі в зазначених процесах були задіяні Німеччина, Азербайджан, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан, Киргизія і тюркські суб'єкти Російської Федерації.

За прямою та опосередкованою підтримкою з боку державного керівництва і відповідних відомств в Туреччині різко активізувалися громадські організації, земляцтва, громади, фонди, що мали на меті встановлення і розвиток контактів і реалізацію спільних програм і проектів з громадськістю мусульманських республік СНД і республік у складі Росії. Стимулюючу роль в появі і активізації цих організацій зіграли висловлювання вищого керівництва Туреччини після розпаду СРСР: экс-президент Туреччини Т.Озал проголосив XXI сторіччя століттям Туреччини, а прем'єр-міністр Демірель говорив про турецький світ від Адріатики до Великої китайської стіни [2, с.7].

Еліта Турецької Республіки робила акцент на створення розгалуженої мережі організацій, які формували протурецькі лоббі і в довгостроковій перспективі здатні були зіграти на руку Анкарі.

Для формування тюркської ідентичності після розпаду СРСР Туреччина ініціювала створення цілого ряду організацій, причому як державних, так і приватно-державних, приватних. До них відносилися як культурно-освітні – ТКА, ТЮРКСОЙ, фонди Юнуса Емре, школи Ф. Гюлена, Діалог Євразія, так і політико-економічні – Союз муніципалітетів тюркського світу (Türk Dünyası Belediyeler Birliği), Парламентська асамблея тюркомовних країн (Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi), Тюрки світу, Рада співробітництва тюркських держав (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konsyi). Туреччина проводила Саміти глав держав і тюркомовних республік, створювала спільні університети, формувала єдиний алфавіт тюрків на основі турецького, всюди, навіть в офіційних документах підкреслювала єдність тюрків – прикладом тому можуть бути вищеописані назви організацій, в яких міститься багатозначне словосполучення Türk dili, під яким мається на увазі міфічна єдина тюркська мова. Турецькі міжнародні організації намагалися вплинути на сферу вивчення культури тюркських народів Росії і між тим включалися в освітній процес і підготовку кадрів (створення кафедр при університетах, «гюленовські» ліцеї, турецькі освітні гранти) [3].

Ця активність не зустрічала опору з боку Росії, навпаки, подібна діяльність оцінювалася позитивно на офіційному рівні. Так, 2008 рік був оголошений в Росії «роком Туреччини».

Потрібно відзначити, що за підсумками 2012 року Туреччина вперше увійшла до двадцятки країн з найвищим рівнем «м'якої сили». Рейтинги «впливу» щорічно виводяться англійським журналом «Monocle» на підставі аналізу політики, культурних цінностей, можливостей освіти і т.п. всіх країн світу [4]. Основними критеріями для входження Туреччини до списку 2012 року стали наступні пункти: її активну участь в процесах прийняття рішень з широкого спектру питань в рамках регіональних та міжнародних організацій; інвестиційна привабливість країни; популярність турецьких серіалів в Європі і на просторі Близького Сходу, а також активний розвиток нових маршрутів авіакомпанії «Turkish Airlines».

У той же час, Росія не приділяла належної уваги «м'яким» зовнішньополітичним інструментам, вважаючи за краще діяти з позиції «жорсткої» сили. Тільки на початку другого десятиліття XXI ст. Москва звернулася до нових для себе методів зовнішньої політики.

У середини 2012 року президент РФ В. В. Путін на зустрічі з російськими послами виступив із закликком перейти до дипломатії нового зразка, важливим напрямком для якої має стати активне формування позитивного іміджу Росії за кордоном. Між іншим, у промові Путіна пролунав і термін «м'яка сила». Контекст висловлювання був наступним: російський дипломатичний інструментарій повинен бути «динамічним, конструктивним, прагматичним і гнучким» [5]. У лютому 2013 року в своєму виступі перед співробітниками Міністерства закордонних справ Російської Федерації президент ще раз окреслив напрямки діяльності: «... зміцнення позицій російської мови, активне просування позитивного іміджу Росії за кордоном, вміння органічно вбудуватися в глобальні інформаційні потоки» [6].

Таким чином, в перше десятиліття XXI ст. Росія практично не використовувала «м'яку силу» для впливу на Туреччину, в той час як Туреччина активно їй користувалася – в Росії рекорди

популярності б'є турецька серіал «Чудовий вік», проводяться Всеросійські олімпіади з турецької мови, по телебаченню крутиться реклама то турецьких курортів, то турецьких овочів і фруктів. В результаті планомірного просування своїх масових «продуктів» на російському ринку Туреччина добилася того, що сприйняття її в Росії істотно змінилося. Так, туризм в Росії міцно асоціюється з турецьким напрямком; причому якщо раніше це було найдешевше місце відпочинку для росіян, то тепер воно перетворюється в найбільш престижне. Романтизований образ Туреччини відбився в такому сегменті масової культури Росії, як сучасне комедійне кіно. У фільмах останніх років («Службовий роман-2», «All Inclusive або Все включено») в очі кидається новий імідж країни: Туреччина постає як свого роду «земля обітована», де герої, що вирвалися із задушливих офісів, проводять кілька незабутніх днів; тут же розвивається і любовна інтрига, яка підкріплює романтичне сприйняття Туреччини у середньостатистичного жителя Росії. Отже, приклад Туреччини показує, що інвестиції в сферу культури, в тому числі і популярної, масової, приносять свої дивіденди не відразу, а через п'ять-десять років.

Проте, у Росії в даній сфері існує база для нарощування потенціалу «м'якої сили», і Москва активно використовує цей шанс. По-перше, явно привабливим для Туреччини виявилася політична концепція «суверенної демократії» [7] («egemen demokراسi»), що розроблялася в Росії середини 2000-х років і викликала широку полеміку в пресі і наукових колах. У публікаціях турецьких політологів згадана російська концепція трактується як власний варіант демократії в умовах глобалізації, коли США стали поширювати «демократичні стандарти і цінності» по всьому світу, перетворивши їх в свій основний експортний «продукт». Відзначаючи, що «Росія має намір взяти на себе інтелектуальне лідерство по відношенню до всіх тих, хто не задоволений політикою США» [8], турецькі автори вважають, що російський приклад може бути корисний і для самої Туреччини [9].

По-друге, значну роль при зміцненні позицій Росії на території Малої Азії грає російська діаспора в Туреччині. За неофіційними даними, в Туреччині в даний час проживає більш ніж 200 000 російськомовних жителів, переважна кількість з яких є особи з російським громадянством. У всіх великих містах країни існують суспільства, що об'єднують вихідців з Росії. Велика частина товариств оформилася ще на початку 2000-х років: Товариство російської культури і освіти (м. Аланія), Товариство російських співвітчизників (м. Анталія), Російське товариство Анталії (м. Анталія), Товариство української мови та літератури імені А.І. Солженіцина (м. Ізмір), Російське товариство освіти, культурного і ділового співробітництва (м. Стамбул) і ін. До певного часу не відбувалося консолідації російськомовної діаспори Туреччини. Це пояснюється як внутрішніми проблемами (небажання російських мігрантів гуртуватися), так і відсутністю підтримки з боку офіційної Росії. Варто відзначити, що конструктивні практичні кроки щодо подолання цих факторів були зроблені з боку російського МЗС. Так, в 2007 році за участю Посольства РФ в Анкарі була створена Координаційна Рада асоціації російської культури в Туреччині. Це дозволило різним товариствам росіян, які виникли спонтанно, «знизу», об'єднатися і почати злагоджену роботу.

На даний момент, Асоціація є членом Міжнародної Ради російських співвітчизників (МСРС); в її завдання входить проведення культурної, освітньої та благодійної діяльності по всій Туреччині, включаючи рішення проблем російськомовних громадян при переїзді до Туреччини, а також популяризація російської культури і традицій. Підтримку Асоціації надають Фонд «Русский мир», заснований в 2007 році указом президента Росії В. В. Путіна, і «Росспівробітництво», на які в сукупності покладена місія по просуванню російської «м'якої сили» за кордоном. Товариства, покликані відповідати в першу чергу на запити співвітчизників в Туреччині, в найширшому сенсі здатні стати «провідниками» російської публічної дипломатії, оскільки мають можливість контактувати з реципієнтами «м'якої сили» безпосередньо (за допомогою заходів, курсів російської мови, клубної діяльності і т. п.).

По-третє, кроки з популяризації і розширенню вивчення російської мови в Туреччині – наступний напрямок формування «м'якої сили» – також були зроблені у надрах товариств російських співвітчизників. У 2006 році на базі Російського товариства в Стамбулі за підтримки уряду Москви був створений перший в Туреччині Центр російської мови, де відкрилася бібліотека класичної, методичної та популярної літератури. Тут почали діяти курси російської мови, орієнтовані на російськомовних дітей турецьких громадян. Через деякий час з ініціативи Центру з'явилася Асоціація викладачів російської мови Туреччини, в рамках якої надається методична допомога викладачам російської мови університетів, курсів і шкіл. Колектив Центру в 2008 році вперше ініціював проведення Олімпіади з російської мови серед слухачів курсів і студентів

університетів. З тих пір Олімпіада проводиться щорічно, і постійно розширює не лише свою географію, а й склад учасників (студенти вишів, слухачі курсів, діти співвітчизників, викладачі) [10].

Ініціативи з просування російської мови в Туреччині були підхоплені Росспівробітництва і Фондом «Русский мир», і з 2009 року в рамках Міжнародної цільової програми «Російська мова» в Туреччині почали відкриватися Кабінети російської мови. В кінці 2012 року в країні налічувалося вже шість подібних Кабінетів російської мови, яким надає підтримку фонд «Русский мир». В програми Кабінетів російської мови входить навчання не тільки самої мови, а й історії, культури Росії [11, с. 68].

По-четверте, відбувається просування російської «м'якої сили» в сфері культури, як високої, так і масової. Основною статтею культурного експорту Росії традиційно виступає її висока культура, яка орієнтована здебільшого на елітарну публіку. Так, на регулярній основі здійснюється участь російських художніх колективів на фестивалях мистецтв, які проводяться по всій Туреччині, росте інтерес до російського кінематографу в такому його сегменті, як авторське кіно (А. Звягінцев, А. Сокуров, А. Кончаловський, А. Балабанов та ін.).

У той же час, в області масової культури широкомасштабний туристичний потік сприяє проникненню в Туреччину не найкращих зразків російської масової культури, що підкріплює і без того не дуже приємний образ росіянина, який створює і міфологізує у масовій турецькій свідомості образ такого собі російського дебошира, який смітить грошима і т.п. Такі ж безсумнівно успішні російські медіа-проекти як нові мультиплікаційні фільми – «Маша і Ведмідь» і т. п. – відторгаються через турецькі культурно-релігійні особливості, зокрема негативну реакцію на використання свиней в якості домашньої тварини та ін.

По-п'яте, ще одним «м'яким» інструментом зовнішнього впливу РФ на Туреччину є можливість дати вищу освіту турецьким студентам в російських вишах. Починаючи з 1996 року Росія щорічно виділяє державні стипендії для навчання і підвищення кваліфікації громадян Туреччини в російських освітніх установах (близько 40-50 стипендій). Крім того, значна кількість турецьких абітурієнтів – за різними даними, від 100 до 500 осіб – навчаються в російських вишах на комерційній основі. [11, с. 69]

У той же час, з 2013 р. можливості використання «м'якої сили» з боку Туреччини почали знижуватися. Це було зв'язано, по-перше, з кризою на Близькому Сході, коли всі розрахунки турецького уряду на підвищення впливу на країни регіону не виправдалися. Протурецький та прокатарський рух «Братів-мусульман» не був у змозі утримати владу у своїх руках навіть у тих країнах, де він спочатку прийшов до влади, наприклад у Єгипті. У владних колах Туреччини з'явилося розчарування самою концепцією «м'якої сили», у той же час зросла кількість прихильників «твердої сили» [12].

По-друге, після спроби державного перевороту 2016 р., у якій був звинувачений Феттулах Гюлен та його прихильники, на території Туреччини всі інституції, які мали відношення до Гюлену, були заборонені, а їх персонал у кращому випадку загубив свої робочі місця, якщо не був репресований. Але ж організації, що фінансувалися гюленістами, здебільшого і впроваджували «м'яку силу» з боку Туреччини у міжнародних відносинах [13, р.141]. Саме цьому, інтенсивність заходів з впливу Анкари на інші держави, з 2016 р. стала відчутно знижуватися по відношенню до всіх іноземних держав, в тому числі і на російському напрямку. Це призвело до зміщення пріоритетів у м'якому впливі на партнера і дало деякі переваги для зовнішньої політики Москви.

Висновки. Таким чином, в період до кінця першого десятиліття XXI ст. можна говорити про ефективний вплив турецької «м'якої сили» на Російську Федерацію. У 2010-х роках Москва звертається до використання в двосторонніх відносинах з Анкарою «м'якої сили» по ряду напрямків і, незважаючи на окремі проблеми, домагається в цьому певних успіхів. У цілому російська «м'яка сила» діє на п'яти напрямках: політична концепція «суверенної демократії», російська діаспора у Туреччині, популяризація та поширення вивчення російської мови у Туреччині, висока культура та навчання турецьких студентів у російських ВНЗ. Враховуючи, що ефект від застосування «м'якої сили» проявляється через 5-10 років від початку активної діяльності у цьому напрямку, можна прогнозувати ріст впливу Москви на відношення турецького населення до Росії і, таким чином, на внутрішню політику Туреччини. У той же час, події 2013-2016 рр., такі як «Арабська весна» та спроба державного перевороту у Туреччині, призвели до зниження інтенсивності впровадження елементів «м'якої сили» у зовнішній політиці Туреччини, у тому числі й на російському напрямку.

Бібліографічний список:

1. Най Дж. «Мягкая» сила и американско-европейские отношения. *Свободная мысль*—XXI. 2004. № 10.
2. Аватков В.А., Бадранов А.Ш. "Мягкая сила" Турции во внутренней политике России. *Право и управление*. 2013. № 2. С. 5-11.
3. Öner S. Soft Power in Turkish Foreign Policy: New Instruments and Challenges. *Strategic Depth through Soft Power: The Domestic Production and International Projection of Turkish Culture*. URL: http://www.gce.unisg.ch/~media/Internet/Content/Dateien/InstituteUndCenters/GCE/Euxeinos%20Folder/Euxeinos%2010_2013_web.ashx (дата звернення: 29.10.2019).
4. Soft Power Survey 2012. – URL: <http://monocle.com/film/affairs/soft-power-survey-2012/>. (Дата звернення – 02.09.2019.)
5. Совещание послови постоянных представителей России 9 июля 2012 года. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/15902>. (Дата звернення – 02.09.2019.)
6. Встреча с сотрудниками МИД России 11 февраля 2013 года. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/17490>. (Дата звернення – 02.09.2019.)
7. Сурков В. Национализация будущего. *Эксперт*. № 43 (537). 20 ноября 2006.
8. Somunoğlu A. Rusya'nın 'Yumuşak Gücü': Öncelikli Hedef 'Yakın Çevre'. *USAM, Cumhuriyet Strateji, Sayı 147*, 23.04.2007.
9. Yılmaz S. Rusya Federasyonu Yumuşak Gücü ve Egemen Demokrasi. URL: [http://usam.aydin.edu.tr/RUSYA_FEDERASYONU_YUMUSAKGUCU\(4a2c\).pdf](http://usam.aydin.edu.tr/RUSYA_FEDERASYONU_YUMUSAKGUCU(4a2c).pdf). (Дата звернення – 01.04.2019.)
10. Русский язык в Турции набирает популярность. URL: http://rus.ru/radio_broadcast/6325932/85750364/. (Дата звернення – 02.04.2019.)
11. Ларионова Е.И. «Мягкая сила» России в Турции: достижения, проблемы, перспективы. Российско-турецкие отношения: 2002–2012 годы (материалы Круглого стола, г. Москва, 4 апреля 2013 г.) Под ред. В.А. Аваткова, С.Б. Дружиловского, А.В. Федорченко. Москва МГИМО – Университет 2013. С. 62-72.
12. Interview of H.E. Mr. Mevlüt Çavuşoğlu to Estonian Public Broadcasting (ERR), 26 October 2016 URL: <http://www.mfa.gov.tr/interview-of-he-mr-mevlut-cavusoglu-to-estonian-public-broadcasting-err.en.mfa> (Дата звернення: 30.10.2019)
13. Ekşi M., Erol M. The Rise and Fall Of Turkish Soft Power and Public Diplomacy. *Akademik Bakış*. Vol.11. Winter 2018. P. 126-157.

References:

1. Nye J. «Mjagkaja» sila i amerikano-evropejskie otnoshenija. *Svobodnaja mysl'* – XXI. 2004. № 10.
2. Avatkov V.A., Badranov A.Sh. "Mjagkaja sila" Turcii vo vnutrennej politike Rossii. *Pravo i upravlenie*. 2013. № 2. S. 5-11.
3. Öner S. Soft Power in Turkish Foreign Policy: New Instruments and Challenges. *Strategic Depth through Soft Power: The Domestic Production and International Projection of Turkish Culture*. URL: http://www.gce.unisg.ch/~media/Internet/Content/Dateien/InstituteUndCenters/GCE/Euxeinos%20Folder/Euxeinos%2010_2013_web.ashx (data zvernennja: 29.10.2019).
4. Soft Power Survey 2012. – URL: <http://monocle.com/film/affairs/soft-power-survey-2012/>. (Data zvernennja – 02.09.2019.)
5. Soveshhanie poslov i postojannyh predstavitelej Rossii 9 ijulja 2012 goda. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/15902>. (Data zvernennja – 02.09.2019.)
6. Vstrecha s sotrudnikami MID Rossii 11 fevralja 2013 goda. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/17490>. (Data zvernennja – 02.09.2019.)
7. Surkov V. Nacionalizacija budushhego. *Jekspert*. № 43 (537). 20 nojabrja 2006.
8. Somunoğlu A. Rusya'nın 'Yumuşak Gücü': Öncelikli Hedef 'Yakın Çevre'. *USAM, Cumhuriyet Strateji, Sayı 147*, 23.04.2007.
9. Yılmaz S. Rusya Federasyonu Yumuşak Gücü ve Egemen Demokrasi. URL: [http://usam.aydin.edu.tr/RUSYA_FEDERASYONU_YUMUSAKGUCU\(4a2c\).pdf](http://usam.aydin.edu.tr/RUSYA_FEDERASYONU_YUMUSAKGUCU(4a2c).pdf). (Data zvernennja – 01.04.2019.)
10. Russkij jazyk v Turcii nabirajet populjarnost'. URL: http://rus.ru/radio_broadcast/6325932/85750364/. (Data zvernennja – 02.04.2019.)
11. Larionova E.I. «Mjagkaja sila» Rossii v Turcii: dostizhenija, problemy, perspektivy. Rossijsko-tureckie otnoshenija: 2002–2012 gody (materialy Kruglogo stola, g. Moskva, 4 aprilja 2013 g.) Pod red. V.A. Avatkova, S.B. Druzhilovskogo, A.V. Fedorchenko. Moskva MGIMO – Universitet 2013. S. 62-72.
12. Interview of H.E. Mr. Mevlüt Çavuşoğlu to Estonian Public Broadcasting (ERR), 26 October 2016 URL: <http://www.mfa.gov.tr/interview-of-he-mr-mevlut-cavusoglu-to-estonian-public-broadcasting-err.en.mfa> (Data zvernennja: 30.10.2019)
13. Ekşi M., Erol M. The Rise and Fall Of Turkish Soft Power and Public Diplomacy. *Akademik Bakış*. Vol.11. Winter 2018. P. 126-157.

Paiuk K. A. Impact of the “soft power” of Turkey and the Russian Federation in the beginning of XXI century

The use of “soft power” in Russian-Turkish relations began in the XXI century and was asymmetric in nature. Since the 1990s, Turkey has been extremely interested in forming a new subsystem of international relations – the Turkic world. The leadership of the country did not follow in the footsteps of the European Union, which moved from economy to politics, but came up with original ways of forming this kind of super-identity. Turkey began to create various “integration fields” – cultural, educational, economic, and then political. All these “fields” served the long-term goal of uniting the Turks. The Turkic entities of the Russian Federation were involved in these processes. In the first decade of the XXI century, the “soft power” of Turkey actively acted in the Russian direction, having achieved some success in forming a positive image of the country in the Russian information field. Russia began to apply soft power only in the early 2010s, so its success in this field was moderate. However, after setting a new policy course, Russia began to pay considerable attention to this vector of interaction between countries, so in the late 2010s its successes in forming a positive image of Russia in Turkey, despite some problems, cannot be denied. In general, the Russian “soft power” operates in five areas: the political concept of “sovereign democracy”, the Russian Diaspora in Turkey, the promotion and dissemination of Russian language studies in Turkey, the high culture and education of Turkish students in Russian universities. Given that the effect of the use of “soft power” manifests itself in 5-10 years from the beginning of active activity in this direction, it is possible to predict the growth of influence of Moscow on the attitude of the Turkish population to Russia and, thus, on the domestic politics of Turkey. At the same time, the events of 2013-2016, such as the Arab Spring and the coup attempt in Turkey, have reduced the intensity of the introduction of “soft power” elements in Turkey’s foreign policy, including the Russian direction.

Key words: Turkey, Russia, “soft power”, domestic politics.

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити в явному чи неявному вигляді такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редколегія залишає за собою право редагування текстів статей.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються *рецензією* доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати *кутові ланки* «Текст»; розрізняти символи *дефіс і тире* (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти *нерозривні пробіли* між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту *уніфікувати скорочення* (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати *абревіатури* при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати *зайві пробіли*).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **politlifejournal@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Nagornyak).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком **«Бібліографічний список:»** та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань *нумеруються вручну* (без використання функції меню Word *«Формат – Список – Нумерований»*). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтом <https://translate.meta.ua/translit/>

Структура статті: УДК, ORCID-ідентифікатор автора, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, бібліографічний список, бібліографічний список (References) латиницею; прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Обсяг кожної з анотацій – українською та англійською мовою – не менше 1800 знаків, враховуючи ключові слова та пробіли.

Реєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>

Зразок оформлення статті:

УДК

ORCID-ідентифікатор автора

Прізвище та ініціали автора, назва організації

НАЗВА СТАТТІ

Анотація та ключові слова українською мовою (не менше 1800 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (не менше 1800 знаків)

Приклад оформлення Бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва: Издательский дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (дата звернення: 16.07.2018).
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (дата звернення: 01.12.2018).
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане : опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2009. 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке. Ежегодный альманах. URL: <http://worldpol.ru/index.html> (дата звернення: 24.10.2018).
6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Приклад оформлення розділу *References* для поданого вище бібліографічного списку:

1. Aaker D. Soznanie sil'nyh brendov (Creation of strong brands). Moskva: Izdatel'skij dom Grebennikova, 2003. 440 p.
2. Avstralija – luchshaja dlja zhizni strana. Zapiski emigranta (Australia – the best country for life. Memoirs of emigrant. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (Access date: 16.07.2018).
3. Agentstvo Bloomberg predstavilo rejting stran mira, zhiteli kotoryh bol'she vsego stradajut ot stressa i depressii (Bloomberg Agency ranked countries in the world whose residents are most affected by stress and depression). URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (Access date: 01.12.2018).
4. Adilov V. A. Obraz Rossii v Kazahstane : opyt proektirovanija brenda strany vo vneshnej srede (The image of Russia in Kazakhstan: the experience of designing a country's brand in the external environment) : dis. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Moskva, 2009. 198 p.
5. Aktual'nye problemy mirovoj politiki v XXI veke. Ezhegodnyj al'manah (Actual problems of world politics in the 21st century. Annual almanac). URL: <http://worldpol.ru/index.html> (Access date: 24.10.2018).
6. Bezuglyi P. G. Chynnyky ta naslidky` migracijnogo ruxu v Ukrajini (Factors and effects of migrations in Ukraine). *Politychne zhyttja (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 3. S. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Lyustraciya v Ukrajini yak zasib legitymaciyi novogo politychnogo rezhymu (Lustration in Ukraine as the mean of new political order legitimation) / Bondarenko S. V., Zajchenko I. A., Nagornyak T. L. [ta in.]. *Politychne zhyttja (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 2. P. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Polovyi M. A. Politychni procesy: teoriya ta prakty`ka modelyuvannya (Political processes: theory and practice) : monograph. Odesa: Feniks, 2011. 288 p.
9. Potencial vzayemodiyi Uryadu i suspilstva potribno vykorystaty dlya modernizaciyi krayiny : Interv'yu Golovy Derzhinformnauky Volody`my`ra Semy`nozhenka (Government-society interaction potential should be used to modernize country: Interview of the Head of the State Agency of Science). *Mizhnarodnyj dilovyj zhurnal Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (Access date: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (Access date: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijin. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (098) 68-52-788

E-mail: politlifejournal@gmail.com

politzhyttja@i.ua

Примірники журналу можна придбати в редакції.

Науковий журнал
ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Виходить чотири рази на рік

№ 4, 2019 р.

Свідоцтво КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017
Тираж 300 прим. Замовлення №PL-19-4

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.614.

Тел.: гол. ред.: (0432) 508-779;

відп.секр.: (098) 68-52-788;

e-mail: polit-period.div@donnu.edu.ua

politlifejournal@gmail.com

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

тел.: +380 432 50 89 37

e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua

Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Виготовлювач видавничої продукції: ПП «Фенікс»

Україна, м.Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25

Тел.: +38(048)7777591

e-mail: fenix-izd@ukr.net

www.law-books.od.ua

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1044 від 17.09.02)

Дизайн обкладинки: І. О. Мельничук
Переддрукарська підготовка видання: М. А. Польовий
Технічні редактори: М. А. Польовий
О. І. Скопова

Підписано до друку 03.12.2019. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 11,3. Обл. видавн. арк. 13,7.
